

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КНИШ ЗОРЯНА ІГОРІВНА

УДК 347.121.2 (477)

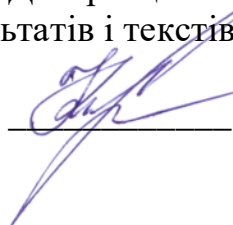
ДИСЕРТАЦІЯ

**ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ПРАВА ВЛАСНОСТІ ВНУТРІШНЬО
ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

З.І. Книш

Науковий керівник:
Теремецький Владислав Іванович,
доктор юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України

Тернопіль – 2020

АНОТАЦІЯ

Книш З. І. Цивільно-правова охорона права власності внутрішньо переміщених осіб. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Західноукраїнський національний університет МОН України. Тернопіль, 2020.

Дисертацію присвячено дослідженню цивільно-правової охорони права власності внутрішньо переміщених осіб. На основі системного аналізу положень теорії цивільного, спадкового права, вітчизняного й зарубіжного законодавства, практики його застосування сформульовано науково обґрунтовані висновки, пропозиції і рекомендації, спрямовані на вдосконалення чинного вітчизняного законодавства у досліджуваній сфері.

Проаналізовано генезис правового регулювання права власності внутрішньо переміщених осіб в Україні. Визначено етапи генезису цивільно-правової охорони права власності внутрішньо переміщених осіб. Вказано, що в системі законодавства України поступово утворюється самостійний інститут прав внутрішньо переміщених осіб, що охоплює норми щодо порядку надання правового статусу внутрішньо переміщених осіб, охорони та захисту їх немайнових і майнових прав, реалізації підприємницької діяльності.

Визначено, що особливість цивільно-правової охорони права власності внутрішньо переміщених осіб виявляється в її захисті, засадах, гарантіях, правовому регулюванні, суб'єктному складі та об'єктах правової охорони. До засад охорони права власності внутрішньо переміщених осіб слід відносити: законність; неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; судовий захист цивільного права та інтересу; справедливість, добросовісність і розумність. Під гарантіями права власності внутрішньо переміщених осіб слід розуміти сукупність способів, засобів і процедур, що направлені на забезпечення

здійснення ними права власності в загальному (рівність суб'єктів права власності, непорушність права власності, свобода у здійсненні власником його правомочностей) і спеціальному (володіння, користування та розпорядження майном не залежить ані від зміни місця проживання власника, ані від того, що власник сам не володіє та не користується річчю) порядку, а також забезпечують захист права власності таких осіб через реєстраційні процедури та в судовому порядку.

Доведено, що цивільно-правова охорона права власності внутрішньо переміщених осіб – це система заходів і засобів нормотворчого та попереджувального характеру органів державної влади, яка постійно функціонує і спрямована на підтримку реалізації правомочностей права власності внутрішньо переміщених осіб у межах правової поведінки суб'єктів.

Визначено, що суб'єктний склад відносин права власності внутрішньо переміщених осіб має особливість, що виявляється в тому, що захист права власності можуть здійснювати як особи зі статусом внутрішньо переміщених, так і громадські організації, волонтери, коли охорона права власності цих осіб є обов'язком України.

Аргументовано, що особливість права власності внутрішньо переміщених осіб на нерухоме майно виявляється в його змісті. Зокрема, особливість правомочності володіння власника зі статусом внутрішньо переміщеної особи виявляється в тому, що юридично володіння не припиняється, але фактично не може бути реалізоване внаслідок переміщення. Відсутність фактичного володіння над річчю не позбавляє внутрішньо переміщених осіб права власності. Виявлено конструкцію розділення правомочності володіння у змісті права власності внутрішньо переміщених осіб, яка поширюється виключно на нерухоме майно, що знаходиться на тимчасово окупованій території України. Ця конструкція враховує фактичне (не може бути реалізовано внаслідок переміщення

власника) та юридичне (володіння продовжує існувати за відсутності фактичного панування над річчю) володіння.

Обґрунтовано, що набуття права власності внутрішньо переміщених осіб за похідними способами набуття права власності можливе за таких умов: 1) наявність факту та документів щодо переміщення особи; 2) здійснення правочину за законодавством України; 3) укладення правочину на території України відповідними уповноваженими посадовими особами; 4) за необхідності встановлення конкретних юридичних фактів судами України, зокрема щодо факту смерті спадкодавця, знаходження майна тощо. Сформульовано, що припинення права власності внутрішньо переміщених осіб відбувається згідно з чинним законодавством України та може бути добровільним і примусовим. Поширеним способом припинення права власності є знищення майна. Визначено, що примусові підстави припинення права власності недоцільно застосовувати до власності та майна внутрішньо переміщених осіб, залишеного на тимчасово окупованій території.

Охарактеризовано, що володіння майном, залишеним на тимчасово окупованій території, знаходиться у стані обмеження внаслідок конструкції розділення фактичного та юридичного володіння. Внутрішньо переміщені особи мають також фактичне обмеження правомочності користування, оскільки вони не можуть використовувати майно, залишене на тимчасово окупованій території. Правомочність розпорядження майном внутрішньо переміщених осіб може бути ними реалізована відповідно до норм чинного законодавства згідно з межами здійснення їх суб'єктивних цивільних прав.

Встановлено, що правомочність користування у змісті права власності внутрішньо переміщених осіб знаходиться у стані фактичного обмеження, оскільки: 1) власник нерухомого майна втрачає контроль (управління) над об'єктом власності та не може гарантувати його правомірне використання згідно із законодавством України; 2) власник не може самостійно використовувати об'єкт власності, що знаходиться на тимчасово окупованій території, тобто отримувати від нього споживчі властивості.

Аргументовано, що під захистом права власності внутрішньо переміщених осіб слід розуміти застосування передбачених законом заходів юридичного та фактичного характеру компетентними органами або власником для здійснення права власності за його порушення, оскарження або заперечення в іншій формі.

Доведено, що особливістю обрання способу захисту права власності внутрішньо переміщених осіб є те, що спочатку застосовується речово-правовий спосіб, що забезпечує повернення майна з чужого незаконного володіння, усунення перешкод у здійсненні права власності, а вже потім – зобов'язально-правовий, за допомогою якого відбувається відновлення майнової сфери внутрішньо переміщених осіб.

Обґрунтовано, що захист права власності внутрішньо переміщених осіб здійснюється в юрисдикційній формі, мета якої в тому, що особа, права і законні інтереси якої порушені неправомірними діями, має право звернутися за захистом до суду або інших державних компетентних органів, уповноважених ужити необхідних заходів для відновлення порушеного права і припинення правопорушення.

Виявлено, що у випадку втрати внутрішньо переміщеною особою правовстановлювального документа на нерухоме майно звернення такої особи з позовом про визнання права власності на конкретний об'єкт нерухомості можливе за умови наявності таких юридичних фактів: відсутність правовстановлювального документа на майно; звернення особи до компетентних органів за видачею дубліката втраченого документа; відмова компетентного органу у видачі дубліката.

Визначено, що правові наслідки застосування інституту речово-правових способів захисту полягають у застосуванні реституції з посиланням на міжнародне право. При цьому під реституцією розуміється вид матеріально-правової відповідальності держави, яка вчинила акт агресії або інше міжнародне протиправне діяння. Реституція в цьому випадку полягає в обов'язку держави ліквідувати або зменшити матеріальну шкоду, завдану

іншій державі, відновити попередній стан. Виходячи з особливостей правовідносин захисту за участі внутрішньо переміщених осіб, реституцію слід поділити на натуральну (просту) та компенсаційну. Якщо майно внутрішньо переміщеної особи зруйновано, то воно повинно бути відремонтоване та мати вигляд, як до вчинення протиправних дій відносно нього, має бути повністю відновлене. Якщо таке майно не підлягає відновленню, то держава повинна надати постраждалій особі інше житло, яке за якістю буде не гіршим за попереднє.

Доведено, що вирішення питань реституції регулюється на державному та міжнародному рівнях. Першочергово захист права власності внутрішньо переміщених осіб здійснюється Україною, як того вимагає чинне законодавство. Йдеться про первинне відшкодування (компенсацію), яке повинно здійснюватися органами державної влади України. При цьому те, що держава виплатила грошові кошти власникові зруйнованого або пошкодженого житла, в жодному випадку не може означати, що право власності переходить до держави. Існує також регресне відшкодування (вторинна компенсація), коли після надання коштів із державного бюджету для відшкодування порушеного права власності, Україна в особі уповноважених органів може подати позов проти Російської Федерації у відповідні міжнародні інституції для отримання регресної компенсації.

Ключові слова: право власності, внутрішньо переміщені особи, захист, охорона, володіння, межі, обмеження, реституція, відшкодування.

SUMMARY

Knysht Z. I. Civil and Legal Protection of Property Rights of Internally Displaced Persons. – Qualifying scientific work as the manuscript.

The thesis for a candidate's degree by the specialty 12.00.03 – civil law and civil procedure; family law; international private law. – West Ukrainian National University. Ternopil, 2020.

The dissertation is focused on the research of civil and legal protection of the property right of internally displaced persons. Based on the systematic analysis of the provisions of the theory of civil, inheritance law, domestic and foreign legislation, the practice of its application, the author has formulated scientifically sound conclusions, propositions and recommendations aimed at improving the current domestic legislation in the field of the research.

The genesis of legal regulation of property right of internally displaced persons in Ukraine has been analyzed. The stages of the genesis of civil and legal protection of property right of internally displaced persons have been determined. It has been indicated that the independent institution of the rights of internally displaced persons, which includes norms on the procedure for granting the legal status of internally displaced persons, protection and defense of their non-property and property rights, realization of entrepreneurial activities in the system of legislation of Ukraine is gradually forming.

It has been determined that the peculiarity of civil and legal protection of property right of internally displaced persons is manifested in its protection, principles, guarantees, legal regulation, subject composition and objects of legal protection. The principles of the protection of property right of internally displaced persons should include: rule of law; inadmissibility of depriving the property right, except of those cases established by the Constitution of Ukraine and the law; judicial protection of civil right and interest; justice, good faith and reasonableness. Guarantees of property right of internally displaced persons should be understood as a set of methods, means and procedures aimed at ensuring their exercise of property right in general procedure (equality of subjects of property right, inviolability of property right, freedom of the owner to exercise his powers) and special (possession, use and disposal of property does not depend on the change of the owner's residence, nor on the fact that the owner does not own and use the thing), as well as protect the property right of such persons through registration procedures and in court.

It has been proved that the civil and legal protection of property right of internally displaced persons is the system of measures and means of rule-making and preventive nature of state authorities, which is constantly functioning and is aimed at supporting the exercise of powers of property right of internally displaced persons within the legal behavior of subjects.

It has been determined that the subjective composition of property right relations of internally displaced persons has a specific feature, which is manifested in the fact that the protection of property right can be carried out by persons with internally displaced persons' status and public organizations, volunteers, when the protection of property right of these persons is the obligation of Ukraine.

It has been argued that the peculiarity of the property right of internally displaced persons to real estate is manifested in its content. In particular, the power's peculiarity of the owner's property with the status of an internally displaced person is that the possession is not legally ceased, but in fact cannot be realized as a result of the transfer. The lack of actual possession of a thing does not deprive internally displaced persons of the property right. The author has revealed the construction of the division of the possession's power in the sense of the property right of internally displaced persons, which exclusively extends to real estate located in the temporarily occupied territory of Ukraine. This construction takes into account the actual (cannot be realized due to the relocation of the owner) and legal (possession continues to exist in the absence of actual control over the thing) possession.

It has been substantiated that the acquisition of property right of internally displaced persons by derivative methods of acquisition of property right is possible under the following conditions: 1) the existence of the fact and documents on the person's transfer; 2) execution of a transaction under the legislation of Ukraine; 3) concluding a transaction on the territory of Ukraine by the relevant authorized officials; 4) if necessary, the establishment of specific legal facts by the courts of Ukraine, in particular regarding the death of the testator, finding property, etc. It has been formulated that the termination of the property right of internally

displaced persons occurs in accordance with the current legislation of Ukraine and may be voluntary or compulsory. A common way to terminate the property right is to destroy property. It has been determined that the coercive grounds for termination of property right should not be applied to the ownership and property of internally displaced persons left on the temporarily occupied territory.

It has been characterized that the possession of property left on the temporarily occupied territory is in a state of limitation due to the construction of the split of actual and legal possession. Internally displaced persons also have a de facto restriction of the power to use, since they cannot use property left on the temporarily occupied territory. The power to dispose the property of internally displaced persons may be exercised by them in accordance with the norms of the current legislation according to the limits of exercising their subjective civil rights.

It has been established that the power to use within the content of the property right of internally displaced persons is in a state of actual restriction, because: 1) the owner of real estate loses control (management) over the property object and cannot guarantee its lawful use in accordance with Ukrainian legislation; 2) the owner cannot independently use the object of property located on the temporarily occupied territory, i.e. to receive consumer properties from it.

It has been argued that the protection of the property right of internally displaced persons should be understood as the application of legal and factual measures provided by law by the competent authorities or the owner for exercising property right for its violation, appeal or denial in another form.

It has been proved that the peculiarity of choosing the method of protection of property right of internally displaced persons is the fact that first of all the property and legal method is used, which ensures the return of property from someone else's illegal possession, elimination of obstacles in exercising the property right, and only then a compulsory and legal method, through which the property sphere of internally displaced persons is restored.

It has been substantiated that the protection of the property right of internally displaced persons is carried out in a jurisdictional form, the purpose of which is

that the person whose rights and legitimate interests are violated by illegal actions, has the right to seek protection in court or other competent state agencies authorized to take necessary measures to restore violated right and to terminate the offense.

It has been clarified that in case of the loss of the title deed to real estate by an internally displaced person, the application of such a person with a claim for recognition of ownership of a particular property is possible in terms of the availability of the following legal facts: lack of title deed to the property; the person's appeal to the competent authorities for the issuance of a duplicate of the lost document; refusal of the competent authority to issue a duplicate.

It has been determined that the legal consequences of the application of the institution of property and legal means of protection are within the application of restitution with the reference to international law. Thus, the restitution is understood as the kind of material and legal responsibility of the state, which has committed an act of aggression or another international illegal act. Restitution in this case is the obligation of the state to eliminate or reduce the material damage caused to another state, to restore the previous state. Based on the peculiarities of the legal relations of the protection with the participation of internally displaced persons, restitution should be divided into natural (simple) and compensatory. If the property of an internally displaced person is destroyed, it must be repaired and should be fully restored as it used to be before wrongdoings. If such property is not subject to restoration, the state must provide the victim with other housing, which will be the same in quality like the previous one.

It has been proved that the solution of restitution issues is regulated at the state and international levels. First of all, the protection of the property right of internally displaced persons is provided by Ukraine, as required by the current legislation. We talk about the initial reimbursement (compensation), which must be carried out by the state authorities of Ukraine. In this case, if the state has paid money to the owner of the destroyed or damaged housing, in no case it means that the ownership passes to the state. There is also recourse reimbursement (secondary

compensation), when Ukraine represented by the authorized agencies, after providing funds from the state budget to compensate for the violated property right, can file a lawsuit against the Russian Federation to the relevant international institutions for obtaining recourse compensation.

Key words: property right, internally displaced persons, defense, protection, possession, limits, restrictions, restitution, reimbursement.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Книш З. І. Засади цивільно-правової охорони права власності внутрішньо переміщених осіб. *Наукові записки. Серія: Право.* Вип. 7. Спецвипуск. 2019. С. 11–14.

2. Книш З. І. Право власності внутрішньо переміщених осіб як категоріальне визначення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.* 2020. № 3. С. 218–225.

3. Knysh Z. Subjects of Ownership Right of Internally Displaced Persons. *European Reforms Bulletin.* 2020. № 3. S. 28–32.

4. Книш З. І. Гарантії здійснення та захисту права власності внутрішньо переміщених осіб. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2020. № 4. С. 127–132.

5. Книш З. І., Соколов О. М. Зміст цивільно-правової охорони майнових прав внутрішньо переміщених осіб. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право.* 2020. Вип. 20. С. 31–40.

6. Книш З. І. Відшкодування шкоди внутрішньо переміщеним особам (за матеріалами практики національного судочинства та європейського суду з прав людини). *Наше право.* 2018. № 3. С. 171–178.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Книш З. І. Момент виникнення права на захист права власності внутрішньо переміщених осіб. *Трудове право та законодавство про працю:*

шляхи реформування: тези доп. учасників Наук.-практ. онлайн-сем. (Харк., 15 трав. 2020 р.). Харків: НДІ ППСН, 2020. С. 40–45.

8. Книш З. І. Особливості статусу внутрішньо переміщених осіб у відносинах власності. *Забезпечення сталого розвитку в умовах глобалізаційних трансформацій: Збірник матеріалів III конференції молодих науковців (м. Київ, 29 трав. 2020 р.). Київ: АПСВТ, 2020. С. 21–24.*

9. Книш З. І. Особливість здійснення майнових прав внутрішньо переміщених осіб. *Розвиток сучасного права в умовах глобальної нестабільності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 11–12 верес. 2020 р.). Одеса: Причорноморська фундація права. С. 25–29.*

10. Книш З. І. Засади цивільно-правового захисту права власності внутрішньо переміщених осіб. *Актуальні проблеми впливу збройного конфлікту на Сході України на появу й поширення гендерно обумовленого насильства та забезпечення доступу до правосуддя: зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф. (м. Київ, 18 верес. 2020 р.) [Електронне видання] / упоряд.: М.Г. Вербенський, В.О. Рядінська, Ю.Б. Ірха, О.І. Бочек. Київ: ДНДІ МВС України, 2020. С. 539–543.*

11. Книш З. І. Сутність охорони майнових прав внутрішньо переміщених осіб. *Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 18–19 верес. 2020 р.). Львів: Центр правничих ініціатив. С. 42–45.*

12. Книш З. І. Суб'єктивне право на захист права власності внутрішньо переміщених осіб. *Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє: тези доп. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10 груд. 2020 р.). Харків: НДІ ППСН, 2020. С. 90–92.*

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	15
ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ.....	26
1.1. Генезис цивільно-правової охорони права власності внутрішньо переміщених осіб.....	26
1.2. Поняття та особливості цивільно-правової охорони права власності внутрішньо переміщених осіб.....	39
1.3. Суб'єктний склад правовідносин власності внутрішньо переміщених осіб.....	52
Висновки до розділу 1.....	63
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ	67
2.1. Зміст права власності внутрішньо переміщених осіб	67
2.2. Набуття та припинення права власності внутрішньо переміщених осіб	80
2.3. Межі та обмеження здійснення права власності внутрішньо переміщених осіб.....	93
Висновки до розділу 2.....	103
РОЗДІЛ 3. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ.....	106
3.1. Характеристика суб'єктивного права на захист права власності внутрішньо переміщених осіб.....	106
3.2. Цивільно-правові способи захисту права власності внутрішньо переміщених осіб.....	119
3.3. Визнання права власності внутрішньо переміщених осіб.....	134

3.4. Відшкодування шкоди за втрату права власності внутрішньо переміщених осіб.....	153
Висновки до розділу 3.....	173
ВИСНОВКИ.....	176
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	181
ДОДАТКИ	207

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АТО – Антитерористична операція.

АР Крим – Автономна Республіка Крим.

ВПО – внутрішньо переміщена особа.

ЄКПЛ – Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини.

Керівні принципи ООН – Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення.

Орган місцевого самоврядування – сільські, селищні, міські, обласні та районні ради.

ООН – Організація Об'єднаних Націй.

ООС – операція Об'єднаних сил.

ЦК України – Цивільний кодекс України.

УВКБ ООН – Управління Верховного Комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. У 2014 році українська держава та суспільство вперше зіткнулися з проблемою внутрішнього переміщення осіб, яка виникла внаслідок збройного конфлікту і тимчасової окупації частини території України. На початковому етапі переміщення перед правознавцями постала низка актуальних питань, зокрема щодо визначення правового статусу та забезпечення майнових прав внутрішньо переміщених осіб. При цьому охорона права власності внутрішньо-переміщених осіб практично не врегульована законами України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Водночас право власності внутрішньо переміщених осіб має особливості як правового режиму, так і фактичного стану відносин. У правомочностях власника щодо майна, залишеного на тимчасово окупованій території, фактично утворилася конструкція юридичного та фактичного володіння. Крім того, поступово формується судова практика національних судів, Європейського суду з прав людини у сфері захисту права власності внутрішньо переміщених осіб. Наведене потребує окремого дослідження цивільно-правової охорони права власності внутрішньо переміщених осіб як правового феномена, що є недостатньо вивченим.

Характеризувати особливості права власності внутрішньо переміщених осіб доцільно крізь призму цивільно-правової охорони цього права, що охоплює як визначення права власності, виявлення підстав набуття, припинення та меж, так і захист права власності цієї категорії осіб. Така охорона повинна співвідноситися з міжнародними стандартами забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб, практикою Європейського суду з прав людини щодо відновлення та визнання права власності внутрішньо

переміщених осіб. Відповідно, функціонують два рівні правового регулювання прав внутрішньо переміщених осіб: міжнародний і національний.

Унаслідок того, що на тимчасово окупованій території України все ще не відновлена діяльність державних органів нашої держави, продовжують існувати невирішені питання щодо охорони залишеного майна, визнання прав на нього, відшкодування шкоди за пошкоджене або знищене нерухоме майно, можливості повернення на попереднє місце проживання. Наведене вище підкреслює актуальність дослідження саме цивільно-правової охорони права власності внутрішньо переміщених осіб.

Основою для теоретичного дослідження предмета дисертації є наукові здобутки О. Є. Аврамової, В. І. Борисової, М. К. Галянтича, О. В. Дзери, А. С. Довгерта, О. С. Йоффе, О. А. Кота, Н. С. Кузнецової, О. П. Печоного, Й. О. Покровського, О. А. Пушкіна, З. В. Ромовської, П. І. Седугіна, О. М. Соколова, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. І. Теремецького, Є. О. Суханова, Я. М. Шевченко та ін. Роботи названих учених є загально-правовою базою для наукових досліджень щодо права власності, зокрема внутрішньо переміщених осіб.

На рівні дисертаційних досліджень потрібно відзначити роботи І. С. Басової «Внутрішньо переміщена особа як суб'єкт права соціального забезпечення» (2019 р.) та О. М. Сколова «Цивільно-правова охорона майнових прав внутрішньо переміщених осіб» (2018 р.). Вони дали можливість розробити наукові конструкції реалізації прав внутрішньо переміщених осіб, адже окремої уваги праву власності цих осіб практично не було приділено.

Тому спеціального наукового дослідження потребують питання цивільно-правової охорони права власності внутрішньо переміщених осіб. У практичній діяльності правовий режим права власності внутрішньо переміщених осіб також потребує додаткового роз'яснення та правового регулювання. Підсумовуючи наведене, слід визнати доцільність та

актуальність дослідження цивільно-правової охорони права власності внутрішньо переміщених осіб.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження спрямоване на реалізацію положень Указу Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30.09.2019 № 722/2019, Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25.08.2015 № 501, Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 № 385, Плану законодавчого забезпечення реформ в Україні, схваленого Постановою Верховної Ради України від 04.06.2015 № 509-VIII, Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої постановою Верховної Ради України від 14.04.2016 № 1099-VIII, Пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2020 року, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 07.09.2011 № 942, Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016–2020 роки, затвердженої постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 03.03.2016. Дисертацію виконано в межах теми науково-дослідної роботи кафедри цивільного права і процесу Тернопільського національного економічного університету «Гармонізація цивільного законодавства України з правом Європейського Союзу» (номер державної реєстрації – 0118U003550). Тема дисертації затверджена Вченою радою Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України (протокол № 3 від 13.03.2007). Тема дисертації уточнена Вченою радою Тернопільського національного економічного університету (протокол № 1 від 30.08.2019).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу цивільного, цивільно-процесуального, міжнародного, європейського законодавства та практики його застосування з'ясувати особливості цивільно-правової охорони права власності

внутрішньо переміщених осіб і розробити пропозиції, спрямовані на вдосконалення законодавства щодо права власності цих осіб.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- розглянути генезис цивільно-правової охорони права власності внутрішньо переміщених осіб;
- розкрити поняття і надати характеристику цивільно-правової охорони права власності внутрішньо переміщених осіб;
- визначити суб'єктний склад правовідносин власності внутрішньо переміщених осіб;
- розкрито зміст права власності внутрішньо переміщених осіб;
- охарактеризувати процеси набуття і припинення права власності внутрішньо переміщених осіб;
- визначити межі здійснення права власності внутрішньо переміщених осіб;
- охарактеризувати суб'єктивне право на захист права власності внутрішньо переміщених осіб;
- визначити цивільно-правові способи захисту права власності внутрішньо переміщених осіб;
- охарактеризувати визнання права власності внутрішньо переміщених осіб;
- визначити особливості відшкодування шкоди за втрату права власності внутрішньо переміщених осіб;
- сформулювати пропозиції з удосконалення цивільно-правової охорони права власності внутрішньо переміщених осіб.

Об'єктом дослідження є цивільно-правові відносини з охорони права власності внутрішньо переміщених осіб.

Предметом дослідження є цивільно-правова охорона права власності внутрішньо переміщених осіб.

Методи дослідження. Методологічним підґрунтям дослідження є сукупність філософських, загальнонаукових і спеціально-правових методів

наукового пізнання, використання яких обумовлене особливістю предмета дослідження. Історико-правовий метод застосовано для аналізу генезису виникнення та розвитку цивільно-правової охорони права власності внутрішньо переміщених осіб (підр. 1.1). Аксіологічний метод використано під час визначення значення та цінності права власності для життєдіяльності внутрішньо переміщених осіб (підр. 1.1, 2.1, 3.3). За допомогою герменевтичного методу виявлено тлумачення норм права щодо особливостей цивільно-правової охорони права власності внутрішньо переміщених осіб (підр. 1.2, 2.1). Формально-логічний метод використано під час визначення суб'єктного складу правовідносин власності внутрішньо переміщених осіб (підр. 1.3). Діалектичний метод застосовано для розкриття особливостей права власності внутрішньо переміщених осіб (підр. 2.2, 2.3, 3.1). За допомогою системно-структурного методу охарактеризовано цивільно-правовий захист права власності внутрішньо переміщених осіб (підр. 3.1, 3.2). Методи аналізу та синтезу використано під час встановлення конструкції розділення володіння у правомочностях права власності внутрішньо переміщених осіб (підр. 2.1), а техніко-юридичний – для формулювання пропозицій з удосконалення законодавства (підр. 2.2, 2.3). Порівняльно-правовий метод застосовано під час аналізу міжнародної та європейської практики організацій і судів щодо захисту права власності внутрішньо переміщених осіб (підр. 3.4). За допомогою синергетичного методу визначено особливості визнання права власності внутрішньо переміщених осіб (підр. 1.2, 3.3).

Нормативною основою дослідження є Конституція України, законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, які визначають правові засади цивільно-правової охорони права власності внутрішньо переміщених осіб. Емпіричною основою дослідження є: практичний досвід автора, набутий під час роботи адвокатом; узагальнення судової практики у справах про майнові права внутрішньо переміщених осіб; рішення органів державної влади та управління щодо права власності внутрішньо переміщених осіб;

довідкові видання, матеріали наукових, аналітичних досліджень українських і зарубіжних науковців.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших в Україні системних досліджень науково-практичних проблем цивільно-правової охорони права власності внутрішньо переміщених осіб. За результатами проведеного дослідження сформульовано чимало нових наукових положень і висновків, запропонованих особисто здобувачем, а саме:

уперше:

– аргументовано, що в системі законодавства України поступово утворюється самостійний інститут прав внутрішньо переміщених осіб, що охоплює норми щодо порядку надання правового статусу внутрішньо переміщених осіб, охорони та захисту їх немайнових і майнових прав, реалізації підприємницької діяльності, переміщення майна, здійснення політичних, економічних, соціальних прав тощо;

– сформульовано, що суб'єктний склад правовідносин власності внутрішньо переміщених осіб охоплює осіб, які: 1) здійснюють право власності (фізична особа зі статусом внутрішньо переміщеної особи); 2) охороняють право власності (внутрішньо переміщені особи та держава в особі її органів); 3) захищають право власності (фізична особа зі статусом внутрішньо переміщеної особи, держава в особі її органів, громадські об'єднання, громадські та благодійні організації, волонтери);

– визначено, що право власності внутрішньо переміщених осіб може поділятися на такі види: право власності на майно, отримане після переміщення; право власності на речі, переміщені з особою-власником; право власності на нерухомість, яка знаходиться на тимчасово окупованій території України;

– виявлено конструкцію розділення правомочності володіння у змісті права власності внутрішньо переміщених осіб, яка поширюється виключно на нерухоме майно, що знаходиться на тимчасово окупованій території

України. Ця конструкція враховує фактичне (не може бути реалізовано внаслідок переміщення власника) та юридичне (володіння продовжує існувати за відсутності фактичного панування над річчю) володіння;

– визначено, що первинні способи набуття права власності на нерухоме майно, залишене на тимчасово окупованій території України, фактично не можуть бути реалізовані внутрішньо переміщеними особами внаслідок неможливості здійснення діяльності органів державної влади України до завершення операції Об'єднаних сил;

удосконалено:

– твердження, що цивільно-правова охорона права власності внутрішньо переміщених осіб – це система заходів і засобів нормотворчого та попереджувального характеру органів державної влади, яка постійно функціонує і спрямована на підтримку реалізації правомочностей права власності внутрішньо переміщених осіб у межах правової поведінки суб'єктів;

– твердження, що під захистом права власності внутрішньо переміщених осіб слід розуміти застосування передбачених законом заходів юридичного та фактичного характеру компетентними органами або власником для здійснення права власності за його порушення, оскарження або заперечення в іншій формі;

– наукові положення, що правомочність користування у змісті права власності внутрішньо переміщених осіб знаходиться у стані фактичного обмеження, оскільки: 1) власник нерухомого майна втрачає контроль (управління) над об'єктом власності та не може гарантувати його правомірне використання згідно із законодавством України; 2) власник не може самостійно використовувати об'єкт власності, що знаходиться на тимчасово окупованій території, тобто отримувати від нього споживчі властивості;

– положення, що набувальна давність не може бути підставою для визнання права власності на майно внутрішньо переміщеної особи, яке вона

залишила на тимчасово окупованій території, оскільки таке заволодіння є недобросовісним;

дістали подальшого розвитку:

– положення, що похідні способи набуття права власності мають певні особливості, які полягають в їх спеціальному правовому регулюванні, реалізуються за наявності юридичного складу фактів, обумовлених переміщенням та окупацією частини території України;

– наукова позиція, що межі права власності внутрішньо переміщених осіб слід розглядати як ступінь можливої поведінки таких осіб щодо об'єктів права власності, залишених на тимчасово окупованій території, згідно із законодавством або договором, яка не повинна порушувати права та інтереси інших суб'єктів, у тому числі України, посягати на національну безпеку, завдавати шкоди довкіллю або культурній спадщині, моральним засадам суспільства, порушувати правила підприємницької діяльності;

– положення, що порушення права власності внутрішньо переміщеної особи являє собою результат протиправного впливу, внаслідок якого суб'єктивне право правомочної особи зазнало обмеження або припинило своє існування;

– твердження, що самозахист права власності внутрішньо переміщеними особами не може бути застосований, оскільки вони знаходяться у стані втрати фактичного володіння над майном;

– позиція про те, що першочергово захист права власності внутрішньо переміщених осіб здійснюється Україною, як того вимагає чинне законодавство, тобто це первинне відшкодування (компенсація), яке повинно здійснюватися органами державної влади. Існує також регресне відшкодування (вторинна компенсація), коли після надання коштів з державного бюджету для відшкодування порушеного права власності Україна в особі уповноважених органів може подати позов проти Російської Федерації.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертаційному дослідженні положення, висновки, пропозиції можуть бути використані:

– *в науково-дослідній сфері* – для подальшої теоретико-правової пізнавальної діяльності щодо питань цивільно-правової охорони права власності внутрішньо переміщених осіб (довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження у науково-дослідну діяльність Науково-дослідного інституту публічного права від 14.10.2020);

– *у правотворчій діяльності* – для вдосконалення нормативно-правових актів, які регулюють відносини права власності внутрішньо переміщених осіб;

– *у правозастосовній сфері* – для полегшення практичної діяльності працівників органів прокуратури, адвокатури, нотаріату, суду, органів місцевого самоврядування, громадських і волонтерських організацій у сфері цивільно-правової охорони права власності внутрішньо переміщених осіб (довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження в практичну діяльність ГО «Волинська правничка школа» від 01.10.2020);

– *в освітньому процесі* – під час написання підручників, навчальних посібників та проведення занять з дисциплін «Цивільне право», «Речове право» та «Право соціального захисту України» (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес Юридичного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки від 21.10.2020);

– *у правовиховній сфері* – під час роботи з підвищення рівня правової та професійної культури працівників суду, органів місцевого самоврядування, адвокатури, нотаріату, громадських і волонтерських організацій та правового виховання населення.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконано здобувачем особисто та є самостійною розробкою з обраної теми. Основні положення і висновки, які визначають наукову новизну та виносяться на захист, сформульовано й обґрунтовано здобувачем особисто. У статті «Зміст

цивільно-правової охорони майнових прав внутрішньо переміщених осіб», підготовленій спільно з О. М. Соколовим, доведено, що охорона прав внутрішньо переміщених осіб полягає у наданні таким особам комплексу гарантій щодо забезпечення можливості володіння та реалізації своїх прав, а також у можливості захисту при їх порушенні.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення, висновки та практичні рекомендації, викладені в дослідженні, обговорювалися на засіданнях кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету, де було виконано дисертацію, та були оприлюднені на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях та семінарах: «Трудове право та законодавство про працю: шляхи реформування» (м. Харків, 15 травня 2020 р.); «Забезпечення сталого розвитку в умовах глобалізаційних трансформацій» (м. Київ, 29 травня 2020 р.); «Розвиток сучасного права в умовах глобальної нестабільності» (м. Одеса, 11–12 вересня 2020 р.); «Актуальні проблеми впливу збройного конфлікту на Сході України на появу й поширення гендерно обумовленого насильства та забезпечення доступу до правосуддя» (Київ, 18 вересня 2020 р.); «Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи» (м. Львів, 18–19 вересня 2020 р.); «Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє» (м. Харків, 10 грудня 2020 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки дисертації викладено у 12 наукових публікаціях за темою дослідження, з яких 5 статей опубліковано в наукових фахових виданнях України, включених до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща), 1 стаття – в іноземному науковому періодичному виданні, 6 тезах доповідей і наукових повідомлень на науково-практичних конференціях і семінарах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що включають в себе десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (242 найменування) і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 211 сторінок, з них 180 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

1.1. Генезис цивільно-правової охорони права власності внутрішньо переміщених осіб

З початку 2014 року перед Україною постала проблема охорони прав внутрішньо переміщених осіб. До цього момента у суспільстві та державі вказане питання взагалі не розглядалось, адже не було досвіду та фактичних правовідносин щодо переміщення громадян в середині нашої країни. Утім такий підхід виявився хибним. Про це вказувало відсутність в державі правового забезпечення прав таких осіб та будь-якого виокремлення їх правового статусу серед інших категорії осіб, котрі постійно проживали в Україні. Тому до подолання проблем, що почали виникати у внутрішньо переміщених осіб, зокрема при визнанні особливості і «самостійності» їх правового статусу, звернулись правники, економісти, державні діячі і управлінці, волонтерські та громадські організації.

Нині одним із найбільш складних і невирішених питань залишається охорона власності цих осіб, яка, на наш погляд, потребує особливої уваги, зокрема у наукових дослідженнях. Зауважимо, що його розв'язання починається зі з'ясування та дослідження генезису феномену внутрішнього переміщення та залишення власності.

Як відомо, внутрішнє переміщення є однією з форм міграції населення. При широкому підході міграція визначається як зміна просторового руху населення, незалежно від його характеру, цілей, причин та наслідків. При вузькому підході до міграції відносять такий процес просторового руху населення, який зрештою призводить до його територіального перерозподілу [1, с. 34]. Виокремлюють міграцію внутрішньодержавну і міждержавну (з

перетинанням державного кордону): виїзд із країни – еміграція, в'їзд до країни — імміграція) [2, с. 42]. Міграція завжди пов'язана зі зміною місця проживання людини, зокрема вона може бути добровільною та вимушеною. У першому випадку виникають міграційні відносини за волею особи з метою зміни місця проживання, роботи, навчання тощо. Другий вид міграції завжди обумовлений наявністю примусу, коли особа не планує переміщення, але вимушена до нього звертатися для захисту свого життя та прав або відповідно до примусових вимог держави у вигляді примушування щодо переселення. Примусові міграційні процеси можуть відбуватися з перетинанням кордонів або в середині країни.

Міграційні процеси на території України спостерігаються з давніх часів, під час яких переселенці набували особливого правового статусу. Вони є відображенням нерівності демографічного, економічного, політичного розвитку в українській історії [3, с. 223]. У ХХ столітті українці стали учасниками декількох хвиль примусової міграції у формі депортації. Перша хвиля депортації здійснювалась на теренах України згідно з постановою Політбюро ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 2 березня 1940 року № П13/114 й № 289-127 про виселення з районів Західної України членів сімей усіх поміщених у табори й в'язниці військовополонених і колишніх офіцерів польської армії, а також тюремників, жандармів, розвідників, колишніх поміщиків, фабрикантів і чиновників держапарату, учасників повстанських та контрреволюційних організацій, біженців [4, 35; 17, с. 524]. На підставі застосування цієї постанови до примусової міграції були втягнуті 190,1 тис. осіб, серед яких були поляки, євреї та українці (понад 13 % від загальної кількості депортованих) [5, с. 337; 19, с. 71]. Примусове переміщення торкнулось і кримськотатарського народу. Воно почалося 20 травня 1944 року. За певний період з Кримської АРСР було вивезено 191 044 осіб татарської національності [6]. Наведене вказує, що депортація українців може розглядатися як міграція у формі внутрішнього переміщення, оскільки особи переселялись у межах однієї держави та примусово позбавлялись

власності. Загалом після Другої Світової війни у світі та в Україні було значне переселення населення у всередині окремих держав, що обумовлено необхідністю пошуку нової роботи, житла, облаштованих територій тощо.

Незважаючи на наслідки війни, світова спільнота не одразу звернула увагу на переміщення людей, яке спочатку отримало назву «внутрішнє біженство», і лише у 1949 році після розділу Індії та громадянської війни у Греції виникла нагальна потреба в урегулюванні фактичних відносин переміщення громадян у середині власної держави з метою отримання безпеки проживання. При цьому положення про «внутрішніх біженців» не було включено в Конвенцію ООН про біженців 1951 року, оскільки ця категорія осіб, як справедливо вважалося та вважається й досі, виникає відповідно до інших чинників. Обговорюючи проект Конвенції держави намагалися включити у визначення «біженець» і категорію «внутрішнього біженця». У цій дискусії уряд США зміг довести, що для біженців необхідно встановити дві основні ознаки: вони не знаходяться у власній державі та не мають її захисту.

Водночас позитивним було і те, що з цього моменту закладено розмежування таких категорій як «біженець» та «внутрішньо переміщена особа». При цьому на час переговорів щодо прийняття цієї Конвенції грецький, індійський та пакистанський уряд звертались до Генеральної Асамблеї ООН з проханням про допомогу для своїх «внутрішніх біженців» [7, с. 1]. Зазначимо, що увага ООН не була приділена цьому питанню, оскільки вважалося, що внутрішнє переміщення є наслідком Другої Світової війни, внаслідок її проведення у Європі було переміщено від 40 до 65 мільйонів людей, зокрема у межах власної держави. Отже, вказана проблема є більш внутрішньодержавною та не має міжнародного значення. Варто враховувати і те, що фактично існували обмеження міжнародних ресурсів стосовно допомоги. Також вважалося, що існування ВПО може спонукати держави змінити свою відповідальність перед власним населенням та міжнародною спільнотою. На той момент не було вирішено питання щодо

балансу втручання міжнародної спільноти у суверенітет держави для надання допомоги особам, які були переміщені у середині держави [8, с. 29]. Отже, охорона прав ВПО виникає у середині ХХ століття. До цього моменту процеси внутрішньої міграції не отримували міжнародно-правової оцінки, хоча з 1922 року ще Ліга Націй виявляла процеси біженства, міграції внаслідок Першої Світової війни та стала видавати відповідні сертифікати, зокрема біженцям Вірменії. Такий підхід сприяв формулюванню правового статусу біженців, але не торкався визначення ВПО та охорони їх прав на власність. Утім надавалася можливість захищати права осіб, які стали прибувати з 1938 року з Німеччини у пошуках нового місця проживання в інших країнах [9]. Водночас американський президент Ф. Рузвельт запропонував створити альтернативну структуру – Міжурядовий комітет з питань біженців, установче оформлення якого пройшло в липні 1938 року у французькому Евіані [10, с. 80].

3 грудня 1949 року було засновано самостійне агентство системи ООН у формі Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН). Воно розпочало роботу з 1951 року і відразу ж почало опікуватися ВПО, біженцями, репатріантами, особами без громадянства, шукачами статусу біженця. Цей міжнародний орган й нині допомагає різним категоріям осіб знайти безпечне місце проживання, визнати свої права на власність та здійснює безпосередню співпрацю з державами з метою охорони прав людей, які зазнали переміщення. Наприклад, у 1999 році було укладено Угоду між Урядом України та Управлінням Верховного Комісара ООН у справах біженців [11]. Саме з цього моменту УВКБ ООН стало здійснювати свою діяльність на теренах України, зокрема було відкрито Представництво УВКБ ООН в Україні. Такі дії надали можливість своєчасно відреагувати на виникнення внутрішнього переміщення у 2014 році.

Сьогодні вже визначено правовий статус внутрішньо переміщених осіб (далі ВПО) у Керівних принципах ООН з внутрішнього переміщення, які були розроблені і затверджені Комісією ООН з прав людини у 1998 році та

законодавствах окремих держав. Зауважимо, що до цього моменту ООН постійно проводило обговорення вказаного питання, а у 1993 році офіційно визнало, що внутрішнє переміщення вже представляє міжнародну проблему. Зокрема, до ознак ВПО було віднесено те, що ці особи: 1) не перетинають міжнародний кордон для пошуку захисту та безпеки; 2) залишаються у країні – громадянства; 3) залишають власні будинки та власність; 4) переміщення відбувається з метою уникнення наслідків збройного конфлікту, ситуації загального насильства, порушень прав людини, стихійних або антропогенних лих; 5) потребують захисту при знаходженні у власній країні [9].

Гарантії прав ВПО, які використовуються у всьому світі, визначені у Рекомендаціях Rec (2006)6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб, які було схвалено на 961-му засіданні заступників міністрів 5 квітня 2006 року [12, с. 7]. Ці Рекомендації передбачають надання допомоги ВПО як першорядний обов'язок держави; заборону дискримінації, яка виникає внаслідок переміщення; забезпечення їх необхідними умовами проживання та необхідними документами; продовжувати користуватися усіма майновими правами, які існували до факту переміщення; права вибору повернутися до власних залишених будинків або інтегруватися до місця переміщення. Аналіз положень наведених Рекомендацій підкреслює, що у ВПО не припиняється право власності на залишене майно, а отже, воно потребує окремої правової регламентації.

Внаслідок того, що переміщення є підставою для фактичного позбавлення власності ВПО (на землю, будинки) виникає потреба розробки додаткових засобів захисту їх прав, що відрізняються від цивільно-правового захисту прав громадян, які не брали участь в переміщенні. Тому міжнародне та національне законодавство про права людини окремо гарантують такі права ВПО: право на мирне користування майном, яке включає право володіння, придбання (шляхом придбання, дарування або спадкування); здійснювати управління власним майном та користуватися ним без

дискримінації; переміщені жінки повинні мати рівні права з чоловіками у всіх питаннях власності [13, с. 257]. Окремо слід визначити встановлення групи прав щодо компенсації, реституції майна ВПО, а тому права у сфері охорони прав власності ВПО утворюють самостійну групу серед інших їх прав. Ці права мають майновий характер та є вторинними до таких особистих немайнових прав як право на життя та право на охорону здоров'я. Хоча наявність власності та житла мають безпосередній зв'язок з особистими немайновими правами, оскільки «житло – це матеріальне благо, яке має економічний зміст, певну вартість і забезпечує місце проживання для людини, а також є засобом забезпечення немайнових благ особи, таких як життя, особиста недоторканність, охорона здоров'я тощо» [14, с. 7].

Фактично правовідносини щодо ВПО, їх прав виникають в Україні з 2014 року. Саме у цьому році незалежна Україна вперше у своїй історії зіткнулася з серйозною проблемою внутрішньої вимушеної міграції власних громадян з тимчасово окупованих районів Донецької та Луганської областей і АР Крим. На той момент система публічного управління та соціальна інфраструктура приймаючих громад ледве справлялися з багатотисячним потоком вимушених переселенців [15, с. 130]. Кількість постраждалих, за оцінками Гуманітарної групи країни, становить 5,2 мільйона осіб. Міністерством соціальної політики України станом на березень 2019 року зареєстровано близько 1,3 мільйона внутрішньо переміщених осіб (ВПО) [16]. Підкреслимо і той факт, що питання зростання кількості ВПО є міжнародною проблемою. За оцінками Глобального звіту про внутрішнє переміщення у світі 45,7 мільйона осіб живуть в умовах внутрішнього переміщення в результаті конфлікту і насильства в 61 країні, більшість з яких – в Сирії, Колумбії, Демократичній Республіці Конго, Ємені та Афганістані. Ще 5,1 мільйона осіб у 95 країнах стали переміщеними особами через стихійні лиха. Зокрема йдеться про 1 200 000 осіб, переміщених в результаті багаторічної посухи і повені в Афганістані, більше 500 000 осіб через дощі в Індії і 33 000 осіб, чиє життя все ще позбавлено коренів через десятиліття

після руйнівного землетрусу 2010 року на Гаїті [17]. Отже, правове регулювання відносин переміщення є вкрай актуальним для будь-якої держави.

Першим Законом України, який констатував наявність ВПО у державі став Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року [18]. У цьому Законі було встановлено, що датою початку тимчасової окупації є 20 лютого 2014 року (ч. 2 ст. 1 Закону). Важливим було і те, що в ч. 1 ст. 5 Закону визначалося, що Україна створює всі можливі умови для забезпечення прав ВПО в межах прийнятих на себе міжнародних обов'язків [18]. Такий підхід став базовим для подальшого формування системи нормативних актів у сфері ВПО, оскільки виявив позицію України щодо підтримки прав та свобод людини, незалежно від її знаходження та переміщення. Основне було те, що Україна визнала права своїх громадян і після часткової окупації території країни. Наприклад, у ч. 4 ст. 5 Закону проголошувалось, що примусове автоматичне набуття громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території, громадянства Російської Федерації не визнається Україною та не є підставою для втрати громадянства України [18]. Варто звернути увагу, що вперше у законодавстві незалежної України було введено термін тимчасово окупованої території та встановлювався її правовий режим.

Наступний закон, який врегулював відносини з ВПО став Закон України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» від 2 вересня 2014 року [19]. Цей Закон визначив тимчасові заходи щодо захисту прав переміщених осіб. Він встановив розмежування території України та чіткі межі території проведення антитерористичної операції, що дозволило доводити особам своє переміщення. Крім того, Закон створив умови для отримання тимчасового притулку, захисту власного життя та здоров'я. Його прийняття було обумовлено початком антитерористичної операції та необхідністю створення нових умов для безпечного існування

людини після факту переміщення. Також забезпечувалось право на освіту, на спадкування, отримання необхідних документів тощо.

20 жовтня 2014 року в Україні було прийнято Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [20]. Цей Закон встановив гарантії дотримання прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб. Саме з моменту його прийняття виникла можливість врегулювати відносини у сфері переміщення, зокрема порядок отримання посвідчення ВПО, їх прав, можливість отримання пільг тощо. Прийняття означеного Закону стало первинним нормативним актом за часів незалежності України щодо внутрішнього переміщення.

До цього моменту законодавство лише регулювало відносини, які виникли внаслідок аварії Чорнобильської АЕС, зокрема Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» [21]. Окремі дослідники вважають, що законодавство щодо подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, також слід відносити до системи нормативних актів у сфері ВПО [22, с. 38]. Такий підхід є широким щодо тлумачення категорії ВПО. Слід зазначити, що Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» не був спрямований на регулювання відносин ВПО. Відповідно до Преамбули Закону, він «визначає основні положення щодо реалізації конституційного права громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, на охорону їх життя і здоров'я та створює єдиний порядок визначення категорій зон радіоактивно забруднених територій, умов проживання і трудової діяльності на них, соціального захисту потерпілого населення» [19]. З наведеного випливає, що на осіб, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи не поширюється статус ВПО, хоча законодавець міг би внести відповідно зміни до цього Закону, внаслідок прийняття спеціального законодавства щодо статусу ВПО. Тому, незважаючи на фактичне переміщення осіб із зони Чорнобильської катастрофи до інших місць проживання, вони не мають правовий статус

ВПО. Крім того, ці особи позбавленні права власності, зокрема на житло. Тому що, «житло, що після аварії на ЧАЕС залишилося у зонах відчуження, втратило основне – якісні ознаки, які задовольняють інтереси людини, воно не має економічного змісту. Тому воно може бути віднесено до знищеного майна, майна, яке не існує та не має правового статусу» [14, с. 10]. Отже, питання щодо включення Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» до системи нормативних актів з питань ВПО є відкритим.

Наведені нормативні акти, які у подальшому доповнювались, наприклад Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [23], дозволили у системі законодавства України утворити самостійний інститут права про правовий статус ВПО. Він охоплює такі положення як визначення правового статусу ВПО, охорону та захист їх немайнових та майнових прав, порядок реалізації підприємницької діяльності ВПО, порядок переміщення їх майна, здійснення політичних, економічних, соціальних прав. При цьому встановлення самостійного правового регулювання статусу ВПО підкреслює, що їх статус та права мають відмінність від загально-цивільного статусу інших громадян. Тому потребують їх виокремлення у самостійну правову категорію, як особливо уразливої групи населення, яка шукає захисту від наслідків збройного конфлікту та окупації частини території, порушення прав людини. На відміну від іншого населення країни вони залишили власне майно, яке без їх утримання згодом пошкоджується або знищується внаслідок бойових дій або привласнюється учасниками конфлікту або іншими особами, які самі можуть бути переміщені.

Необхідність захисту ВПО було констатовано у 2015 році в Національній стратегії у сфері прав людини, затверджій Указом Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015 [24]. У цій Стратегії було підкреслено, що ВПО знаходяться у стані, що потребує встановлення додаткових можливостей щодо адаптації на новому місці проживання,

взаємодії з територіальними громадами, роботодавцями, придбанням нового майна. Не менш проблемним залишається і відновлення усієї інфраструктури у Донецькій і Луганській областях. Важливо і те, що у Стратегії наголошено, що захист ВПО повинен відбуватися національній та міжнародно-правовій у площині. Такий підхід підкреслює, що ВПО мають право використовувати механізм захисту своїх прав як на рівні державних органів, так і міжнародних організацій.

Визначення напрямів захисту ВПО було встановлено у Комплексній державній програмі щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 року № 1094 [25]. У постанові були виокремлені такі проблеми ВПО: відсутність достатніх фінансових ресурсів для забезпечення життєдіяльності; неможливість отримання повної інформації про розмір збитків (майнової шкоди), завданих переселеним громадянам під час воєнних дій та механізм їх компенсації; недосконалість механізму забезпечення переселених громадян робочими місцями, обмеженість інформації про можливість працевлаштування тощо [25].

Крім нормативно-правового регулювання для охорони прав ВПО у 2016 році створюється і спеціалізоване міністерство – Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, яке стало головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях та тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя (далі – тимчасово окуповані території України), а також прилеглих до них територій [26]. До повноважень цього Міністерства віднесено моніторинг ситуації, що виникає з приводу ВПО, на підставі чого розробляється державна політика стосовно їх адаптації, розробка пропозицій щодо подолання конфліктів, які можуть

виникнути внаслідок переміщення. Також ним розглядається можливість повернення ВПО до їх попереднього місця проживання. Воно також сприяє реалізації їх політичних, соціальних, майнових прав.

З 2016 року також започатковано Єдину інформаційну базу даних про внутрішньо переміщених осіб у формі державного реєстру. База представляє собою автоматизований банк відомостей, створений для забезпечення єдиного державного обліку фізичних осіб, які є внутрішньо переміщеними. Відповідальним за забезпечення формування та ведення бази даних є Мінсоцполітики. Персональні дані в базі даних зберігаються протягом десяти років після закінчення дії обставин, визначених ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [2]. Звернемо увагу, що для доведення статусу ВПО, особі необхідно надати персональні дані у вказану Базу, саме запис у цьому реєстрі є підтвердженням отримання статусу ВПО.

Можливість відтворення мирного життя на тимчасово окупованих територіях України визначалась у Концепції Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 серпня 2016 року № 892-р. [28]. У ній було визначено, що станом на 30 травня 2016 року на обліку перебувало 1 787 019 внутрішньо переміщених осіб (або 1447762 сім'ї), за даними ООН, фактична кількість ВПО становить близько 800 000 осіб. «Більш як половина ВПО залишилась у населених пунктах Донецької та Луганської областей поблизу лінії зіткнення, значну кількість внутрішньо переміщених осіб прийняли Запорізька, Дніпропетровська та Харківська області, інші внутрішньо переміщені особи оселилися на всій території держави в пошуках роботи та можливостей. Негативні наслідки вимушеного переміщення є однаково відчутними як для внутрішньо переміщених осіб, так і для приймаючих їх територіальних громад. Оптимальний спосіб розв'язання проблеми базується на модернізації усіх аспектів

життєдіяльності східних регіонів України на засадах сталого розвитку (за економічним, соціальним та екологічним вимірами)» [28].

Варто звернути увагу, що у 2017 році розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 року № 909-р була схвалена Стратегія інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року [29]. У Стратегії вказується, що основними проблемами, з якими стикаються більшість внутрішньо переміщених осіб, є відсутність достатніх засобів до існування та невизначеність житлових перспектив. Так, внутрішньо переміщені особи зіштовхуються з труднощами в реалізації та захисті своїх прав, зокрема права власності [29].

Законодавством постійно передбачається розширення прав ВПО. Так, у 2020 році було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення безкоштовним харчуванням дітей внутрішньо переміщених осіб», відповідно до норм якого дітям із числа ВПО за рахунок держави гарантується забезпечення дитячим харчуванням [30]. Також права ВПО додатково захищались при введенні обмежень на час карантину для запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19). Згідно з Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» було заборонено на час карантину прийняття рішення про скасування дії довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи на підставі інформації про тривалу відсутність (понад 60 днів) особи за місцем проживання, яка дає обґрунтовані підстави вважати, що внутрішньо переміщена особа повернулася до покинутого місця постійного проживання [31].

Аналіз наведених нормативних актів дозволяє зробити висновок, що більшість з них має формально-програмний характер, що не має на меті врегулювати існуючі відносини або створити нові механізми з охорони прав ВПО. Такий стан сучасного законодавства не можна назвати оптимальним,

адже слід визначити, що формалізм нормативно-правових актів став властивістю сучасного законодавства України. Крім того, не було розроблено ані програмного, ані охоронного, ані регуляторного нормативно-правового акта, спрямованого на регулювання відносин власності ВПО, що значно знижує рівень охорони права власності ВПО. Сьогодні вже недостатньо констатувати усім відомі факти у нормативно-правових актах, а потрібно створювати додаткові процедури захисту права власності ВПО. Для цього насамперед необхідно на теоретичному рівні обґрунтувати особливість права власності ВПО.

Можна виокремити такі етапи генезису цивільно-правової охорони права власності ВПО: 1) 2014 – 2015 роки – етап первинного утворення нормативно-правового регулювання відносин за участю ВПО, зокрема стосовно їх власності; 2) 2015–2016 роки – етап розроблення програмних нормативних актів, які визначали стан правового статусу ВПО та можливі напрями розвитку подальшої охорони їх прав (зокрема і права власності); 3) 2016–2020 роки – етап формування розширення прав ВПО та охорони їх власності. Визначено, що проблема цивільно-правової охорони права власності ВПО обумовлена тим, що законодавство України у сфері ВПО було започатковано з 2014 році. До цього моменту окремого регулювання відносин з ВПО не існувало, зокрема на осіб, постраждалих та переміщених внаслідок Чорнобильської катастрофи так і не було поширено статус ВПО.

Виявлено у системі законодавства України поступове утворення самостійного інституту права про правовий статус ВПО. Він охоплює такі положення як визначення правового статусу ВПО, охорону та захист їх немайнових та майнових прав, порядок реалізації підприємницької діяльності ВПО, порядок переміщення їх майна, здійснення політичних, економічних, соціальних прав тощо.

1.2. Поняття та особливості цивільно-правової охорони права власності внутрішньо переміщених осіб

Цивільно-правова охорона будь-якого суб'єктивного права є одним з актуальних питань у цивілістиці, оскільки ще триває дискусія щодо співвідношення таких категорій як «цивільно-правова охорона» та «цивільно-правовий захист». Внаслідок цього при дослідженні цивільно-правової охорони права власності ВПО виникає необхідність визначити авторську позицію щодо наведеного дискусійного питання, а вже потім виявити засади, поняття та характеристики цієї охорони.

В. А. Терьохін доводить, що захист права є більш вузьким поняттям ніж охорона та зводить захист до однієї з форм охорони [32, с. 9]. Він також вказує, що право особи на судовий захист – це сукупність основних матеріально-правових та процесуальних правових можливостей, що забезпечують безпосереднє звернення до суду та справедливе правосуддя, повне відновлення прав [33, с. 70]. Наведена позиція є близькою до твердження Н. І. Матузова, яка пояснює, що охорона і захист суб'єктивного права є різними правовими явищами, оскільки одне і теж суб'єктивне право охороняється постійно, а захищається лише тоді, коли порушується [34, с. 130, 131]. На думку А. О. Штанько, поняття охорони є більш ширшим за обсягом ніж захист, адже ці поняття не є однопорядковими, оскільки вирізняються метою, способами (засобами) здійснення, а також режимом функціонування. Їхнє розмежування здійснюється і на рівні правовідносин та функцій права [35, с. 522, 523]. М. О. Легенченко підкреслює, що «охорона права власності – це створення через нормотворчий процес і практичну діяльність відповідних державних органів умов, які сприяють функціонуванню та розвитку відносин власності в суспільстві й попереджають вчинення правопорушень у цій сфері. Захист права власності – це сукупність заходів, способів та прийомів, спрямованих на відновлення

порушеного цивільного суб'єктивного права самим власником, компетентними державними органами та посадовими особами» [36, с. 63].

Серед існуючих позицій співвідношення юридичних категорій охорони та захисту права власності варто підтримати ту, що ґрунтується на стадіях існування суб'єктивного цивільного права. Так, перший етап здійснення суб'єктивного права обумовлений дією цивільно-правової охорони. Цей етап визначається нормальним функціонуванням права. Другий етап виникає, коли відбувається порушення суб'єктивного права, адже за наявності реального порушення або загрози порушення починає діяти цивільно-правовий захист [37, с. 253]. Вважаємо, що охорона, як більш широка категорія, обумовлена нормальним станом здійснення суб'єктивного права. Водночас захист – це категорія суб'єктивного права в порушеному стані. Фізична особа, яка вимушено залишила або покинула своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру має право на забезпечення здійснення права власності, його охорону та захист від протиправних посягань інших осіб, зокрема держави-агресора, оскільки це є природною ознакою абсолютного права [38, с. 136].

Варто підкреслити, що ВПО знаходяться в уразливому стані. З суб'єктивного боку ці особи відчувають загрозу від збройного конфлікту. З об'єктивного – факт переміщення ставить особу у важкі умови адаптації. Тому в такій ситуації особа намагається вжити запобіжні заходи захисту. Захист передбачає певні можливості, які надаються носієві цього права додатково порівняно з тими, що він мав до правопорушення [39, с. 103]. Не завжди ВПО застосовують засоби захисту, оскільки іноді не знають про можливості захисту. Реалізація їх прав у більшості випадків відбувається в межах цивільно-правової охорони цих прав.

Захист прав власності внутрішньо переміщених осіб є складовою частиною охорони прав людини як на міжнародному, так і на національному

рівнях. Сутність правової охорони права власній ВПО полягає у необхідності забезпечення можливості ВПО вільно розпоряджатися своїм правом та мотивацією задля вирішення актуальних фундаментальних проблем і прикладних завдань, що стоять перед суспільством взагалі та конкретним суб'єктом зокрема [40. с. 540]. Статтею 15 ЦК України визначено, що кожна особа має право на захист свого права чи інтересу [44]. Поряд з цим відповідно до ч. 3 ст. 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» закріплено, що «за фізичними особами, незалежно від набуття ними статусу біженця чи іншого спеціального правового статусу, підприємствами, установами, організаціями зберігається право власності та інші речові права на майно, у тому числі на нерухоме майно, включаючи земельні ділянки, що знаходиться на тимчасово окупованій території, якщо воно набуто відповідно до законів України» [18].

Підставою захисту суб'єктивного цивільного права (зокрема і права власності) є його порушення, невизнання або оспорювання (ч. 1 ст. 15 ЦК України) [44]. Порушення права власності представляє собою протиправну дію (бездіяльність), що має наслідком припинення в особі її права або створення перешкод у процесі його здійснення як повністю, так і частково. Отже, цивільно-правовий захист права власності ВПО виникає з моменту порушення їх прав, зокрема у разі знищення чи пошкодження майна, адже залишення майна на тимчасово окупованій території сьогодні не визнається підставою порушення права, а тому на нього поширюється цивільно-правова охорона.

У статті 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» зазначено, що «відповідальність за порушення визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території покладається на Російську Федерацію як на державу-окупанта відповідно до норм і принципів міжнародного права. Відшкодування

матеріальної та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації державі Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі покладається на Російську Федерацію як на державу, що здійснює окупацію. Держава Україна всіма можливими засобами сприятиме відшкодуванню матеріальної та моральної шкоди Російською Федерацією» [18]. Отже, оспорюваність суб'єктивного права щодо володіння, користування та розпорядження майном пов'язана зі специфічним станом правовідносин, за якого виникає певна невизначеність щодо можливості реалізації суб'єктивних прав у сфері власності.

Аналіз наведеного дозволяє запропонувати проводити розмежування «цивільно-правової охорони права власності ВПО» та «цивільно-правового захисту ВПО». Під цивільно-правовою охороною права власності ВПО слід розуміти систему заходів, засобів нормотворчого, попереджувального характеру органів державно влади, яка постійно функціонує та спрямовується на підтримку реалізації правомочностей права власності ВПО у межах правової поведінки суб'єктів. Особливість цивільно-правової охорони права власності ВПО проявляється у засадах, гарантіях здійснення права власності ВПО, їх нормативно-правовому регулюванні, особливостях суб'єктного складу та об'єктів охорони.

Під захистом права власності ВПО слід розуміти застосування передбачених законом заходів юридичного та фактичного порядку компетентними органами або власником для здійснення права власності при його порушенні, оскарженні або запереченні в іншій формі. Специфіка захисту ВПО полягає в тому, що ВПО внаслідок переміщення втрачають можливість фактичного володіння права власності, а отже, це є підставою для твердження про звуження їх суб'єктивного права власності. Таке положення потребує окремого вивчення, оскільки в юридичній науці все ще не розглядалось питання про можливість застосування захисту у разі припинення фактичного володіння та користування річчю поза волею

власника, при цьому модель віндикаційного позову у випадку ВПО не припустима та не застосовується.

Засади охорони прав ВПО визначені у Керівних принципах з питань про переміщення осіб всередині країни, прийнятих ООН у 1998 році [41]. До них віднесено: право на життя та охорону здоров'я; збереження усіх політичних прав; рівність ВПО з іншими громадянами, що проживають у державі; обов'язковість державної допомоги при переміщенні; захист залишеної власності на тимчасово окупованій території чи території збройного конфлікту; право на пошук та залишення у безпечному місці проживання; гарантування збереження права власності; можливість повернення до попереднього місця проживання; заборона дискримінації за ознакою переміщення; право на зв'язок із сім'єю; не розлучення батьків та дітей; можливість продовження отримання освіти тощо. Тобто, незважаючи на факт переміщення, ВПО не втрачають жодних прав, а отримують певні додаткові гарантії у сфері власної безпеки та свого права власності [41]. Наведені принципи не мають юридичної сили, але вони можуть враховуватися державою при розробці власного законодавства у цьому питанні [42, с. 11]. В Україні вони частково реалізовані у Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [20]. Крім того, засади охорони права власності простежується і в рішенні ЄСПЛ щодо прав ВПО на майно, зокрема рішення ЄСПЛ у справі «Ксенідес-Арестіс проти Туреччини» від 22 грудня 2005 року містить засаду розумності [43].

Україна, прагнучи слідувати міжнародній практиці охорони прав ВПО, розробляє певні нормативні акти щодо гарантій та забезпечення прав цієї категорії осіб. При цьому продовжує залишатися відкритим питання щодо цивільно-правового захисту права власності ВПО. Зокрема, не визначено питання відшкодування втраченого, зруйнованого майна, можливість відновлення порушених прав власності тощо. Крім того, на відносини власності ВПО поширюються усі засади цивільного законодавства, закріплені у ст. 3 ЦК України [44]. Так, до засад охорони права власності

ВПО слід відносити: законність, неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; судовий захист цивільного права та інтересу; справедливість, добросовісність та розумність. При цьому принципи справедливості, добросовісності та розумності є оціночними поняттями [45, с. 45], а тому вони застосовуються судами із урахуванням відповідних обставин справи.

Принцип законності цивільно-правової охорони права власності ВПО є основоположним. Він означає, що втручання держави у право власності особи повинно здійснюватися на підставі закону. Незаконні рішення органа державної влади та місцевого самоврядування не можуть мати наслідком надання ознак правомірності використання особою майна всупереч прямим законодавчим заборонам, установленим в інтересах суспільства загалом [46, с. 34]. Наголосимо, що на об'єкти власності, що залишилися на тимчасово окупованій території, поширюється юрисдикція України, тобто принцип законності є необхідним і у відносинах залишеної власності.

Принцип неприпустимості позбавлення права власності закріплюється Конституцією України Керівними принципами з питань про переміщення осіб всередині країни, національним законодавством. Складність його застосування щодо ВПО полягає у тому, що ці особи мають власність як на окупованій території, так і на території України. Якщо власність ВПО була залишена на окупованій території, то держава Україна не може гарантувати, що власність особи буде у наявності та стосовно неї не буде застосовано примус вилучення, розграбування, оскільки на цих територіях фактично обмежена дія юрисдикції державних органів України. Тобто ВПО стосовно об'єктів власності, залишених на окупованій території, знаходяться у стані юридичного володіння, без елемента фактичного володіння [47, с. 13]. Наприклад, у Криму 11,5 тисяч земельних ділянок належить іноземцям, які позбавлені можливості володіти та користуватися цією власністю. Зокрема, під заборону на володіння підпадають: 9,75 тис. земельних ділянок, що

належать українцям; 430 ділянок, що належать білорусам; 303 – громадянам Німеччини; 235 – громадянам Казахстану [48].

Правова природа правовідносин права власності внутрішньо переміщених осіб проявляється в безперешкодному здійсненні ними права власності, що гарантується та забезпечується як національними, так і міжнародними нормативно-правовими актами. Належне здійснення права власності внутрішньо переміщеними особами забезпечується за допомогою його охорони та захисту. Безумовно, доцільно вести мову не про охорону прав власності внутрішньо переміщених осіб, оскільки це більше превентивна міра, яка може мати місце лише в тому випадку, коли право власності ще не порушено, але є реальні підстави вважати, що це може статися. Суб'єктами такої охорони виступають власне фізичні особи, як власники майна, що охороняється, та держава в особі її органів, яка регламентує спеціальний порядок здійснення права власності в умовах загрози пошкодження чи знищення об'єкта охорони. У більшості випадків право власності на об'єкти, що знаходяться на окупованій території, вже порушено, наслідком чого є неможливість особи ними фактично володіти через залишення місця свого постійного проживання та отримання статусу внутрішньо переміщеної особи з усіма впливаючими обставинами. Тому в контексті майна внутрішньо переміщених осіб, які вимушено його залишили на ворожій чи небезпечній території і є лише юридично його власниками, проте позбавлені фізично такого права внаслідок об'єктивних умов, апріорі застосовується захист права власності – відновлення порушеного права або припинення дії, що його порушує, або компенсації за втрачене майно.

Зазначимо, що після факту переміщення залишене майно не може бути використано проти ВПО, їх прав. Інша справа, коли ВПО стали власникам після переміщення або мали власність на території України до переміщення. Стосовно такої власності на ВПО поширюється принцип, що ніхто не може бути позбавлений власності, крім випадків та на підставах, встановлених законом [47, с. 13].

Засада судового захисту права власності ВПО може бути використана у разі необхідності визнання та/чи відновлення права власності на майно. Ця засада є обов'язковим елементом здійснення суб'єктивного права. Наприклад, завдяки судовій процедурі визнається право власності на спадкове майно, що залишилось на окупованій території. Зауважимо, що незважаючи на фактичне розташування майна на окупованих територіях, юридичне оформлення прав на нього повинно проводитися за правилами української юрисдикції [47, с. 13].

Звернемо увагу, що такі засади як справедливість, добросовісність та розумність можуть тлумачитися більш широко щодо права власності ВПО, адже широкий підхід буде максимально враховувати інтереси цих осіб, а це необхідно з урахуванням уразливості їх стану. Вказані принципи можуть бути застосовані у справах щодо відшкодування шкоди за знищене майно внаслідок збройного конфлікту. При цьому вони можуть тлумачитися не лише в інтересах ВПО, а і в інтересах держави [47, с. 13].

Крім засад цивільно-правової охорони права власності ВПО варто виокремлювати і гарантії. Таке положення обумовлено тим, що у межах цивільно-правової охорони створюються необхідні умови для реалізації прав і свобод, що повинні забезпечуватися надійною системою їх гарантій. Правові гарантії дають можливість перетворювати формальні норми права у реальну поведінку особи задля відновлення свого стану, що існував до порушення [49, с. 27]. З цього приводу О. М. Соколов вказує, що охорона прав внутрішньо переміщених осіб буде полягати у наданні таким особам комплексу гарантій щодо забезпечення можливості володіння та реалізації своїх прав, а також у можливості захисту у разі їх порушення [22, с. 59].

Грунтовний аналіз правової сутності категорії «гарантія» здійснено О. Петрик [50, с. 113], який навів і проаналізував чимало існуючих різновидів тлумачення цього поняття. Зокрема, вчений відмітив, що в основі етимологічного визначення поняття «гарантія» знаходиться французьке слово *garantie*, від *garantir* – забезпечувати, охороняти, що означає поруку,

забезпечення, завірення [51, с. 283.]. Отже, гарантії надають можливість здійснювати відповідні права, тому гарантії є елементом охорони відповідного суб'єктивного права.

За основу критерію поділу гарантій прав власності внутрішньо переміщених осіб візьмемо точку зору М. Вітрук: «гарантії прав і свобод – це умови і засоби, що забезпечують їх фактичну реалізацію і належну охорону (захист)». Автор поділяє правові гарантії на дві групи: 1) гарантії реалізації прав і свобод; 2) гарантії охорони прав і свобод [52, с. 31]. З наведеного випливає, що гарантії можуть існувати щодо суб'єктивних прав, які знаходяться у статичі та не є порушеними, а також гарантії, які реалізуються у разі порушення прав.

Виходячи з цього гарантії здійснення прав власності ВПО можна поділяти залежно від правового положення особи, яка є власником майна на загальні, тобто ті, що передбачені для всіх без винятку фізичних осіб, які проживають на території України, та спеціальні – встановлені державою юридичні норми, що спрямовані на забезпечення прав ВПО.

Загалом, гарантії щодо здійснення права власності містяться у ст. 319 ЦК України [44], яка дає гальне розуміння того, яким чином повинно здійснюватися право власності. Проте гарантії щодо здійснення права власності ВПО потребують окремої деталізації та нормативного закріплення. Наразі вони закріплені в Законі України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [18], відповідно до якого за фізичними особами, які набули статус ВПО, зберігаються усі правомочності власності, незважаючи на факт переміщення, у тому числі на земельну, житлову нерухомість.

Отже, під гарантіями права власності ВПО слід розуміти сукупність способів, засобів та процедур, що направлені на забезпечення здійснення ними права власності, як в загальному, відповідно до норм чинного законодавства України (рівність суб'єктів права власності, непорушність права власності, свобода у здійсненні власником його правомочностей), так і

спеціальному порядку (володіння, користування та розпорядження майном не залежить ані від зміни місця проживання власника, ані від того, що власник сам не володіє річчю і не користується нею), а також забезпечують захист права власності вказаних осіб через реєстраційні процедури права власності та в судовому порядку.

Цивільно-правова охорона права власності ВПО відрізняється від охорони права власності інших фізичних осіб в Україні насамперед особливістю правового регулювання відносин власності ВПО. Посилення захисту права власності в Україні нерозривно пов'язане зі здійсненням ефективного нормативно-правового забезпечення цього права. Звернемо увагу, що законодавець окремо регулює відносини щодо переміщення осіб. Внаслідок того, що практика законодавчого регулювання відносин власності за участю ВПО з 2014 по 2020 роки практично була відсутня, то законодавче забезпечення права власності ВПО вимагає удосконалення. Так, необхідно визначити порядок повернення майна, його захист тощо. Таке положення посилюється тим, що право власності ВПО може бути порушене будь-ким, будь-коли, будь-де, умисно чи необережно, тому воно й охороняється від усіляких потенційно можливих посягань.

В юридичній літературі підкреслюється, що правове регулювання права власності ВПО в Україні умовно можна поділити на дві групи. Перша група включає в себе загальні норми законодавства України у сфері забезпечення здійснення права власності. Другу групу складають спеціальні норми, що стосуються реалізації правомочностей власника саме внутрішньо переміщеними особами чи особами, які проживають або проживали на територіях з особливим статусом (наприклад, на тимчасово окупованих територіях) [53, с. 65]. Одночасно із запропонованим поділом можна виокремити такі рівні правового регулювання цивільно-правової охорони права власності ВПО: міжнародний та національний.

Встановлення спеціального регулювання як на міжнародному, так і національному рівні повинно враховувати уразливий стан ВПО, їх адаптацію

до нових умов проживання, факт залишення власності. Основою для регулювання відносин власності ВПО є міжнародне законодавство, адже в Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» не визначено засад забезпечення права власності ВПО [20]. Водночас ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод визначає: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства й на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права» [54]. При тому обмеження права власності, на думку Європейського суду, повинні розглядатися виключно на підставі загального принципу, що кожен має право безперешкодно користуватися своїм майном, а не крізь призму обмежень права власності [55, с. 163].

На рівні національного законодавства визначаються особливості оформлення майнових прав ВПО, процедури доведення належності власності. Так, для нотаріусів, суддів, інших державних службовців приймаються окремі пояснення, спрямовані на охорону права власності ВПО. Наприклад, Відділення Нотаріальної палати України м. Києва розробило інформаційний лист «Деякі питання оформлення спадкових прав на майно, яке знаходиться на тимчасово окупованій території України та на території проведення антитерористичної операції. Особливості відчуження нерухомого майна, що знаходиться на непідконтрольній Україні території» від 29 червня. 2017 року, у якому встановлено перелік дій нотаріуса у разі оформлення спадкового майна ВПО [56]. Тобто законодавець визначає особливість процедурних дій у разі оформлення прав ВПО.

Узагальнюючи наведене, варто наголосити, що правове регулювання відносин власності за участю ВПО має власну систему, яка складається з таких нормативних актів: 1) міжнародні акти у сфері охорони прав ВПО; 2) загальне законодавство у сфері регулювання відносин власності, що поширюється на всіх суб'єктів власності; 3) спеціальне законодавство, що

регулює відносини власності виключно ВПО. Останній вид нормативно-правових актів потребує свого удосконалення, оскільки він знаходиться у стані природного формування.

Особливість цивільно-правової охорони права власності ВПО полягає і у тому, що вона поширюється на майно, що було залишено на тимчасово окупованій території, так і на майно, яке може придбатися після процесів переміщення. Для цих видів об'єктів будуть застосовані різні засади правової охорони. Якщо у першому випадку основоположною засадою є неприпустимість позбавлення власності, то у другому – неможливість дискримінації за ознакою переміщення. При цьому треба враховувати, що право власності на майно, розташоване на вказаних територіях, залишається власністю особи, доки сам власник не забажає здійснити правочин, спрямований на відчуження цієї власності, навіть якщо власник такого майна виїхав з цієї території. Право власності не потребує свого підтвердження фактично чинною нелегітимною владою. В українському Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно зберігаються всі дані щодо нерухомого майна [12, с. 37].

При розгляді цивільно-правової охорони власності ВПО такий поділ необхідно враховувати, оскільки залежно від цього будуть обиратися відповідні засади, гарантії та способи захисту права власності. Наприклад, за даними Управління Верховного Комісара ООН з прав людини станом на 31 березня 2020 року на Сході України зруйновано 20 708 будинків [57]. У разі руйнування будинку в особи виникає правова вимога щодо відшкодування матеріальної та моральної шкоди.

Окремо слід розглядати майно та майнові права, які придбані ВПО після переміщення, тому що це майно буде мати загально-правовий режим, без певних особливостей, обумовлених переміщенням. Безумовно, якщо ВПО особа набуває право користування на соціальне житло, то статус ВПО буде мати значення щодо факту набуття суб'єктивного права, а його реалізація вже не буде мати особливостей.

Проведене дослідження у цьому підрозділі дисертаційної роботи дозволяє запропонувати такі висновки. Під цивільно-правовою охороною права власності ВПО слід розуміти систему заходів, засобів нормотворчого, попереджувального характеру органів державної влади, яка постійно функціонує та спрямовується на підтримку реалізації правомочностей права власності ВПО у межах правової поведінки суб'єктів. Особливість цивільно-правової охорони права власності ВПО проявляється у її захисті, засадах, гарантіях, правовому регулюванню, суб'єктному складі та об'єктах правової охорони.

Під захистом права власності ВПО слід розуміти застосування передбачених законом заходів юридичного та фактичного порядку компетентними органами або власником для здійснення права власності при його порушенні, оскарженні або запереченні в іншій формі. До засад охорони права власності ВПО слід відносити: законність; неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; судовий захист цивільного права та інтересу; справедливість, добросовісність та розумність. Під гарантіями права власності ВПО слід розуміти сукупність способів, засобів та процедур, що направлені на забезпечення здійснення ними права власності, як в загальному, відповідно до норм чинного законодавства України (рівність суб'єктів права власності, непорушність права власності, свобода у здійсненні власником його правомочностей), так і спеціальному порядку (володіння, користування та розпорядження майном незалежить ні від зміни місця проживання власника, ні від того, що власник сам не володіє річчю і не користується нею), а також забезпечують захист права власності вказаних осіб через реєстраційні процедури права власності та в судовому порядку.

1.3. Суб'єктний склад правовідносин власності внутрішньо переміщених осіб

Навесні 2014 року на теренах України вперше з'явилися особи з новим статусом – внутрішньо переміщеної особи. За даними Єдиної інформаційної бази даних про ВПО Міністерства соціальної політики України, кількість зареєстрованих ВПО, які перемістилися з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей, а також Автономної Республіки Крим та міста Севастополя станом на 9 грудня 2020 року становить 1 428 919 осіб [58]. Зазначене свідчить про масове переміщення осіб, які скористалися державною програмою з переміщення та були вимушені залишити житло, майно, роботу, навчання. Маючи особливості у правовому статусі, ці особи вступають у різноманітні правовідносини, які природно отримують специфічний склад. Не є виключенням відносини права власності за участю цих осіб та особливих об'єктів власності, що залишились на тимчасово окупованій території. Отже, в межах дослідження цивільно-правової охорони права власності ВПО виникає потреба виявити суб'єктний склад правовідносин власності ВПО.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»: «внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [20]. Отже, для того, щоб фізична особа отримала статус ВПО, вона повинна перебувати на території України на законних підставах та мати право на постійне проживання в Україні, і не знаходитись у місці свого постійного проживання за об'єктивних підстав через страх

настання негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства тощо. Першочергове значення у цьому контексті треба надати поняттю збройного конфлікту, що став юридичним фактом переміщення, а отже, і отримання статусу ВПО.

Зауважимо, що перша спроба сформулювати визначення збройного конфлікту була зроблена у судовій практиці, а саме в рішенні Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії у справі «Тадіч», в якому зазначено, що збройний конфлікт має місце тоді, коли держави застосовують силу або у разі тривалого збройного зіткнення між урядовими силами і організованими збройними групами, або ж між такими групами всередині однієї держави [59]. Згодом збройний конфлікт як юридичне поняття згадується у ст. 2, яка є загальною для всіх Женевських конвенцій 1949 року: «На додаток до положень, які втілюються в мирний час, ця Конвенція застосовується до всіх випадків оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни. Конвенція також застосовується до всіх випадків часткової або цілковитої окупації Високої Договірної Сторони, навіть якщо ця окупація не натрапляє на жодний збройний спротив...» [60].

У національному законодавстві визначення збройного конфлікту міститься у Воєнній доктрині України, затвердженої Указом Президента України [61], під яким розуміється «збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт)» [61].

Відповідно до п. 24 ст. 2 Кодексу Цивільного захисту [62] надзвичайна ситуація – це обстановка на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів

ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності». До надзвичайних ситуацій, залежно від характеру походження подій, що можуть зумовити їх виникнення на території України, належать, зокрема, соціальні та воєнні (п. 4 ст. 5 Кодексу).

Збройний конфлікт та всі негативні наслідки, які з ним пов'язані (тимчасова окупація, насильство, втрата майна тощо) свідчать, що у ВПО, які є власниками майна, що залишилося на цих територіях, існує достатньо підстав вважати, що їх право буде порушене (йдеться про реальну загрозу такого порушення), тому в такій ситуації вжиті запобіжні заходи охоплюються поняттям «захист». Відтак в основі виникнення правовідносин власності ВПО лежать юридичні факти, які характеризуються двома чинниками: наявністю явищ зовнішнього світу (життєвих обставин) і визнання їх державою юридичними фактами [63, с. 276]. До цього слід додати, що для виникнення правовідносин власності ВПО необхідно виявити факт надання статусу ВПО.

Правовий статус ВПО має особливості, оскільки набуваючи його ВПО наділяється додатковим колом прав та обов'язків [64, с. 67]. Специфіку статусу ВПО визначає та особливість, що незважаючи на неможливість держави забезпечити належний захист вказаних осіб, вони, будучи її громадянами і залишаючись на її території, продовжують знаходитися під винятковою юрисдикцією і захистом своєї країни [65, с. 42]. При цьому має місце неминуче обмеження житлових, соціальних прав ВПО, та, що особливо важливо, – розростається корупційна складова пропускної системи тощо [66, с. 53]. Аналізуючи різні дослідження статусу ВПО, слід зазначити, що ВПО є особа, яка знаходилася на окупованій території на законних підставах; проти власної волі залишила місце постійного проживання; самостійно, хоча і

вимушено, обрала місце внутрішнього переміщення, де має постійне проживання. Ці особи знаходяться у стані обмеження прав, який потребує встановлення додаткових гарантій захисту з метою уникнення дискримінації, яка може виникати на стикові прав постійних мешканців територій та прав ВПО. При цьому захист майнових прав ВПО є обов'язком держави, який вона виконує шляхом забезпечення дотримання та гарантування виконання прав цих осіб [67, с. 112].

Відмінність статусу ВПО від інших осіб полягає в тому, що ці особи зазнали примусового виселення, а з часом переселення. Примусове виселення/переселення визначено у п. 5 Загального коментаря № 7: «Право на достатнє житло» (ч. 1 ст. 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права) Комітету ООН з економічних, соціальних та культурних прав [68]. Зазначимо, що ВПО не із власної волі опинились у стані примусового виселення та залишення власності. Переміщення призводить до припинення зв'язку між власником та об'єктом власності, який передбачає утримання майна, фактичне володіння та отримання від нього прибутку.

Слід зазначити, що внутрішнє переміщення є примусовим переселенням, яке відбувається поза волею особи задля врятування власного життя та життя рідних, та пов'язано із залишенням об'єктів власності. При примусовому переселенні перед державою постає проблема щодо влаштування захищеного простору ВПО, яке стосується: 1) їх прав; 2) відповідальності держави; 3) партнерства; 4) оцінки потреб; 5) врахування вікових, гендерних та інших соціально-демографічних відмінностей ВПО; 6) справедливості; 7) орієнтації на місцеву громаду; 8) взаємодії з ВПО; 9) умов для їх самозабезпечення [69, с. 8].

В Рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи (2006)⁶ зазначено, що внутрішньо переміщені особи, незважаючи на їх переміщення, залишаються громадянами своєї країни, які мають право на здійснення в повному обсязі прав людини і гарантій міжнародного гуманітарного права. Міжнародне

право не містить будь-якого спеціального юридичного обов'язкового документа, що визначає їх права [70]. Ми погоджуємося з точкою зору, що внутрішньо переміщена особа – це не конкретний правовий статус, який може бути надано з документальним закріпленням та подальшим його скасуванням чи попередньою відмовою у його наданні за наявності конкретних обставин. Це характеристика конкретних фактичних обставин, у яких опинилася особа [12, с. 11]. Саме тому в ст. 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» зазначено, що довідка про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи засвідчує місце проживання такої особи на період наявності підстав, зазначених у ст. 1 цього Закону [18].

Отже, цивільно-правовий статус внутрішньо переміщених осіб ґрунтується на цивільно-правовому статусі фізичної особи з певними особливостями [71, с. 23]. Зокрема, внутрішньо переміщені особи на підставі повної рівності користуються тими ж правами та свободами, передбаченими міжнародним правом і національним законодавством, якими користуються інші особи в їхній країні. Вони в жодному разі не повинні зазнавати дискримінації при здійсненні будь-яких прав і свобод на підставі того, що вони є внутрішньо переміщеними особами; кожна людина має право на повагу до її гідності, а також на фізичну, психічну і моральну недоторканність; кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності; ніхто не має бути безпідставно позбавлений майна та власності [72, с. 69].

Найчастіше особи, які покинули місця свого постійного проживання у зв'язку зі збройним конфліктом чи іншими проявами насильства, не мають реальної можливості здійснювати фактичне, а іноді й юридичне (відсутність належних документів на відповідне майно) володіння ним. Це свідчить про необхідність запровадження гарантій, які б забезпечили не лише здійснення внутрішньо переміщеними особами прав власності, а й забезпечили б, наскільки це можливо в такій ситуації, схоронність їх майна.

Саме тому у положеннях Резолюції 1708 (2010) Парламентської Асамблеї Ради Європи від 28 січня 2010 року [73] зазначено, що переміщення мільйонів людей у всьому світі – одне з основних прав людини та гуманітарних викликів сьогодення. Для біженців і внутрішньо переміщених осіб втрата житла, землі, майна – це передусім завдання прийняти рішення щодо свого переміщення на тривалий час. Фактично зазначені особи втрачають право власності, оскільки були змушені залишити своє місце проживання через збройний конфлікт та негативні наслідки, які з ним пов'язані: тимчасова окупація, насильство, втрата майна тощо з метою врятувати життя чи/або здоров'я, що унеможливило здійснення ними права власності щодо рухомого і нерухомого майна, яке знаходиться на територіях, де тривають збройні сутички, окупація чи інші обставини, через які власники такого майна змушені були покинути місця свого постійного проживання. Однак юридично знищення, окупація та конфіскація полишеного майна порушують права постраждалих осіб, подовжують їх переміщення й ускладнюють процес примирення та миротворення.

Слід підтримати думку, що надаючи внутрішньо переміщеним особам спеціальні (додаткові) гарантії та права, держава не ставить їх у привілейоване положення, а лише дещо вирівнює їх становище порівняно з іншими громадянами [12, с. 9]. Так, відповідно до п. 2 Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб (2006) 6 держави-члени повинні вжити належних і ефективних заходів для забезпечення рівного ставлення до внутрішньо переміщених осіб, а також до них та інших громадян. У результаті цього може виникнути зобов'язання розглянути питання щодо особливого поводження з такими особами з огляду на їхні потреби [70].

У правовідносинах власності ВПО поряд з ними беруть участь і інші суб'єкти, оскільки при здійсненні правовідносин, зазвичай, в них повинні брати участь не менше двох сторін, хоча учасниками правовідносин може бути необмежене коло осіб.

Визначаючи суб'єктів права власності внутрішньо переміщених осіб, варто зосередити увагу на виявлені тих особливостей, які дозволяють виокремити суб'єктів, які мають безпосереднє відношення до забезпечення здійснення права власності внутрішньо переміщеними особами.

Одним із суб'єктів правовідносин власності виступає держава – України. Таке положення випливає з міжнародної практики. Держава, її органи та установи несуть відповідальність за повагу та забезпечення поваги (англ. to respect and ensure respect) до їх зобов'язань стосовно прав людини у всіх випадках та у всі часи. Тому в період конфлікту на всі його сторони, незалежно від їх правового статусу та легітимності, покладено обов'язок поважати та забезпечувати дотримання норм міжнародного гуманітарного права. Отже, національні органи влади мають забезпечити, щоб були вжиті такі конкретні заходи, які становлять основу зобов'язань держави в умовах вимушеного внутрішнього переміщення [74, с. 12].

Хоча держава і не втручається у здійснення власником права власності, окрім випадків, коли діяльність власника може бути обмежена чи припинена у випадках та порядку встановленому законом, держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності. Наявність в особи майна є презумпцією та необхідною умовою її участі в цивільних майнових правовідносинах. Останнє сприяє побудові правовідносин, в яких відносини сторін не призведуть до втрат існуючої власності, а навпаки – сприятимуть їх належному здійсненню, охороні від неправомірних посягань, а у визначених випадках – захисту.

Держава реалізує свої завдання та функції через спеціально створені державні органи, як уповноважених суб'єктів правовідносин захисту, до яких належать: державні органи, посадові особи, державні організації/установи, повноваження яких направлені, по-перше, на видання нормативних та індивідуальних актів і, по-друге, на їх виконання і дотримання завдяки організаційно-технічним та примусовим заходам впливу.

Особливу роль у відносинах права власності внутрішньо переміщених осіб відведено Міністерству юстиції України. Право власності на майно, яке знаходиться на окупованих чи вражених збройним конфліктом територіях, залишається власністю особи (власника) навіть за умови, якщо власник залишив таку територію. При цьому такого власника не можна позбавити вказаного права, поки він сам не забажає відчужити майно, уклавши відповідний правочин. Також право власності не потребує свого підтвердження фактично чинною нелегітимною владою. В українському Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно зберігаються всі дані щодо нерухомого майна. Більше того, при оформленні правочинів щодо нерухомого майна, наприклад договору купівлі-продажу, на тимчасово окупованій території або території проведення операції Об'єднаних сил власник, виходячи з положень чинного українського законодавства, не змінюється, оскільки правочини, здійснені з порушенням чинного національного законодавства (зокрема, нотаріально не зареєстровані, не оформлені належні та передбачені українським законодавством документи), не визнаються Україною. Варіантом правомірного оформлення такого правочину є здійснення його у нотаріуса на підконтрольній території [12, с. 37-38].

Водночас механізми повернення такого майна його власникам, а також порядок виплати компенсації у разі його знищення відсутні, що негативно відображається на гарантованості правових можливостей громадян України у сфері власності. Як наслідок, за результатами проведення міжнародного круглого столу «Гарантії здійснення права власності та його захист в особливих умовах» на той час Голова Верховного суду України Я. Романюк наголосив, що суспільно-політична ситуація призвела до того, що вітчизняна практика зіткнулася з несподіваними викликами. Судова система не має досвіду практичного втілення в життя гарантій захисту права власності в подібних умовах. Тому і в юристів-практиків, і в суддів прогнозовано виникає та виникатиме маса запитань: хто загалом повинен відповідати за

порушення права власності, які відбулися, але загалом виходять за звичні рамки та специфіку окремих судових спорів? Яка держава – Україна чи Російська Федерація – повинна стати суб'єктом відповідальності за ті масштабні порушення прав українських власників, які вже сталися в окремих районах Луганської та Донецької області та ще будуть відбуватися, допоки зазначена територія не повернеться під повний контроль України [75].

Позиція Європейського суду з прав людини у справах («Кіпр проти Туреччини» «Ілашку та інші проти Молдови та Росії» [76], «Аль-Скейні та інші проти Об'єднаного Королівства» [77], «Ісса та інші проти Туреччини» [78]), Міжнародного суду ООН («Нікарагуа проти Сполучених Штатів Америки» від 1986 р.) утвердило впевненість вітчизняних правознавців у тому, що інша держава, з вини якої порушене право власності громадян, може і повинна нести відповідальність за його порушення [79, с. 144]. Отже, сьогодні відповідального суб'єкта у відносинах захисту права власності ВПО не невизначено. Відповідно до міжнародної практики ним обов'язково буде держава України, а за фактичними обставинами і Російська Федерація.

Зрозуміло, що власне фізична особа, яка постраждала внаслідок збройного чи військового конфлікту або якій завдано збитків через втрату або пошкодження її майна має право звернутися за захистом свого порушеного права. Однак чинним законодавством передбачена й можливість охорони суб'єктивних цивільних прав не самим суб'єктом, права чи законні інтереси якого порушені, а іншими особами чи органами, яким відповідно до закону надане таке право, зокрема громадськими організаціями.

Згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 28 листопада 2013 року № 12-рп/2013 громадська організація може захищати в суді особисті немайнові та майнові права як своїх членів, так і права та охоронювані законом інтереси інших осіб, які звернулися до неї за таким захистом, лише у випадках, якщо таке повноваження передбачено у її статутних документах та якщо відповідний закон визначає право громадської організації звертатися до суду за захистом прав та інтересів інших осіб [80].

Згідно зі ст. 16 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» має місце взаємодія органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з громадськими об'єднаннями з надання допомоги внутрішньо переміщеним особам. Органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень забезпечують додержання прав громадських об'єднань, що надають допомогу внутрішньо переміщеним особам; можуть залучати громадські об'єднання до процесу формування і реалізації державної політики щодо вирішення питань внутрішньо переміщених осіб [18]. Громадські об'єднання, громадські та благодійні організації, волонтери є частиною громадянського суспільства – системою, яка складається з кількох частин. Це, по-перше, громадські організації (інститути), що виконують соціальні функції; по-друге, механізми взаємодії між суспільством та державою; по-третє, механізми контролю суспільством владних відносин [81, с. 109]. Таким чином, громадські та благодійні організації як учасники захисту права власності внутрішньо переміщених осіб опікуються правами зазначених осіб, наділені правами і обов'язками щодо захисту їх законних прав та інтересів, а також приймають участь у формуванні та реалізації державної правової політики щодо здійснення і захисту прав внутрішньо переміщених осіб.

Так, значна кількість зареєстрованих у 2016-2017 роках на території Донецької області громадських організацій, як то: «Захист прав та свобод внутрішньо переміщених осіб», «Право на життя», «Об'єднання переселенців Донбасу», Союз переселенців «Промінь надії» тощо, зазначили у напрямках своєї діяльності сприяння захисту прав внутрішньо переміщених осіб.

Серед громадських організацій особливо місце відводиться волонтерським організаціям. Сьогодні здійснювати охорону прав ВПО допомагають такі волонтерські організації як «Координаційний центр міста Києва», «Армія SOS», «Патріот», «Кожен Може допомогти», «ФОНД Діани Макарової», «Волонтери без кордонів» [82]. Відповідно до ч. 3 ст. 1 Закону

України «Про волонтерську діяльність» волонтерська діяльність здійснюється за таким напрямом як надання допомоги громадянам, які постраждали внаслідок надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру, дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, у результаті соціальних конфліктів, нещасних випадків, а також жертвам кримінальних правопорушень, біженцям, внутрішньо переміщеним особам [83]. При цьому волонтери можуть надавати допомогу ВПО самостійно, так і на підставі договору про співпрацю з надання соціальних послуг, що укладається із Соціальною службою згідно з Положенням про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2003 року № 1895 [84]. З наведеного випливає, що волонтерські організації надають допомогу щодо охорони прав переселенців, зокрема у сфері правової допомоги для відновлення свої прав, включаючи право власності.

За останні роки зусиллями держави, громадських організацій та окремих громадян і завдяки сприянню експертів і міжнародних організацій напруга у галузі забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб дещо спала. На сьогодні вже існує законодавство, яке регулює правовідносини щодо забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб; розроблено й опрацьовано на практиці механізми виконання державою обов'язків щодо гарантування прав внутрішньо переміщеним особам, а також створено спеціалізовані державні органи у цій галузі; запозичується міжнародний досвід держав, у яких також відбувалися та відбуваються переміщення осіб усередині держави; розпочато інтеграцію внутрішньо переміщених осіб у суспільство на новій для них території [12, с. 4]. Прикладом поєднання зусиль держави та громадських організацій є Ресурсний центр допомоги вимушеним переселенцям – це спільний проект громадських ініціатив, які

опікуються допомогою внутрішньо переміщеним особам, і Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. Метою Ресурсного центру є координація зусиль його учасників, спрямованих на недопущення порушень прав і свобод вимушених переселенців, а також тих, хто продовжують проживати на тимчасово окупованій території та території, підконтрольній проросійським збройним угрупованням [85].

Отже, суб'єктами відносин власності внутрішньо переміщених осіб є фізичні особи (громадяни України, іноземці та особи без громадянства), а також держава Україна, іноземні держави та міжнародні організації. Відповідно, залежно від форм участі суб'єктів у відносинах права власності внутрішньо переміщених осіб, їх доцільно розподілити на тих, що: 1) здійснюють право власності (фізична особа зі статусом внутрішньо переміщеної особи); 2) охороняють право власності (внутрішньо переміщені особи та держава в особі її органів) та 3) захищають право власності (фізична особа зі статусом внутрішньо переміщеної особи, держава в особі її органів, громадські об'єднання, громадські та благодійні організації, волонтери) [86, с. 31]. Суб'єктний склад відносин права власності внутрішньо переміщених осіб має особливість, яка проявляється у тому, що захист права власності може здійснювати як особи із статусом внутрішньо переміщених осіб, так і громадські організації, волонтери; при цьому охорона права власності цих осіб є обов'язком держави України.

Висновки до розділу 1

На підставі проведеного дослідження у цьому розділі дисертації отримано такі висновки:

1. Визначено етапи виникнення нормативно-правового регулювання права власності внутрішньо переміщених осіб за часів незалежності України.

На підставі дослідження міжнародних актів, їх генези встановлено, що офіційно статус внутрішньо переміщених осіб було закріплено в Керівних принципах ООН з внутрішнього переміщення, розроблених і затверджених Комісією ООН з прав людини у 1998 р. До цього моменту в ООН лише обговорювали це питання. У 1993 р. ООН офіційно визнала, що внутрішнє переміщення являє собою міжнародну проблему. До ознак внутрішньо переміщених осіб було віднесено те, що ці особи: 1) не перетинають міжнародній кордон для пошуку захисту та безпеки; 2) залишаються у країні громадянства; 3) залишають власні будинки та власність; 4) переміщення відбувається з метою уникнення наслідків збройного конфлікту, ситуації загального насильства, порушень прав людини, стихійних або антропогенних лих; 5) потребують захисту у власній країні.

Зазначено, що фактично правовідносини стосовно внутрішньо переміщених осіб виникли в Україні у 2014 р. Саме тоді незалежна Україна вперше у своїй історії зіткнулася із серйозною проблемою вимушеної внутрішньої міграції своїх громадян із тимчасово окупованих районів Донбасу і АР Крим. Підкреслено, що недоцільно співвідносити статус осіб, постраждалих унаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, зі статусом внутрішньо переміщених осіб, тому що, незважаючи на фактичне переміщення осіб із зони Чорнобильської катастрофи до інших місць проживання, згідно із законодавством вони не отримали статус внутрішньо переміщених осіб. Зазначено, що питання включення Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» до системи нормативних актів з питань внутрішньо переміщених осіб є неврегульованим.

Визначено, що більшість нормативно-правових актів, які регулюють відносини за участі внутрішньо переміщених осіб, мають формально-програмний характер і не вирішують завдання з регулювання існуючих суспільних відносин.

2. Виявлено особливості права власності внутрішньо переміщених осіб як цивільно-правової категорії.

Визначено, що внутрішньо переміщені особи внаслідок переміщення втрачають можливість фактичного володіння власністю, що є підставою стверджувати про фактичне обмеження їх суб'єктивного права власності. Особливість цивільно-правової охорони права власності внутрішньо переміщених осіб полягає в засадах, гарантіях здійснення права власності внутрішньо переміщених осіб, їх нормативно-правовому регулюванні, суб'єктному складі та об'єктах охорони. Встановлено, що правове регулювання відносин власності за участі внутрішньо переміщених осіб має власну систему, яка складається з таких нормативних актів: 1) міжнародні акти у сфері охорони прав внутрішньо переміщених осіб; 2) загальне законодавство у сфері регулювання відносин власності, що поширюється на всіх суб'єктів власності; 3) спеціальне законодавство, що регулює відносини власності виключно внутрішньо переміщених осіб. Аргументовано, що гарантії здійснення прав власності внутрішньо переміщених осіб можна поділити залежно від правового положення особи, яка є власником майна, на загальні (передбачені для всіх без винятку фізичних осіб, які проживають на території України) та спеціальні (встановлені державою юридичні норми, які спрямовані на забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб).

3. Досліджено систему суб'єктів правовідносин власності внутрішньо переміщених осіб.

Обґрунтовано, що у правовідносинах власності внутрішньо переміщених осіб поряд із ними беруть участь також інші суб'єкти, які займаються правозахисною, волонтерською діяльністю, суб'єкти відповідальності. Одним із суб'єктів правовідносин власності виступає держава – Україна, таке положення впливає з міжнародної практики. Відповідальними суб'єктами за пошкодження майна внутрішньо переміщених осіб може бути визнано державу Україну та державу-агресора Російську Федерацію. Визначено, що громадські та благодійні організації як

учасники захисту права власності внутрішньо переміщених осіб опікуються правами зазначених осіб, наділені правами й обов'язками щодо захисту їх законних прав та інтересів, а також беруть участь у формуванні та реалізації державної правової політики зі здійснення та захисту прав внутрішньо переміщених осіб.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

2.1. Зміст права власності внутрішньо переміщених осіб

Право власності внутрішньо переміщених осіб є самостійною цивільно-правовою категорією, оскільки право власності на залишене майно на тимчасово окупованій території має певний правовий феномен у вигляді розділення в конструкції правомочностей права власності. Так, за ВПО залишається юридичне володіння річчю, коли як фактичне користування нею не можливе внаслідок загрози життю та здоров'ю власника. Наведене положення потребує окремого дослідження у царині цивільного права.

Правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб (ч. 1 ст. 416 ЦК України) [44]. При цьому відносини власності отримують юридичне вираження як в системі правових норм, які складають інститут права власності, так і в суб'єктивному праві власності, тобто в тій мірі влади, яку закон закріплює за власником. Згідно зі ст. 41 Конституції України [87] кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю. Використання терміну «свої» щодо власності і характеризує сутність права власності, яка полягає у визначеності приналежності майна певній особі – власнику, ставлення його до цього майна як до свого. Це передбачає можливість володіння майном, визначення його долі, управління ним на свій розсуд та заборону іншим особам втручатися в правомочності здійснення прав власника й порушувати їх. Жодний власник не може бути позбавлений цього права чи бути обмежений в ньому, окрім випадків передбачених законом. Як відомо, конституційний принцип непорушності права власності проявляється насамперед як засада впевненості власника в незмінності його

становища (забезпечення його прав), в якому він перебуває і яке йому гарантоване державою з усім комплексом відповідних засобів, які остання для цього застосовує [88, с. 104]. Як справедливо визначається в юридичних джерелах зміст принципу непорушності права власності полягає в неприпустимості свавільного втручання в це право суб'єктів приватного та публічного права, зокрема й держави (якій заборонено довільно встановлювати підстави позбавлення права власності та обмеження в його здійсненні, звужувати правомочності власника) [89, с. 8].

Сутність суб'єктивного права власності внутрішньо переміщених осіб полягає у здійсненні ними свого права власності відповідно до встановлених законодавством правомочностей. Зокрема, щодо набуття права власності, реалізацію володіння, користування, розпорядження об'єктом та її захист. Право повинно обслуговувати суспільні відносини, віднайти способи впливу на негативні обставини та мінімізувати вплив їх наслідків на осіб, які потребують захисту чи охорони їх майнової сфери, посягання на яку відбулося через обставини, які не залежали від їх волі та на які вони не могли чинити вплив, у зв'язку з чим потребують компетентного захисту та гарантій його здійснення.

Аналізуючи фактичний стан права власності ВПО можна констатувати, що внаслідок збройного конфлікту відбулось втручання у процес правомірного здійснення права власності. Тобто особа не може повноцінно реалізовувати правомочності володіння, користування, розпорядження стосовно конкретно визначеного нерухомого майна, яке залишилось на тимчасово окупованій території. При цьому, з одного боку, власник самостійно залишає майно, а з іншого – його волевиявлення зазнає стороннє втручання, оскільки переміщення ним здійснюється з метою збереження свого життя та здоров'я. Тобто при конкуренції між немайновими та майновими благами внутрішньо переміщені особи обирають безумовно власну безпеку та життя. Як наслідок власність залишається. При цьому в юридичній науці і досі не з'ясовано чи був порушений конституційний

принцип непорушності стосовно нерухомого майна ВПО. Вважаємо, що з боку агресора, який розв'язує збройний конфлікт, існує юридичний склад порушення цього принципу у вигляді свавільного втручання у здійснення права власності.

Можна визначити, що при переміщенні відбувається втручання у мирне володіння своїм майном. Для застосування принципу мирного володіння майном необхідні такі умови: 1) наявність майна у значенні, яке надається йому статтею 1 Першого Протоколу а також практикою Європейського суду з прав людини; 2) наявність порушення (обмеження, невизнання або будь-якого іншого втручання у мирне володіння власністю особи); 3) наявність контролю за її використанням [90, с. 92]. За змістом статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (Конвенція) кожному гарантується право мирно володіти своїм майном. Цією статтею також визначено певні гарантії прав приватних осіб у випадку втручання держави у їхні права [91]. Аналізуючи наведене доцільно визначити, що право на мирне користування власністю включає право на володіння, придбання, управління майном та користування ним без дискримінації. Саме це право ВПО знаходиться у стані обмеження. Фактичні обставини життя позбавляють їх мирно володіти своєю власністю [92, с. 220].

Варто звернути увагу на відсутність чіткого визначення категорії «мирне володіння майном». У кожному конкретному випадку необхідно виявляти обставини чи було порушення цього принципу. На нашу думку, ВПО внаслідок переміщення втрачає можливість фактичного володіння майном, а отже, відбувається порушення принципів непорушності права власності та мирного володіння майном. Незважаючи на те, що держава продовжує гарантувати право власності цих осіб, вона не може забезпечити реальне здійснення гарантій права власності ВПО. Це відбувається внаслідок фактичного обмеження юрисдикції держави на тимчасово окупованій

території. Саме в цьому проявляється особливість цивільно-правової охорони права власності ВПО.

Наведене вимагає особливого нормативно-правового регулювання, адже законодавством України так і не було утворено систему норм щодо охорони права власності ВПО. Таке положення обумовлено тим, що на право власності ВПО з одного боку поширюється національне законодавство України, зокрема положення статей 13, 41 Конституції України, відповідно до яких держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права [87], норми ЦК України [44]; з іншого – поступово формується система норм, яка регулює відносини за участю ВПО, зокрема завдяки спеціальному Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» не визначено засад забезпечення права власності ВПО [18].

Варто звернути увагу, що право власності ВПО може поділятися на такі види: право власності на: майно, отримане після переміщення; речі, які переміщені з особою власником; нерухомість, яка знаходиться на тимчасово окупованій території. Залежно від відповідного виду власності визначається як правовий режим майна, так і особливість реалізації відповідних правомочностей власності. Окремий юридичний інтерес представляє право власності на нерухомість, оскільки стосовно цього майна відсутнє чітке правове регулювання, відносно нього простежуються природні обмеження у відповідних правомочностях. Крім того, саме це майно становить особливий інтерес для ВПО, оскільки у більшості випадків це майно представлено у вигляді житла, а отже, його залишення ставить особу у край уразливе положення. Тому розглянемо особливість змісту власності ВПО на нерухоме майно, яке знаходиться на тимчасово окупованій території.

Особливість права власності ВПО простежується у його змісті. Зміст права власності закріплено у ч. 1 ст. 317 ЦК України. Так, власникові належать права володіння, користування та розпоряджання своїм майном [44]. Суди при застосуванні законодавства про право власності визначають правомочності власника таким чином. «Правомочність володіння розуміють

як передбачену законом (тобто юридично забезпечену) можливість мати (утримувати) в себе певне майно (фактично панувати над ним, зараховувати на свій баланс тощо). Правомочність користування означає передбачену законом можливість використовувати, експлуатувати майно, отримувати від нього корисні властивості, його споживання. Правомочність розпоряджання означає юридично забезпечену можливість визначення і вирішення юридичної долі майна шляхом зміни його належності, стану або призначення (відчуження за договором, передача у спадщину, знищення, переробка і т. ін.)» [93]. Наведені правомочності складають право власності у суб'єктивному сенсі. Саме ці правомочності у своїй сукупності утворюють абсолютність права власності, надаючи власнику вичерпний перелік можливостей. При цьому особливість реалізації відповідної правомочності підкреслює і особливість відповідної власності.

Варто звернути увагу, що правомочності власності можуть належати власнику у всій сукупності, а можуть передаватися на законних підставах іншій особі. Наприклад, при переданні майна орендарю йому передається фактичне володіння та користування річчю. Передання цих правомочностей іншій особі відбувається за волевиявленням власника, а тому є цілком правомірним явищем.

В юридичній науці не сформовано єдиного погляду на відносини з передання володіння іншій особі. Концепція володіння власника та не власника обґрунтовувалась ще у римському праві, зокрема виокремлювалось квазіволодіння (володіння з сервітуту) та володіння власником [94, с. 56]. Відповідно до англо-саксонської традиції виокремлюють два основних типа складноструктурних моделей права власності: 1) фригольдний тип (freehold) (просте необмежене (абсолютне право власності; власність з правом передачі прямим спадкоємцям і т. ін.); 2) нефригольдний тип власності (non-freehold) (тимчасова, безстрокова з правом поновлення власність і т. ін.) [95]. Отже, з приводу володіння як елемента правомочності власності з давніх часів точаться дискусії.

Насамперед постає питання про можливість виокремлення володіння від власника. Таке положення обумовлено тим, що під володінням в об'єктивному сенсі розуміють фактичне володіння річчю, здійснюване сумлінно, а в суб'єктивному сенсі володіння річчю означає дбайливе, обдумане та завбачливе володіння нею [96, с. 155]. Звідси при відсутності фактичного володіння над річчю постає питання про існування і права власності, зокрема таке положення простежується з правом власності ВПО. Внаслідок складності володіння у конструкції правомочностей власності у царині цивільного права дослідники постійно повертається до цього питання.

У. М. Пляцко вказує, що для того, щоб визнати певний фактичний чи юридичний стан володінням, він повинен поєднувати у собі два елемента: «1) об'єктивний – *corpus possessionis*, дослівно – володіння, тривале, що склалося внаслідок більш-менш давніх відносин, тобто фактичне володіння річчю; 2) суб'єктивний – *animus possessionis* – вважати дану річ своєю, володіти від свого імені, тобто мати волю, скеровану на річ, як на свою. Якщо особа фактично володіє річчю, проте в неї немає бажання мати її тільки для себе, тобто річ утримується для певної мети, то в такому випадку це не є володінням, а тільки держанням» [97, с. 11]. Я. Шапп вказує, що існує право володіння та стан права володіння, що впливає із зобов'язальних відносин [98, с. 24]. З цього приводу Ю. Є. Ходико підкреслює, що слід чітко відмежовувати володіння та право/правомочність володіння, оскільки вони виконують різне функціональне призначення в механізмі цивільно-правового регулювання. Тобто право володіння є правовим засобом у механізмі правового регулювання, що встановлює спосіб реалізації права, а володіння є фактичним станом, яке може бути засноване на праві і бути проявом його способу реалізації, так і існувати самостійно незалежно від наявності права [99, с. 239].

Узагальнюючи наведені позиції можна стверджувати, що в юридичній науці не сформовано єдиного підходу до розуміння володіння. На це звертає увагу Г. Г. Харченко, який вказує, що у цивільному праві конкурують різні

правові моделі володіння: 1) володіння у широкому сенсі, де володіння може бути і правом, і не правом; 2) володіння як суто самостійне суб'єктивне речове право та/або окрема правомочність у складі змісту інших речових прав; 3) володіння, де панування над речами надається через різні види суб'єктивних прав щодо володіння – право володіння та право на володіння (досвід Японії) [100, с. 42]. У судовій практиці сформувалася така позиція, що на зміст права власності не впливає місце проживання власника та місцезнаходження майна. Це цілком логічно, враховуючи положення ч. 6 ст. 4 ЦК України, згідно з яким до актів цивільного законодавства застосовується принцип однаковості регулювання цивільних відносин на всій території України, тобто незалежно від місця проживання власника майна та незалежно від місця знаходження його майна він (власник) все одно володіє всією сукупністю правомочностей стосовно права власності, а саме правом володіння, правом користування та правом розпорядження цим майном відповідно до норм чинного законодавства та незалежно від територіальної приналежності [101].

Виходячи з наведеного констатуємо, що володіння є суб'єктивним пануванням власника над річчю, воно може існувати поза фактичним володінням майном. Тому доречно розмежовувати володіння як елемент єдиної тріади правомочностей власника та право володіння як підставу для володіння і користування майном на підставі відповідного зобов'язання, зокрема на підставі договору оренди. Щодо майна ВПО, то можна дійти такого висновку: у правомочностях власності ВПО володіння реалізується з певним феноменом. Так, правомочність володіння власника зі статусом ВПО має особливість у тому, що юридично володіння не припиняється, а фактично не може бути реалізовано внаслідок переміщення. Відсутність фактичного володіння над річчю не припиняє право власності ВПО. Зауважимо, що конструкція розділення володіння на фактичне та юридичне поширюється виключно на нерухоме майно, тобто майно яке не може бути переміщено з власником. Щодо рухомого майна, то воно може бути

переміщено з власником, а тому на нього поширюється стан існування фактичного володіння. Отже, особливість власності ВПО проявляється відносно нерухомого майна.

У системі правомочностей власності ВПО певні особливості простежуються і в правомочності користування. Право користування реалізується шляхом отримання корисних властивостей речі, користі, яка служить задоволенню інтересів насамперед власника [102, с. 30]. Користування як правомочність власника реалізується шляхом здійснення суб'єктивного права, що передбачає експлуатацію речі, отримання від неї доходу, споживчих властивостей. Якщо володіння – це панування власника над річчю, то користування – це отримання корисних властивостей від речі. Саме користування дає можливість отримати позитивний ефект від власності, задовольнити економічний інтерес власника. Для ВПО право користування також знаходиться у стані певного фактичного обмеження, оскільки внаслідок переміщення власник опиняється у стані неволодіючого власника. Тому задовольняти власний інтерес за рахунок об'єкта власності, зокрема для проживання у житлі, він не може. Підкреслимо, що такий стан правомочностей власника поширюється виключно на нерухоме майно, яке знаходиться на тимчасово окупованій території України. Також доцільно зазначити, що незважаючи на залишення майна, власник може його використовувати. Наприклад, він надає право проживати у житлі своїм родичам, які не змогли здійснити переміщення.

При користуванні нерухомого майна, яке знаходиться на тимчасово окупованій території України, виникають такі питання: чи правомірне використовувати майно на цій території, чи може власник отримувати від нього прибуток? Ці питання є цілком природними, оскільки Україна у 2002 році приєдналася до Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму, згідно з ч. 1 ст. 8 цієї Конвенції кожна держава-учасниця вживає відповідно до принципів свого внутрішнього законодавства необхідні заходи для того, щоб визначити, виявити, заблокувати або заарештувати будь-які

кошти, які використовуються або виділяються з метою вчинення терористичних злочинів [103]. Згідно з ч. 3 розділу II Концепції боротьби з тероризмом в Україні, затвердженої Указом Президента України від 5 березня 2019 року № 53/2019, останнім часом ймовірність поширення тероризму в Україні набуває загрозливого характеру. Цьому сприяють внутрішні міграційні процеси, зокрема спричинені збройною агресією Російської Федерації проти України, а також загострення міграційної кризи у світі [104]. Отже, внутрішнє переміщення може сприяти поширенню тероризму.

Примітно, що іноді особа може і не усвідомлювати, що здійснює злочин. Так, відповідно до ст. 25 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» вважається, що громадянин сприяє тероризму, якщо: фінансує терористів, терористичні групи (терористичні організації); проводить операції з коштами та іншими фінансовими активами: фізичних осіб, які вчиняли чи намагалися вчинити терористичні акти чи кримінальні правопорушення терористичної спрямованості або брали участь у їх вчиненні чи сприяли вчиненню; надає кошти, інші фінансові активи чи економічні ресурси, відповідні послуги безпосередньо чи опосередковано для використання в інтересах фізичних осіб, які вчиняють терористичні акти або сприяють чи беруть участь у їх вчиненні; надавав допомогу особам, які брали участь у вчиненні терористичних актів [105]. З наведеного випливає, що якщо особа – власник нерухомого майна надає його в оренду особам, які займаються терористичною діяльністю, то дії власника можуть визнаватися як сприяння тероризму. При цьому особа – власник, знаходячись на території України, втрачає повноваження контролю над об'єктом власності та не може повністю контролювати хто за договором оренди використовує його нерухомість. Як наслідок виникає склад злочину. Отже, правомочність користування у змісті власності ВПО є частково обмеженою, оскільки власник втрачає контроль над користуванням власного майна.

Підсумовуючи можна стверджувати, що правомочність користування у змісті права власності ВПО знаходиться у стані фактичного обмеження, оскільки: 1) власник нерухомого майна втрачає контроль (управління) над об'єктом власності та не може гарантувати його правомірне використання згідно із законодавством України; 2) власник не може самостійно використовувати об'єкт власності, що знаходиться на тимчасово окупованій території, тобто отримувати від нього споживчі властивості.

Щодо правомочності розпорядження у змісті права власності ВПО, то воно також має особливості у процесі реалізації. Розпорядження об'єктом власності – це волевиявлення власника щодо визнання долі належної йому речі. Ця правомочність є завжди можливістю власника вчинити дії щодо свого майна, зокрема знищити його, укласти стосовно нього правочин. Тобто розпорядження проявляється у конкретних діях власника. Ця правомочність власника спрямована на задоволення інтересів власника. Так, власник може бути зацікавлений у відчуженні об'єкта власності або зробити заповідальне розпорядження щодо нього.

Для того, щоб реалізувати цю правомочність, власник повинен здійснити певні процедурні дії, зокрема звернутися до нотаріуса щодо укладання правочину. За інформацією Міністерства юстиції України, відповідно до положень наказу Міністерством юстиції України від 28 березня 2016 року № 898/5 «Про врегулювання відносин, пов'язаних з державною реєстрацією речових прав на нерухоме майно, що розташоване на тимчасово окупованій території України», зареєстрований у Міністерстві юстиції України 29 березня 2016 року за № 468/28598, державна реєстрація права власності та інших речових прав на нерухоме майно, що розташоване в межах території Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, а також тимчасово окупованої території Донецької та Луганської областей, проводиться незалежно від місцезнаходження такого майна. Ведення реєстраційних справ у паперовій формі щодо нерухомого майна, що розташоване в межах території Автономної Республіки Крим та міста

Севастополя, забезпечує Головне територіальне управління юстиції у Херсонській області [106]. Варто звернути увагу, що в положеннях Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [18] не встановлено будь-яких особливостей щодо розпорядження нерухомістю, залишеної на тимчасово окупованій території України. Тому правове регулювання розпорядженням нерухомим майном за законодавством України поширюється і на власність ВПО.

Безумовно внаслідок особливостей знаходження нерухомого майна ВПО, його правове регулювання потребує прийняття спеціальних норм. Тому Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо-переміщених осіб України запропонувало «Статтю 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» доповнити новою частиною такого змісту: «б. Право розпорядження нерухомим майном, що розташовується на тимчасово окупованій території, може бути реалізовано власником такого майна на території, на якій органи державної влади здійснюють свої повноваження» [107]. Вважаємо, що така пропозиція є недостатньою, оскільки не враховує усіх особливостей оформлення розпорядження власністю ВПО.

Так, у 2017 році Апеляційним судом Харківської області було здійснено Узагальнення судової практики у справах щодо захисту майнових та немайнових прав, порушених у зв'язку з конфліктом на Донбасі, в якому визначено, що: здатність осіб здійснювати більшість своїх прав переважно залежить від їх можливості надати документи; часто трапляється, що у процесі переміщення такі документи можуть бути втрачені, знищені або навіть конфісковані у ВПО [108]. Наведене підкреслює, що ВПО іноді не можуть довести факт належності власності, внаслідок відсутності документів, що підтверджують право власності. При цьому архівні документи або документи, що підтверджують власність були знищені або залишились на окупованій території. У такому разі виникає потреба визнання права

власності на об'єкт власності. Посилюється ця проблематика і тим, що фактичної документації щодо спірного об'єкта на території України взагалі може і не бути. Отже, власник нерухомого майна внаслідок відсутності документів опиняється у стані обмеження розпорядження майном.

Стосовно цього Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду визначив, що «у разі втрати правовстановлювального документа позивач звертається до суду, як правило, у зв'язку з неможливістю реалізації ним свого права власності. У таких випадках суб'єктивне право власності іншими особами не порушується, однак, відповідачами в таких справах є особи, які не визнають належності на праві власності майна позивачу у зв'язку з відсутністю у нього відповідного документа» [109]. При цьому цим Судом також визначено, що свідоцтво про право власності є лише документом, яким оформлюється відповідне право, але не є правочином, на підставі якого це право виникає, змінюється чи припиняється, тобто оскаржуване свідоцтво про право власності не породжує виникнення у відповідача відповідного права, а лише фіксує факт його наявності [110]. Отже, втрата документів на нерухоме майно, яке знаходиться на тимчасово окупованій території, не означає втрату власності. Цей факт лише обмежує здійснювати процедуру розпорядження цим майном, а отже для здійснення розпорядження власністю треба відновити необхідні документи.

У склад правомочності розпорядження майном може бути віднесена у правомочність управління. Управління майном передбачає здійснення дій щодо підтримки об'єкта власності, зокрема у сфері укладання договорів надання житлово-комунальних послуг. Правомочність управління майном, залишеним на тимчасово окупованій території України, відбувається не за місцем знаходження об'єкта, а за місцем знаходження суб'єкта, а тому іноді власник не може враховувати стан об'єкта, необхідність проведення його ремонту тощо.

Узагальнюючи наведене слід підкреслити, що право власності ВПО має певні особливості, що потребують окремого правового регулювання. Тому

пропонується доповнити статтю 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» пунктом 7 такого змісту: «Право власності внутрішньо переміщеної особи не припиняється внаслідок відсутності фактичного володіння річчю. Здійснення користування об'єктом нерухомості, яке знаходиться на тимчасово окупованій території України, відбувається згідно з законодавством та не може бути використане проти національних інтересів України. Розпорядження майном, залишеним на тимчасово окупованій частині території України, реалізується власником незалежно від місця знаходження майна, відповідно до процедури, визначеної законодавством України».

На підставі проведеного дослідження у цьому підрозділі дисертації можна запропонувати такі висновки. Право власності ВПО може поділятися на такі види: право власності на: майно, отримане після переміщення; речі, які переміщені з особою власником; нерухомість, яка знаходиться на тимчасово окупованій території. Особливості права власності ВПО на нерухоме майно проявляються у його змісті. Зокрема, особливість правомочності володіння власника зі статусом внутрішньо переміщеної особи виявляється в тому, що юридично володіння не припиняється, але фактично не може бути реалізоване внаслідок переміщення. Відсутність фактичного володіння над річчю не позбавляє внутрішньо переміщених осіб права власності. Виявлено конструкцію розділення правомочності володіння у змісті права власності внутрішньо переміщених осіб, яка поширюється виключно на нерухоме майно, що знаходиться на тимчасово окупованій території України. Ця конструкція враховує фактичне (не може бути реалізовано внаслідок переміщення власника) та юридичне (володіння продовжує існувати за відсутності фактичного панування над річчю) володіння. Вказано, що оскільки рухоме майно може бути переміщено разом із власником, то на нього поширюється стан існування фактичного володіння.

Доведено, що правомочність користування у змісті права власності внутрішньо переміщених осіб знаходиться у стані фактичного обмеження, оскільки: 1) власник нерухомого майна втрачає контроль (управління) над об'єктом власності та не може гарантувати його правомірне використання згідно із законодавством України; 2) власник не може самостійно використовувати об'єкт власності, що знаходиться на тимчасово окупованій території, тобто отримувати від нього споживчі властивості.

2.2. Набуття та припинення права власності внутрішньо переміщених осіб

Життєві обставини людини пов'язуються з фактами набуття та припинення відповідного суб'єктивного права. Виникнення власності передбачає його набуття (виникнення титулу власності) без встановлення факту набуття не можливо стверджувати про існування власності. При цьому власник може припинити власність за власним волевиявленням або бути позбавленим власності. Питання набуття та припинення права власності завжди актуальні для юридичного дослідження, адже ці питання затребувані в різних життєвих обставинах людини. Для ВПО питання набуття та припинення права власності набувають особливої актуальності внаслідок розділення фактичного та юридичного володіння стосовно об'єкта власності.

Засади набуття права власності ВПО визначені у ч. 4 ст. 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». Так, набуття та припинення права власності на нерухоме майно, яке знаходиться на тимчасово окупованій території, відбувається згідно з законодавством України та фактично за межами тимчасово окупованої території [18]. Також ч. 6 ст. 2 Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та

Луганській областях» встановлено, що «за фізичними особами незалежно від перебування їх на обліку як внутрішньо переміщених осіб чи від набуття ними спеціального правового статусу та за юридичними особами зберігається право власності, інші речові права на майно, у тому числі на нерухоме майно, включаючи земельні ділянки, що знаходиться на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, якщо таке майно набуто відповідно до законів України» [111]. Наведене положення законодавства є занадто вузьким, оскільки лише констатує засаду непорушності права власності та поширення режиму української юрисдикції на нерухомість, залишену на тимчасово окупованій території. Крім того, такий підхід не дозволяє визначити особливість набуття та припинення права власності на майно, що знаходиться на тимчасово окупованій території. Для виявлення цих особливостей звернемось до законодавства України щодо набуття та припинення права власності.

В юридичних джерелах вказується, що необхідно розмежовувати підстави та способи права власності. При цьому підстави та способи у своїй єдності складають формулу правонабуття, зокрема спосіб служить нормативною передумовою для появи підстави, підстава виступає результатом реалізації способу [112, с. 111, 113]. З цього приводу Є. О. Суханов слушно зауважує, що існують підстави виникнення права власності («тобто титулів власності» або правостворюючих юридичних фактів) та способи набуття права власності (правовідносин, які виникли на основі правостворюючих юридичних фактів) [113, с. 352]. Розмежування способів та підстав набуття права власності має важливе юридичне значення для класифікації правовідносин, обрання правового регулювання, визначення правових режимів стану відносин.

Так, підстави набуття права власності чітко визначені цивільним законодавством, зокрема у главі 24 ЦК України [44]. Засади набуття права власності встановлені у ст. 328 ЦК України, а саме: воно набувається на підставах, що не заборонені законом, у том числі із правочинів; вважається

набути правомірно, якщо інше прямо не впливає із закону або незаконність набуття права власності чи необґрунтованість активів, які перебувають у власності, не встановлені судом [44]. Варто звернути увагу, що підставами набуття права власності є юридичні факти, за наявності яких відповідно до Закону виникає право власності. Фактичні ж дії, в результаті яких особа набуває право власності, слід визнавати способами набуття права власності [114, с. 111].

Відомо, що способи набуття права власності поділяються на первинні та похідні. Такий поділ найбільш визнаний у юридичній науці, оскільки дає можливість виявляти існуючий правовий зв'язок між реччю та власником при виникненні права власності. Наприклад, відповідна класифікація способу набуття права власності вказує на існування обтяжень, зобов'язань щодо відповідного майна. «Практичне значення такого поділу полягає в тому, що при похідних підставах виникнення права власності на річ завжди необхідно враховувати можливість існування прав на дану річ інших осіб – невласників (наприклад, орендаря, заставодержателя, суб'єкта іншого обмеженого речового права). Ці права, як правило, не припиняються при зміні власника речі, яка переходить до нового володільця. Зрозуміло, що на первинного набувача речі подібні обмеження не поширюватимуться» [115].

Найбільш слушно характеризують первинні способи набуття права власності такий спосіб як виникнення права власності на новостворене майно, згідно з яким право власності на нову річ, яка виготовлена (створена) особою, набувається нею, якщо інше не встановлено договором або законом (ч. 1 ст. 331 ЦК України) [44]. Фактично законодавець визначив три умови виникнення права власності на новостворене нерухоме майно: завершення будівництва, прийняття об'єкта нерухомого майна до експлуатації, його державну реєстрацію [116, с. 351]. Наявність цих фактів вказує, що первинне виникнення права власності на нерухомість, що знаходиться на тимчасово окупованій території, не може бути реалізовано, оскільки такі дії як

завершення будівництва, прийняття в експлуатацію фактично не можливо здійснити на тимчасово окупованій території.

Це цілком впливає зі змісту п. 4 Порядку прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2011 року № 461 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2015 року № 750). Відповідно до цього порядку надання (реєстрація), повернення (відмова у видачі) чи скасування реєстрації документів, що підтверджують прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів, здійснюється органами державного архітектурно-будівельного контролю [117]. Отже, виникнення права власності на новостворений об'єкт нерухомого майна потребує здійснення конкретних владно-повноважних дій, які повинні відбуватися за місцем знаходження майна, але згідно з режимом тимчасово-окупованої території це неможливо. Так, відповідно до ст. 9 Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» «державні органи та органи місцевого самоврядування, утворені відповідно до Конституції та законів України, їх посадові та службові особи на тимчасово окупованій території діють лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [111]. Звернемо увагу, що законодавством України не визначено порядок прийняття завершених об'єктів будівництва на тимчасово окупованій території. Тому застосування такого первинного способу набуття права власності як набуття права власності на новостворене майно та об'єкти незавершеного будівництва (ст. 331 ЦК України) фактично неможливо застосовувати на тимчасово окупованій території України.

Проблемність реалізації первинних способів набуття на майно, яке знаходиться на тимчасово окупованій території, можна констатувати і щодо набуття права власності на безхазяйну річ (ст. 335 ЦК України), оскільки згідно з ч. 2 ст. 335 ЦК України: безхазяйні нерухомі речі беруться на облік

органом, що здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно, за заявою органа місцевого самоврядування, на території якого вони розміщені; про взяття безхазяйної нерухомої речі на облік робиться оголошення у друкованих засобах масової інформації [44]. Наведені дії щодо безхазяйної речі неможливо здійснити на тимчасово окупованій території, а отже і цей первинний спосіб набуття права власності не може бути застосований.

Також не можна реалізувати і ст. 338 ЦК України «Набуття права власності на знахідку», яка визначає, що особа, яка знайшла загублену річ, набуває право власності на неї після спливу шести місяців з моменту заявлення про знахідку Національній поліції або органу місцевого самоврядування за певних умов [44]. Неможливість здійснення діяльності органів державної влади України на тимчасово окупованій території також не дає можливість застосовувати вказану статтю.

Безумовно слід зазначити, що органи державної влади можуть прийняти рішення щодо викупу пам'ятки історії та культури (ст. 352 ЦК України), реквізиції (ст. 353 ЦК України), конфіскації (ст. 354 ЦК України) у вигляді нерухомого майна, яке залишилось на тимчасово окупованій території. Адже фактично реалізувати ці рішення неможливо до завершення операції Об'єднаних сил.

Звернемо увагу, що в розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення» від 7 листопада 2014 року № 1085-р визначаються міста на тимчасово окупованій території України та міста, що розташовані на лінії зіткнення. При цьому на цих територіях органи державної влади України тимчасово не здійснюють свої повноваження [118]. Отже, повноваження органів державної влади щодо констатації факту первинного набуття права власності на тимчасово окупованій території фактично обмежена. Адже специфіка первинних способів набуття права власності проявляється у необхідності констатації

факту набуття за місцем знаходження майна. Тому на відстані виявити, оформити документацію щодо створення чи знахідки майна неможливо.

Незважаючи на складність застосування первинних способів набуття права власності ВПО на майно, розташоване на тимчасово окупованій території, є підстава, яка може бути застосована, адже вона реалізується не щодо ВПО. Так, згідно з абз. 1 ч. 1 ст. 15 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»: «військовослужбовці військових формувань, утворених відповідно до законів України, та правоохоронних органів України, які проходили службу на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, та члени їх сімей мають право на приватизацію жилих приміщень для постійного проживання, відомчих жилих приміщень, службових жилих приміщень та жилих приміщень у гуртожитках, розташованих на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, отриманих ними в установленому порядку, в яких вони проживали станом на 1 січня 2014 року» [18]. Щодо цього слід зазначити, що наведена норма може застосовувати до спеціальної категорії громадян, а також це право також фактично не може бути реалізовано.

Підсумовуючи слід зазначити, що первинні способи набуття права власності на нерухоме майно, розташоване на тимчасово окупованій території України, фактично не можуть бути реалізовані, внаслідок неможливості здійснення діяльності органів державної влади України до завершення операції Об'єднаних сил.

Крім первинних способів набуття права власності існують і похідні способи набуття права власності. Ці способи застосовуються за волею попереднього власника щодо відчуження майна, як наслідок усі права та обов'язки, пов'язані з майном, переходять до нового власника. До них слід відносити правочини та спадкування. Відповідно до ч. 5 ст. 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»: «на тимчасово окупованій

території будь-який правочин щодо нерухомого майна, у тому числі щодо земельних ділянок, вчинений з порушенням вимог цього Закону, інших законів України, вважається недійсним з моменту вчинення і не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю» [18].

Законодавством України дозволяється здійснення правочинів з майном ВПО, адже їх порядок укладення відбувається за місцем звернення ВПО згідно з чинним законодавством. Тобто для укладення правомірного правочину з майном, залишеним на тимчасово окупованій території, необхідна наявність такого юридичного складу фактів: 1) встановлення факту переміщення особи, що підтверджується відповідними довідками; 2) встановлення наявності інформації у реєстрах нерухомого майна даних про об'єкт правочину; 3) факт звернення до уповноважених органів на території України. Лише за наявності цього юридичного складу можливе укладення правочину.

Крім правочину, ВПО можуть набувати право власності у порядку спадкування. Особливість правового регулювання спадкування ВПО полягає у застосуванні як загального законодавства у вигляді ЦК України, так і спеціального – ст. 11¹ Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [18], ст. 9¹ Закону України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» [19]. Процедуру спадкування ґрунтовно описує О. М. Соколов. Так, спадкові правовідносини за участю ВПО можливі лише при встановленні статусу внутрішньо переміщених осіб; процедура спадкування ВПО починається з юридичного факту встановлення смерті фізичної особи спадкодавця на тимчасово окупованій території України через суд; місце відкриття спадщини може визначатися за місцем подання першої заяви, що свідчить про волевиявлення щодо спадкового майна [119, с. 4]. При цьому Спадкова справа підлягає реєстрації у Спадковому реєстрі в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України (ч. 3 ст. 9¹ Закону

України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції») [19].

З наведеного випливає, що набуття права власності ВПО за похідними способами набуття права власності можливе за наявності таких умов: 1) наявність факту та документів щодо переміщення особи; 2) здійснення правочину за законодавством України; 3) укладення правочину на території України відповідними уповноваженими посадовими особами; 4) за необхідності встановлення конкретних юридичних фактів судами України, зокрема щодо факту смерті спадкодавця, знаходження майна тощо. Отже, можна зробити висновок, що похідні способи набуття права власності мають певні особливості, які полягають в їх спеціальному правовому регулюванні, реалізуються за наявності юридичного складу фактів, обумовлених переміщенням та окупацією частини території України.

Здійснення права власності може припинитися на підставі відповідних юридичних фактів, які формально визначені законодавством як способи припинення права власності. Так, ч. 1 ст. 346 ЦК України закріплено, що право власності припиняється у разі: 1) відчуження власником свого майна; 2) відмови власника від права власності; 3) припинення права власності на майно, яке за законом не може належати цій особі; 4) знищення майна; 5) викупу пам'яток культурної спадщини; 6) примусового відчуження земельних ділянок приватної власності, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності відповідно до закону; 8) звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника; 9) реквізиції; 10) конфіскації; 11) припинення юридичної особи чи смерті власника; 12) визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави [44].

В юридичній науці склались такі погляди на підставі припинення права власності. Аналізуючи підстави припинення права власності Ю. П. Пацурківський справедливо доходить висновку, що припинення права власності – це відділення від суб'єкта правомочностей володіння, користування та розпорядження майном, можливості господарського

панування над ним, а також звільнення від тягара утримання майна та несення ризику його випадкової загибелі або пошкодження [120, с. 457]. І. В. Спасибо-Фатєєва, В. М. Марченко слушно вказують, що «право власності, як правило, припиняється з одночасним набуттям цього права іншою особою, натомість право власності може припинитись і без його виникнення в іншій особі, наприклад, при споживанні речі, її знищенні внаслідок стихійного лиха тощо. Однак правило залишається тим самим: «є річ – є право на неї; немає речі – немає й права на неї» [121, с. 4].

Д. М. Білецький виокремлює такі критерії для класифікації способів припинення права приватної власності: воля власника; вид юридичного факту; місце в системі загальних способів припинення права власності; правовий режим майна, правомірність використання способу [122, с. 9]. О. Є. Аврамова пропонує більш широкий підхід. Вона пропонує класифікацію підстав припинення права приватної власності на житло: підстави припинення права власності, що визначені в цивільному, сімейному та житловому законодавстві; залежно від об'єкта, на який припиняється право власності (земельна ділянка з житловими чи нежитловими приміщеннями, квартира, житловий будинок, кімната у квартирі); залежно від того, до кого переходить право власності (держава, територіальна громада, приватна особа); залежно від отримання компенсації (платне чи безоплатне припинення); правомірне чи неправомірне позбавлення власності; залежно від підстави застосування (закон, рішення суду, договір); залежно від суб'єкта позбавлення (держава, приватний власник); залежно від правового механізму позбавлення права власності: підстави примусового викупу житла, підстави звернення стягнення на житло, підстави примусового вилучення житла [14, с. 6]. А. М. Іванова визначає такий поділ припинення права власності: 1) припинення права власності за волею власника: відчуження власником свого майна іншим особам; добровільна відмова власника від свого майна; знищення майна за волею власника; 2) припинення права власності поза волею власника може бути поділене на два види за

ознакою наявності примусу, а саме: а) підстави припинення права власності поза волею власника з ознаками примусу; б) підстави припинення права власності поза волею власника без ознак примусу [123, с. 300, 301]. А. М. Горяйнов уточнює, що всі підстави примусового припинення права власності можна поділити на дві групи: 1) відплатні (викуп) – ті, за якими особі відшкодовується вартість речі, право власності на яку припиняється; 2) безвідплатні (вилучення) – ті, за якими власник позбавляється речі без жодної компенсації [124, с. 71].

Аналізуючи різні підходи дослідників до класифікації підстав припинення права власності слід зазначити, що найбільш поширеним та практично доцільним є поділ цих підстав на примусові та добровільні. Наведений поділ є вдалим і щодо розгляду підстав припинення права власності ВПО. Особливість застосування підстав припинення права власності ВПО полягає у тому, що у ч. 1 принципу 21 Керівних принципів ООН з питань внутрішнього переміщення 1998 року закріплено, що ніхто не має бути безпідставно позбавлений майна та власності [41]. Такий підхід є додатковою правовою гарантією захисту ВПО від примусового припинення права власності.

Варто зазначити, що припинення права власності ВПО має власні особливості, які полягають у специфіці поширення тієї чи іншої підстави. Так, актуальною та поширеною підставою припинення права власності ВПО є знищення майна. Згідно з даними Донецької обласної військово-цивільної адміністрації в Донецькій області на територіях підконтрольних українській владі зруйновано або пошкоджено 13 030 житлових будинків всіх форм власності, з них 1 129 багатоквартирних та 11 901 приватних будинків. Луганською обласною військово-цивільною адміністрацією було надано інформацію, що кількість зруйнованих і пошкоджених під час проведення АТО/ООС на території Луганської області об'єктів житлового фонду станом на 1 серпня 2019 року складає 7 468 об'єктів. За інформацією МТОТ (Мінветеранів) на території Луганської та Донецької областей пошкоджено

(зруйновано) 13 021 об'єктів житлового фонду (з них 825 – будинків комунальної форми власності, 12 188 – будинків приватної власності, 8 – будинків Об'єднань співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ)) [125]. Наведене підкреслює, що знищення майна є поширеною підставою припинення права власності ВПО. При цьому наслідками такого припинення є виникнення права у ВПО на компенсацію знищеного майна.

Відповідно до ст. 349 ЦК України право власності на майно припиняється в разі його знищення [44]. Щодо застосування цієї підстави Верховний Суд України при розгляді справи № 708/254/18 від 17 січня 2019 року дійшов висновку, що «у разі знищення майна, права на яке підлягають державній реєстрації, право власності на це майно припиняється з моменту внесення за заявою власника змін до державного реєстру. Умовами для припинення права власності на знищене нерухоме майно згідно з вимогами ст. 349 ЦК України є наявність встановленого факту знищення майна, а також відповідної заяви власника майна про внесення змін до державного реєстру. Документами, які підтверджують знищення майна, можуть бути матеріали технічної інвентаризації, що засвідчують факт знищення майна, довідки органів внутрішніх справ України, акт про пожежу, офіційні висновки інших установ або організацій, які відповідно до законодавства уповноважені засвідчувати факт знищення майна тощо» [126].

З наведеного випливає, що у разі знищення майна, яке знаходиться на тимчасово окупованій території, власник майна повинен звернутися до Донецької обласної військово-цивільної адміністрації в Донецькій області, Луганської обласної військово-цивільної адміністрації про складання акта про знищення майна, потім власник зобов'язаний звернутися до державного реєстратора про внесення відповідних даних про знищення майна у Державний реєстр речових прав на нерухоме майно. Наявність відповідного акта та записи у державному реєстрі будуть доказами про факт знищення майна та ВПО зможе вимагати відповідної компенсації.

Поряд з цим власник ВПО може у будь-який час відмовитися від власного майна. Згідно з ч. 1 ст. 347 ЦК України особа може відмовитися від права власності на майно, заявивши про це або вчинивши інші дії, які свідчать про її відмову від права власності [44]. Порядок відмови визначається у п. 76 постанови Кабінету Міністрів України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 25 грудня 2015 року № 1127, відповідно до якого для державної реєстрації припинення права власності на нерухоме майно у зв'язку з відмовою власника від права власності подається документ, що посвідчує право власності на об'єкт нерухомого майна (крім випадків, коли право власності на такий об'єкт вже зареєстровано в Державному реєстрі прав) [127]. Отже, у разі відмови від власності на нерухоме майно, залишене на тимчасово окупованій території, ВПО повинна звернутися до державного реєстратора за своїм місцем знаходження із заявою про відмову від власності. Моментом відмови від власності буде дата внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Як зазначалося вище, власник зі статусом ВПО має здійснювати правочини щодо майна з урахуванням вимог законодавства України. У разі укладання відповідного правочину право власності припиняється у добровільному порядку. Таке положення цілком відповідає загальним засадам здійснення прав ВПО, передбачених Керівними принципами ООН з питань внутрішнього переміщення 1998 року [41].

Окремої увагу потребує питання можливості застосування підстав позбавлення права власності ВПО поза їх волею. В юридичній літературі це питання не розглядалось. Вважаємо, що примусові підстави позбавлення права власності ВПО на майно, залишене на тимчасово окупованій території України, не може бути застосовано. Такий висновок базується на ст. 14 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [20], згідно з якою забороняється дискримінація прав ВПО. Крім того, ВПО перебувають у складних життєвих обставинах, які обумовлені

вимушеним переселенням. Їх майновий статус знаходиться в уразливому стані. Все це дозволяє запропонувати не застосовувати підстави примусового позбавлення права власності. Для цього назву статті 7 «Забезпечення реалізації прав зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, освіту» Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» слід викласти у такій редакції: «Забезпечення реалізації прав зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, освіту, власність» та доповнити її частиною 12 такого змісту: «Внутрішньо переміщені особи з тимчасово окупованої території мають право на збереження майна, залишеного на тимчасово окупованій території. Вони не можуть бути безпідставно позбавлені майна та власності. На період проведення дій із повернення тимчасово окупованої території до складу території України вводиться мораторій на застосування примусових підстав позбавлення права власності».

Проведене дослідження у цьому підрозділі дисертації дає підстави запропонувати такі висновки. Первинні способи набуття права власності на нерухоме майно, розташоване на тимчасово окупованій території України, фактично не можуть бути реалізовані, внаслідок неможливості здійснення діяльності органів державної влади України до завершення операції Об'єднаних сил. Набуття права власності ВПО за похідними способами набуття права власності можливе за наявності таких умов: 1) наявність факту та документів щодо переміщення ВПО; 2) здійснення правочину за законодавством України; 3) укладання правочину на території України відповідними уповноваженими посадовими особами; 4) за необхідності встановлення конкретних юридичних фактів судами України, зокрема щодо факту смерті спадкодавця, знаходження майна тощо. Похідні способи набуття права власності мають певні особливості, які полягають в їх спеціальному правовому регулюванні, реалізуються за наявності юридичного

складу фактів, обумовлених переміщенням та окупацією частини території України.

Припинення права власності внутрішньо переміщених осіб відбувається згідно з чинним законодавством України та поділяється на добровільне і примусове. Поширеним способом припинення права власності є знищення майна. Визначено, що примусові підстави припинення права власності недоцільно застосовувати до власності та майна, залишеного на тимчасово окупованій території внутрішньо переміщених осіб.

Запропоновано назву статті 7 «Забезпечення реалізації прав зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, освіту» Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» викласти у такій редакції: «Забезпечення реалізації прав зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, освіту, власність» та доповнити її частиною 12 такого змісту: «Внутрішньо переміщені особи з тимчасово окупованої території мають право на збереження майна, залишеного на тимчасово окупованій території. Вони не можуть бути безпідставно позбавлені майна та власності. На період проведення дій із повернення тимчасово окупованої території до складу території України вводиться мораторій на застосування примусових підстав позбавлення права власності».

2.3. Межі та обмеження здійснення права власності внутрішньо переміщених осіб

Право власності як правовий феномен реалізується у відповідних межах з конкретно визначеними обмеженнями залежно від правового статусу власника та правового режиму майна. В юридичній науці вже є сталою

позиція, що право власності ніколи не існувало у вигляді необмеженою владою над річчю, внаслідок необхідності забезпечення прав та інтересів інших суб'єктів постає необхідність визначати межі здійснення цього права [128, с. 150]. Таке положення обумовлено і тим, що властивістю будь-якого суб'єктивного права є наявність його меж [129, с. 24]. Тому при дослідженні особливостей права власності ВПО виникає потреба виявити їх природні межі та існуючі обмеження. Такий широкий підхід дослідження права власності цієї категорії осіб обумовлений тим, що основний напрям охорони майнових прав ВПО – створення їх належного правового механізму, спрямованого на забезпечення реалізації законних прав та інтересів володільців цього права шляхом застосування засобів цивільного права, що регулює приватні відносини на користь окремих осіб [130, с. 35].

Згідно з нормою ст. 319 ЦК України власник володіє, користується і розпоряджається своїм майном на власний розсуд [44]. Наявність цієї тріади представляє для власника цінність, оскільки саме вона надає повноту власності. Це суб'єктивне право власності, що реалізується через волю та волевиявлення, яке закріплюється об'єктивним правом. Йдеться про реалізацію прав власника, що включає в себе діяльність самого власника, та (в окремих випадках) органів, які забезпечують здійснення прав власником. Відповідно власність, особливо якщо вести мову по нерухоме чи інше цінне майно, потребує адекватного ставлення до себе як з боку її власника, так і зі сторони інших осіб, які йому протистоять. Зміст суб'єктивного права становить можлива поведінка уповноваженої особи, яка має певний інтерес, незалежно від того, перебуває вона у правових відносинах з іншими суб'єктами чи ні, направлена на його реалізацію, а також заснована на бажанні особи вчинити певні дії. Як наслідок, зміст суб'єктивного права власності складається із правомочностей володіння, користування і розпорядження річчю (майном) власника (ч. 1 ст. 317 ЦК України) [44]. Отже, інститут права власності містить правові норми, які не лише встановлюють належність матеріальних благ власнику та містять підстави і

умови виникнення у суб'єктів права власності, а й визначають обсяг повноважень власника щодо володіння, користування та розпорядження майном, а також встановлюють правові засоби захисту (охорони) прав власника. Власність надає її власнику не лише безліч благ, які пов'язані з тріадою його повноважень, але й дозволяє задовольняти свої інтереси набуваючи інші права.

Законодавством України встановлено для кожного громадянина право безперешкодно реалізовувати своє право власності. Це вільна поведінка, що не залежить від інших осіб. Адже її реалізація не повинна порушувати права та інтереси інших осіб. Права власника закінчуються там де починаються права інших осіб та держави. Тому власник крім прав має і відповідний тягар власності, а тому повинен своє право власності здійснювати правомірно.

Право власності вважається абсолютним правом, відповідно до якого лише власник може визначати долю речі, експлуатувати її, вимагати від інших осіб не порушувати його права. Адже поряд з абсолютністю виникає питання щодо співвідношення прав, інтересів власника з іншими суб'єктами. Тому межі здійснення права власності визначаються законом, зокрема у ст. 319 ЦК України закріплено, що власник при здійсненні права власності повинен: 1) дотримуватися законодавства; 2) дотримуватися моральних засад суспільства; 3) не використовувати право власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі [44]. Наведені межі суб'єктивного права власності є загальними, вони можуть розширюватися залежно від об'єкта власності або інтересів інших осіб, зокрема держави, суспільства.

В юридичній науці тема меж та обмежень права власності продовжує залишатися актуальною, оскільки постійні зміни соціально-економічних обставин здійснення права власності, глобалізаційні процеси привносять новітні умови існування суб'єктивних прав особи. Є. О. Мічурін вказує, що межі здійснення суб'єктивного права пов'язані з мірою можливості

здійснення повноважень, які надані особі законом та існують завжди стосовно будь-якого суб'єктивного права, а ось обмеження існують щодо окремих цивільних прав та ускладнюють можливості здійснення цих прав [131, с. 173]. Більш стала позиція була сформована ще В. П. Грибановим, який наголошував, що межі суб'єктивного права слід співвідносити з мірою конкретної поведінки суб'єкта відповідно до норм права [132, с. 20]. Поряд з цим в юридичній науці виокремлюються звужені позиції щодо негативного тлумачення меж суб'єктивного права, зокрема права власності. Так, С. Г. Зайцева стверджує, що встановлення меж та обмежень суб'єктивного права є обмеженням волі власника [133, с. 18]. На нашу думку, такий підхід до меж та обмежень є необґрунтованим, оскільки не враховує інтереси усіх суб'єктів, що вступають у правовідносини, не передбачає випадки зловживання правом. Однак на цьому дискусія з приводу меж та обмежень суб'єктивних прав не вичерпується.

С. Ю. Серьогін співвідносить межі та обмеження як природно-родові явища. На думку дослідника, «межі здійснення права можна у свою чергу поділити на три групи. Ними можуть бути: обмеження, пов'язані з наявністю у законодавстві заборонних норм; обмеження, які тим чи іншим чином пов'язані з правами та інтересами третіх осіб; обмеження, що суперечать основним постулатам позитивістської правової теорії. Найбільш зрозумілими є обмеження, пов'язані з заборонними нормами, і визначення їх загалом не створює ніяких труднощів» [134, с. 141]. Наведене співвідноситься з поглядами Є. М. Трубецького, який вказував, що правовий феномен права полягає, з одного боку у наданні особі зовнішньої свободи, а в іншого – визначає одразу його обмеження [135, с. 59]. Найбільш виважена думка сформована Н. С. Кузнецовою, яка зазначає, що суб'єктивне цивільне право є мірою свободи суб'єкта, який вступає у правовідносини з іншими особами, тому слушною вбачається позиція, що межа суб'єктивного права є встановленою мірою поведінки особи [136, с. 255].

Більш широкий підхід у класифікації меж суб'єктивних прав пропонує О. О. Кот, так: «залежно від юридичної конструкції існують індивідуальні межі здійснення цивільних прав – тобто межі, установлені самими сторонами на рівні договору, а отже, це найвищий рівень деталізації таких обмежень; загальні межі – звичайні норми законодавства, які, як правило, є диспозитивними, а відтак діють лише за відсутності встановлення індивідуальних меж сторонами договору; та надзагальні межі здійснення суб'єктивних цивільних прав, які діють за відсутності будь-яких інших обмежень у договорі або у законі» [137, с. 135]. Наведений обґрунтований підхід до меж здійснення суб'єктивних цивільних прав заслуговує на увагу для розробки конструкцій меж здійснення суб'єктивних прав, зокрема права власності ВПО. Адже дослідник врахував усі можливі межі реалізації суб'єктивного права. Крім того, це відповідає ч. 1 ст. 13 ЦК України, відповідно до якої цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства [44]. Таке ставлення до меж здійснення суб'єктивного цивільного права простежується у поглядах М. О. Стефанчука. Науковець зводить межі до поведінки, яка визначається актами цивільного законодавства, правочинами, згідно з якими особа може набути ті можливості, що містяться в юридичному закріпленні цих прав [138, с. 51].

У судовій практиці щодо меж здійснення суб'єктивного права позиція визначена Верховним Судом під час аналізу практики застосування судами ст. 16 ЦК України. Зокрема, означено, що «відповідно до ст. 13 ЦК України цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства (ч. 1). При їх здійсненні особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині (ч. 2). Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах (ч. 3). При здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства (ч. 4). Не допускається

використання цивільних прав для неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монопольним становищем на ринку, а також недобросовісна конкуренція (ч. 5). У разі недодержання особою при здійсненні своїх прав вимог, які встановлені чч. 2-5 ст. 13 ЦК України, суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом. Зокрема, згідно з ч. 3 ст. 16 ЦК України суд може відмовити у захисті цивільного права та інтересу особи в разі порушення нею положень чч. 2-5 ст. 13 ЦК України» [139]. Досліджуючи цю позицію Верховного Суду можна визначити, якщо суб'єкт при здійсненні суб'єктивного цивільного права не дотримується меж його здійснення, то виникає стан зловживання правом. Як наслідок такі дії отримують ознаки протиправної поведінки, а отже, не можуть отримати правовий захист.

Узагальнюючи можна зазначити, що межі здійснення суб'єктивного права – це міра конкретної поведінки суб'єкта щодо реалізації цивільного суб'єктивного права згідно з правилами законодавства чи договору. Вони полягають у тому, що особа при обранні та реалізації власної поведінки не може порушувати: права інших осіб, моральні засади суспільства або ж завдавати шкоди довкіллю чи культурній спадщині. Межі права власності визначаються з урахуванням меж суб'єктивних прав та законних інтересів інших осіб. Право власності особи не повинно створювати загрози для інших, дії власника не можуть бути самоправними та абсолютно незалежними.

Наведені межі цілком поширюються і на здійснення права власності ВПО. Адже внаслідок відсутності фактичного зв'язку між власником та його майном, залишеного на тимчасово окупованій території, ці межі мають певні особливості. Вони не можуть бути виконані, оскільки право власності існує в юридичному стані. Безумовно, при укладанні правочину відповідно до українського законодавства наведені межі будуть застосовані обов'язково. При цьому, якщо майно власника буде використано без його волі та волевиявлення з порушенням прав інтересі інших суб'єктів, то власник не може визнаватися особою, яка зловживає правом.

Межі здійснення права власності ВПО можуть бути доповнення і тим, що особа при здійсненні свого права зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права та інтереси держави України, національної безпеки. Таке положення є цілком логічним, тому що переміщення може бути одним із чинників терористичної діяльності. Тому межі права власності ВПО слід розглядати як ступінь можливої поведінки таких осіб щодо об'єктів права власності, залишених на тимчасово окупованій території, згідно із законодавством або договором, яка не повинна порушувати права та інтереси інших суб'єктів, у тому числі України, посягати на національну безпеку, завдавати шкоди довкіллю або культурній спадщині, моральним засадам суспільства, порушувати правила підприємницької діяльності. Межі права власності ВПО можна згрупувати таким чином:

- 1) утримання від дій при здійсненні права власності, які могли б порушувати права та інтереси інших суб'єктів;
- 2) обрання та здійснення права власності з урахуванням територіальної цілісності України, національної безпеки;
- 3) утримання від дій, що можуть заподіяти шкоду довкіллю та культурній спадщині;
- 4) невиконання дій, які б порушили загальні вимоги та правила реалізації підприємницької діяльності;
- 5) реалізація права власності з урахуванням моральних засад суспільства, зокрема українських національних традицій;
- 6) утримання від дій, які не породжують юридичних прав і обов'язків, тобто є фіктивними;
- 7) невиконання дій з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживанням правом в інших формах.

Межі здійснення цивільного суб'єктивного права завжди обумовлені певними обмеженнями у поведінці суб'єкта, які не мають вольової ознаки. При цьому обмеження є завжди самостійним правовим феноменом. На думку Г. Г. Харченко, обмеження речового права полягає в утисненні у вигляді

загальної заборони здійснювати певну дію, у той час як обтяження – це встановлене відповідно до законодавства у вигляді заборони або права іншої особи, що покладає на носія речового права обов'язок утримуватися від певної дії [140, с. 336]. В. П. Камишанський визначає обмеження права власності як звуження можливостей здійснення суб'єктивного права [141, с. 9]. Широкий підхід до обмежень суб'єктивного цивільного права пропонує М. К. Галянтич. Вчений наголошує, що обмеження визначаються межами дії приватного права, оскільки межі здійснення цивільних прав встановлюють загальні орієнтири для особи [142, с. 15]. І. В. Мироненко при дослідженні співвідношення обмежень та обтяжень вказує, що останні мають індивідуальний характер та звужують свободу уповноваженого суб'єкта [143, с. 138]. Є. О. Мічурін вказує, що обмеження встановлюються у зобов'язальних нормах [144, с. 195]. У. М. Кубара зазначає, що обмеження права власності слід розглядати через призму суб'єктивних прав інших уповноважених договором осіб, при цьому характер цих обмежень залежить від виду договору про передання майна у власність [145, с. 194]. Д. А. Малиновський пропонує такі групи речових прав: обмежені, необмежені правами інших осіб [146, с. 110–111].

Аналізуючи різні погляди дослідників щодо обмеження суб'єктивних цивільних прав, можна визначити, що обмеження, на відміну від меж здійснення прав, мають індивідуальний характер. Вони виникають на підставі юридичних фактів відповідно до норм чинного законодавства. Обмеження можуть застосовуватися до усіх правомочностей власника, зокрема володіння, користування та розпорядження. Обмеження співвідносяться з обтяженням, оскільки згідно з п. 5 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»: обтяження – це «заборона або обмеження розпорядження та/або користування нерухомим майном, встановлені законом, актами уповноважених на це органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, або такі, що виникли з правочину» [147].

Обтяження нерухомого майна може бути у вигляді: заборони відчуження та/або користування; арешту; іпотеки; вимоги нотаріального посвідчення договору, предметом якого є нерухоме майно, встановленої власником такого майна; податкової застави, предметом якої є нерухоме майно, об'єкт незавершеного будівництва; інших обтяжень відповідно до закону (ст. 4 Закону) [147]. Загалом можна погодитися, що обмеження та обтяження співвідносяться як загальне та спеціальне поняття.

Обмеження права власності можуть виникати щодо конкретної правомочності власності. Володіння майном фактично може передаватися користувачу майна за договором, зокрема найму, оренди, позички. У такому разі є добровільне, за волею власника, обмеження володіння, яке передає фактичне володіння над річчю для отримання відповідного доходу, прибутку від експлуатації речі. Щодо права власності ВПО можна констатувати, що володіння майном, залишеного на тимчасово окупованій території, знаходиться у стані обмеження, внаслідок конструкції розділення фактичного та юридичного володіння.

ВПО мають і фактичне обмеження правомочності користування, оскільки вони не можуть використовувати майно, залишене на тимчасово окупованій території. Вони не можуть отримати кредит під таке майно, повноцінно здійснювати правочини.

Правомочність розпорядження майном ВПО може бути ними реалізована відповідно до норм чинного законодавства згідно з межами здійснення суб'єктивних цивільних прав ВПО. Заборона розпорядження майном ВПО може виникнути, якщо особа до 2014 року мала обтяження, про що визначено у Державному реєстрі нерухомого майна. У такому разі власник не зможе здійснити розпорядження майном.

Слід підкреслити, що у законах України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [20], «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [18] не врегульовано питання меж та обмежень права власності ВПО. За

виключенням того, що у п. 4 ст. 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» встановлено, що у разі неможливості здійснення державним реєстратором повноважень щодо державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень на тимчасово окупованій території орган державної реєстрації визначається Кабінетом Міністрів України [18]. Таке положення законодавства взагалі не враховує фактичного стану правомочностей власника ВПО щодо майна, залишеного на тимчасово окупованій території.

При цьому норми законів України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [20], «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» є практично тотожними. Це взагалі не відповідає юридичній техніці розробки нормативних актів, а тому вважаємо за необхідним запропонувати об'єднати ці нормативні акти у єдиний Закон України «Про правовий статус внутрішньо переміщених осіб», який би включав такі розділи: 1. Розділ. Загальні положення; Розділ 2. Порядок отримання статусу внутрішньо переміщеної особи; Розділ 3. Реалізація політичних прав внутрішньо переміщеними особами; Розділ 4. Здійснення права власності на майно, залишене на тимчасово окупованій території; Розділ 5. Отримання та здійснення соціальних прав внутрішньо переміщеними особами; Розділ 6. Охорона сім'ї та дитинства; Розділ 7. Порядок укладання правочинів з майном, залишеним на тимчасово окупованій території; Розділ 8. Захист прав внутрішньо переміщених осіб; Розділ 9. Прикінцеві положення. Прийняття такого нормативного акта створює можливість врегулювати відносини права власності ВПО.

На підставі проведеного дослідження у цьому підрозділі роботи можна запропонувати такі висновки. Межі права власності ВПО слід розглядати як ступінь можливої поведінки таких осіб щодо об'єктів права власності, залишених на тимчасово окупованій території, згідно із законодавством або

договором, яка не повинна порушувати права та інтереси інших суб'єктів, у тому числі України, посягати на національну безпеку, завдавати шкоди довкіллю або культурній спадщині, моральним засадам суспільства, порушувати правила підприємницької діяльності.

Володіння майном, залишеним на тимчасово окупованій території, знаходиться у стані обмеження, внаслідок конструкції розділення фактичного та юридичного володіння. ВПО мають і фактичне обмеження правомочності користування, оскільки вони не можуть використовувати майно, залишене на тимчасово окупованій території. Правомочність розпорядження майном ВПО може бути ними реалізована відповідно до норм чинного законодавства згідно з межами здійснення суб'єктивних цивільних прав ВПО.

Пропонується Закони України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» та «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» об'єднати у єдиний Закон України «Про правовий статус внутрішньо переміщених осіб».

Висновки до розділу 2

Проведене дослідження у цьому розділі дисертаційної роботи дозволяє запропонувати такі висновки:

1. Охарактеризовано правомочності власника щодо нерухомого майна, залишеного на тимчасово окупованій території. Зроблено висновок, що внаслідок збройного конфлікту відбулося втручання у процес правомірного здійснення права власності. Тобто особа не може повноцінно реалізовувати правомочності володіння, користування, розпорядження стосовно конкретно визначеного нерухомого майна, яке залишилося на тимчасово окупованій території. При цьому, з одного боку, власник самостійно залишає майно, з іншого, – у його волевиявленні є стороннє втручання, оскільки він здійснює переміщення з метою збереження життя і здоров'я. Зазначено, що право власності внутрішньо переміщених осіб можна поділити на такі види: право

власності на майно, отримане після переміщення; право власності на речі, переміщені з особою-власником; право власності на нерухомість, яка знаходиться на тимчасово окупованій території. Залежно від виду власності визначається правовий режим майна та особливості здійснення відповідних правомочностей власності. Окремий юридичний інтерес становить право власності на нерухомість, оскільки стосовно цього майна відсутнє чітке правове регулювання, зокрема щодо обмежень користування.

Встановлено, що особливістю володіння власника зі статусом внутрішньо переміщеної особи є те, що юридично володіння не припиняється, але фактично не може бути реалізовано внаслідок переміщення. Відсутність фактичного володіння над річчю не припиняє права власності цієї категорії осіб. Звернено увагу, що конструкція розділення володіння на фактичне та юридичне поширюється виключно на нерухоме майно, тобто майно, яке не може бути переміщене.

2. Розкрито особливості набуття і припинення права власності внутрішньо переміщених осіб.

Аргументовано, що набуття права власності на завершений будівництвом об'єкт нерухомості не може бути реалізовано, оскільки такі дії, як завершення будівництва, прийняття в експлуатацію завершеного об'єкта, фактично неможливо здійснити на тимчасово окупованій території внаслідок відсутності органів державної влади. Встановлено, що повноваження органів державної влади щодо констатації факту первинного набуття права власності на тимчасово окупованій території фактично обмежені. Похідні способи набуття права власності на майно, залишене на тимчасово окупованій території, можуть бути застосовані відповідно до законодавства України та встановленої процедури.

Визначено, що в разі знищення майна, яке знаходиться на тимчасово окупованій території, власник повинен звернутися до Донецької обласної військово-цивільної адміністрації в Донецькій області, Луганської обласної військово-цивільної адміністрації в Луганській області щодо складення акта

про знищення майна, а також до державного реєстратора щодо внесення відповідних даних про знищення майна в Державний реєстр речових прав на нерухоме майно. Наявність відповідного акта і запису в державному реєстрі є доказами факту знищення майна, а отже, особа може вимагати відповідної компенсації. У разі відмови від власності на нерухоме майно, залишене на тимчасово окупованій території, внутрішньо переміщена особа повинна звернутися до державного реєстратора за своїм місцем проживання із відповідною заявою. Моментом відмови від власності буде дата внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

3. Встановлено межі й обмеження права власності внутрішньо переміщених осіб. Визначено, що межі здійснення суб'єктивного права – це ступінь конкретної поведінки суб'єкта щодо реалізації цивільного суб'єктивного права згідно із законодавством або договором. Вони полягають у тому, що особа не може порушувати права інших осіб, завдавати шкоди довкіллю або культурній спадщині, моральним засадам суспільства. Внаслідок відсутності фактичного зв'язку між власником – внутрішньо переміщеною особою та його майном, залишеним на тимчасово окупованій території, ці межі мають певні особливості, зокрема вони можуть бути доповнені тим, що особа під час здійснення свого права зобов'язана утримуватися від дій, які можуть порушити права та інтереси держави, її національну безпеку.

Обмеження права власності можуть виникати щодо конкретної правомочності власності і мають індивідуальний характер. Встановлено, що правомочності власника – внутрішньо переміщеної особи знаходяться у стані обмеження, вони також можуть бути предметом обтяження. Так, існує фактичне обмеження правомочності користування, оскільки внутрішньо переміщені особи не можуть використовувати майно, залишене на тимчасово окупованій території, як і не можуть отримати кредит під таке майно, тобто повноцінно здійснювати правочини.

РОЗДІЛ 3

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

3.1. Характеристика суб'єктивного права на захист права власності внутрішньо переміщених осіб

Право приватної власності може вважатися абсолютним лише при забезпеченні його захисту. Захист виступає тим правовим феноменом, який у межах цивільно-правової охорони суб'єктивного цивільного права, застосовується у разі порушення права. Тому цілком логічно, що Конституція України проголошує, що кожен має право будь-якими, не забороненими законом засобами захищати свої права й свободи від порушення та протиправних посягань (ч. 4 ст. 55 Основного Закону) [87]. Конституційна норма реалізується у положення ч. 1 ст. 15 ЦК України, що кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання [44]. Таким чином, в цивільному обороті суб'єкти не лише наділені певними цивільними правами (суб'єктивні права у сфері власності стосуються предметів матеріального світу), але й забезпечуються їх надійною правовою охороною. Враховуючи те, що право власності ВПО фактично знаходиться у обмеженому стані, то вкрай актуальним є питання як захисти їх право власності, що проголошується Основним Законом держави.

Право на захист виникає у межах здійснення права власності. Структуру суб'єктивного цивільного права складають такі елементи, як: право на дозволена поведінку (право на власні дії), право вимагати її дотримання іншими особами (право на чужі дії), право вимагати засобів примусу до зобов'язаних осіб, які не виконали чи виконали зобов'язання неналежним чином. Це є базисом для реалізації права на захист. Однак, суб'єктивне право це не тільки (і не стільки) право на дії (свої або інших

осіб), а перш за все, право на користування матеріальними і нематеріальними благами, задоволення соціальних потреб і інтересів людей, право на участь у політичному житті країни, на участь у державному управлінні, на доступ до суспільних цінностей і благ. Тобто з матеріальної точки зору суб'єктивне право завжди означає можливість користування певними соціальними благами, а не просто міру можливої поведінки, яка є лише юридичним засобом для цього [148, с. 67]. Елементом будь-якого суб'єктивного права є і право на захист.

Як було доведено, здійснення права власності внутрішньо переміщеними особами має абсолютний характер, тобто абсолютні цивільні права стосуються невизначеного кола осіб, крім правоволодільця. Отже, фізична особа, яка вимушено залишила або покинула своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру, має право на забезпечення здійснення права власності, його охорону та захист від протиправних посягань інших осіб, в тому числі держави-агресора, оскільки це є природною ознакою абсолютного права. Після порушення воно продовжує існувати, оскільки не задоволено інтерес, опосередкований цим правом, інтерес особи щодо володіння, користування та розпорядження своїм майном не задовольняється, а відтак, суб'єктивне право – право власності – продовжує існувати) [149, с. 100]. На нього не може вплинути зміна місця проживання власника, а також те, що власник сам не володіє річчю і не користується нею. Тому доцільно охарактеризувати право на захист права власності ВПО.

Загалом визначення поняття захисту суб'єктивних цивільних прав характеризується наявністю трьох основних концепцій, які були проаналізовані в монографічному дослідженні О.О. Кота, присвяченого здійсненню та захисту суб'єктивних цивільних прав. Так, суть першої зводиться до кваліфікації захисту права як функції права і виражається у

захисному впливі норм, метою яких є відновити право, компенсувати порушений інтерес, припинити протиправні дії, які перешкоджають здійсненню права або забезпеченню правопорядку. Друга – визначає захист цивільних прав через категорію «заходів», яку автор тлумачить через розповсюджену в науковій літературі позицію захисту права як передбачену законом для боротьби з правопорушеннями систему заходів, які спираються на державний примус і направлені на забезпечення непорушності права і ліквідацію наслідків його порушення. І, третя, – теорія дії, в рамках якої під захистом цивільних прав розуміється правоохоронна діяльність, яку здійснюють компетентні органи або безпосередньо уповноважена особа у випадках, визначених законом, з метою відновлення порушеного, невизнаного або оспорюваного суб'єктивного права та інтересу. На думку вченого, наведені теорії характеризують різноманітні аспекти та якості захисту цивільних прав як багатогранного явища. В той же час, він відмічає, що найбільш точно сутність захисту цивільних прав розкривається через категорію заходів [150, с. 196-197].

Більш широко до поняття суб'єктивного права на захист ставилася Я.М. Шевченко. Дослідниця доводила, що слово «захист» має характер активної протидії сторонньому втручання, а слово «охорона» має на увазі і захист, і збереження того, що охороняється. Отже захист виступає одним із аспектів юридичної охорони [151, с. 56–57]. Тобто захист застосовується у разі вже наявності факту порушення прав. Про це наголошує і О.Ф. Скакун, яка вказує, що «право на захист» - це можливість звертатися за підтримкою й захистом до держави у випадках порушення суб'єктивного права з боку правозобов'язаної особи [152, с. 382–383]. І. Я. Дюрягін, на відміну від вказаних позицій, вказує, що право на захист є самостійним універсальним правом на отримання правового захисту від можливих посягань на будь-які права й законні інтереси [153, с. 56–57.]. Є.О. Харитонов підкреслює, що право на захист є правомірною реакцією учасників цивільних відносин, суспільства та держави на порушення, невизнання чи оспорювання

цивільного права [154, с. 209]. Тобто більшість дослідників визначають право на захист суб'єктивного цивільного права як реакцію суб'єкта на правопорушення його прав та інтересів.

Під порушенням цивільного права розуміється результат протиправних дій (впливу), внаслідок якого суб'єктивне право уповноваженої особи зазнало зменшення або припинило своє існування, що позбавляє його власника можливості реалізувати своє право в повному обсязі упродовж певного часу [155, с. 16]. О.Б. Гнатів слушно деталізує, що сенс порушення прав у відносних правовідносинах полягає у тому, що зобов'язана особа не виконує або неналежним чином виконує свої обов'язки за договором. Тоді як в абсолютних правовідносинах, відмічає автор, дії з приводу порушення прав полягають у неправомірному використанні відповідного об'єкта та/або створенні перепон у здійсненні суб'єктивного права [155, с. 16].

Невизнання права власності проявляється через негативні дії учасника правовідносин у майновій сфері, які спрямовані на заперечення в повному обсязі або частково суб'єктивного права іншого учасника щодо володіння, користування та розпорядження належним йому майном. Невизнання права власності позбавляє реального власника майна можливості здійснення свого суб'єктивного права.

Невизнання цивільного права це такі дії зобов'язаного учасника цивільних правовідносин, які полягають у запереченні суб'єктивного права уповноваженої особи повністю або частково, внаслідок чого остання позбавляється можливості здійснити своє право в тій чи іншій мірі. Несприятливий наслідок може мати місце як при абсолютних, так і при відносних цивільних правовідносинах. Важливо, що невизнання цивільного права безпосередньо не здійснює вплив на суб'єктивне право, але породжує сумніви у правовому статусі носія суб'єктивного права. При цьому оспорювання права проявляється у запереченні належності права уповноваженій особі або у здійсненні певних дій, які нівелюють існування такого права [155, с. 16]. Тобто, цивільне правовідношення характеризується

наявністю спору між уповноваженою особою та іншими учасниками з приводу наявності чи відсутності у них суб'єктивного права, а також щодо приналежності такого права певній особі [156, с. 144]. Оспорюване цивільне право ще не порушене, але піддається сумніву, що зумовлює неможливість його повного або часткового здійснення.

Слушною є позиція Д. В. Кушерець, яка етимологічно їх розмежовує, виходячи з того, що оспорювання в більшій мірі асоціюється із активними діями, які породжують спір між особами, у тому числі і судовий. Невизнанням же окреслюють стан невизначеності щодо певної ситуації або особи. Вчена відмічає, що в обох випадках виникає суперечлива ситуація щодо об'єкта невизнання чи оспорювання, при цьому ці два поняття є різними за своїми юридичними значеннями. Автор опираючись на позицію, що правовий захист переважно пов'язують з примусовою діяльністю, спрямованою на поновлення порушеного права, доходить висновку, що протиправність як обов'язкова ознака юридичного факту, є обґрунтованою та повністю виправданою, зважаючи на правову природу інституту цивільно-правового захисту суб'єктивних прав. На підставі цього Д.В. Кушерець впевнено констатує, що підставою для захисту суб'єктивного майнового права особи є лише дії чи бездіяльність виключно неправомірного характеру [157, с. 94]. Деталізуємо, що в контексті захисту права власності ВПО правопорушення може бути вчинене у формі дії, оскільки направлене, як правило на заволодіння майном.

Що стосується оспорювання та невизнання суб'єктивного права щодо володіння, користування та розпорядження майном, то погоджуємося, що воно пов'язане з таким нетиповим станом правовідносин, за якого виникає певна сумнівність (невизначеність) щодо можливості здійснення суб'єктивних прав у сфері власності.

У цьому контексті підтримуємо думку, що «оспорювання» може бути визначено як посягання на майнові права особи [157, с. 94], а саме дію – що створює реальну загрозу спричинення несприятливих наслідків для

правомочної особи, які у випадку їх продовження можуть призвести до істотного порушення чи припинення цього права [158, с. 7]. У той час, невизнання суб'єктивного права, відповідно до ст. 392 ЦК України [44] надає особі, особа, яка є власником майна, можливість пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності. Зазначене положення є особливо актуальним для осіб, які вимушено залишили місце свого постійного проживання без документів, що підтверджують їх право власності або вони були знищені.

Отже, підставою для захисту суб'єктивного права власності внутрішньо переміщених осіб є його порушення та невизнання.

Порушення права власності внутрішньо переміщених осіб представляє собою результат протиправного впливу внаслідок якого суб'єктивне право правомочної особи зазнало обмеження або припинило своє існування. Порушення права позбавляє його носія можливості здійснити своє право повністю або частково впродовж певного часу. Наприклад, порушення права власності пов'язане з незаконною конфіскацією майна громадян України незаконними збройними формуваннями, вилученням коштів, що зберігалися на депозитних рахунках банків [159]. Або ж бойові дії та ліквідація легітимних державних установ на тимчасово окупованих територіях стали підставою неможливості здійснення громадянами свого права власності через втрату чи неможливість отримання належних правовстановлювальних документів на нерухомість, транспортні засоби тощо. Втрата документів, відсутність можливості звернення до державних органів за місцем проживання з метою їхнього відновлення є суттєвими перешкодами на шляху реалізації їхнього законного права щодо володіння, користування та розпорядження своїм майном [79, с. 143].

Погоджуємося з позицією О.І. Мацегоріна, який зауважує, що практичне здійснення захисту можна визначити як через право (можливість) уповноваженого суб'єкта, так і через обов'язок зобов'язаного суб'єкта

здійснити дії щодо визнання або поновлення порушеного ним права. Для уповноваженої особи здійснення захисту є правом, яке включає як право самостійно здійснити поновлення порушеного права в межах і в порядку, визначених законом (самозахист), так і звернутися до уповноваженого державного, самоврядного чи громадського органу чи особи за захистом свого права чи інтересу. Для останніх здійснення такого захисту, відповідно до визначеної законом компетенції, є обов'язком [156, с. 144].

В більшості випадків право власності на об'єкти, що знаходяться на окупованій території вже порушено, наслідком чого є неможливість особи ним фізично володіти, а відповідно вчиняти й інші правомочності власника, через залишення місця свого постійного проживання та отримання статусу внутрішньо переміщеної особи з усіма правовими наслідками. Тому є особливо процесуально правильним в контексті суб'єктивного права власності внутрішньо переміщених осіб вести мову не про охорону права власності, яка по своїй суті є посяганням на право, оскільки представляє собою лише загрозу спричинення особі несприятливих наслідків майнового чи немайнового характеру, і сама по собі не може бути підставою захисту права через відсутність таких наслідків та факту протиправності діянь [157, с. 95].

Адже, призначенням правової охорони є регулювання суспільних відносин на першому етапі їх виникнення та існування, та визначення заходів з охорони конкретного суб'єктивного права на другому етапі, а сама можливість захисту цього права і конкретне його здійснення є одним з чинників правової охорони, а правовий захист – лише результат реалізації особою права на захист [160, с. 402]. Зокрема, ст. 1 Закону України «Про охоронну діяльність» встановлено, що охорона майна – діяльність з організації та практичного здійснення заходів охорони, спрямованих на забезпечення недоторканності, цілісності визначених власником і належних йому будівель, споруд, територій, акваторій, транспортних засобів, валютних цінностей, цінних паперів та іншого рухомого і нерухомого майна, з метою

запобігання та/або недопущення чи припинення протиправних дій щодо нього, для збереження його фізичного стану, припинення несанкціонованого власником доступу до нього та забезпечення здійснення власником цього майна всіх належних йому повноважень стосовно нього [161].

Отже, охорона – категорія етапу нормального існування суб'єктивного права, причому категорія, що належить до явищ об'єктивного права, яким регулюються ті можливості, що надаються суб'єктам як учасникам конкретних правовідносин. Тобто охорона права власності здійснюється, по суті, за допомогою всієї сукупності цивільно-правових норм, які забезпечують нормальний і безперешкодний розвиток відносин власності. Тоді як захист – категорія суб'єктивного права в порушеному стані, це міра можливої поведінки особи, права якої порушені, той спосіб захисту, який вона обирає з можливостей, наданих їй об'єктивним правом та регламентованих чинним законодавством.

З. В. Ромовська слушно зазначає, що правовий захист – завжди акт, що вже відбувся, оскільки він є безпосередньою реалізацією міри державного примусу, що визначена у рішенні суду чи іншого органу, уповноваженого на здійснення правового захисту [162, с. 490]. На думку О.І. Мацегоріна, зміст суб'єктивного права на захист – це сукупність закріплених законодавством повноважень конкретного учасника цивільних відносин, які окреслюють на основі диспозитивності вид і міру її можливої поведінки, спрямованої на захист своїх прав [156, с. 145].

Верховний суд України ще у 2014 році здійснюючи аналіз практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України відзначив, що відповідно до ч.1 ст. 15 ЦК України кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорення. Таким чином, у розумінні закону, суб'єктивне право на захист – це юридично закріплена можливість особи використати заходи правоохоронного характеру для поновлення порушеного права і припинення дій, які порушують це право. Також Суд відмітив, що порушення цивільних прав залежить від

категорії правовідносин та може проявлятися безпосередньо й у протиправному позбавленні права власності чи його обмеженні (ст. 321 ЦК); безпідставному заволодінні особою майном іншої особи-власника (ст. 387 ЦК); створенні власнику перешкод у здійсненні права користування чи розпорядження своїм майном (ст. 391 ЦК); спричиненні фізичній чи юридичній особі майнової чи немайнової (моральної) шкоди (ст.ст. 1166-1167 ЦК) [163].

О.В. Стремоухов зазначає, що правовий захист як правова діяльність здійснюється у різних формах, до яких поряд із юридичною діяльністю, правовою поведінкою, юридичною практикою, правовою активністю, правовою роботою, правовим регулюванням належать і правовідношення. При цьому вчений наголошує, що правовий захист як правова діяльність у будь-якій зі своїх форм реалізується лише через правовідношення. Відповідно, робить висновок, що під правовим захистом необхідно розуміти особливий рід правовідносин, що називаються правозахисними, у яких одна (управомочена) сторона має право вимагати недопущення посягань на свої права, свободи та законні інтереси, тобто їх охорони, а у випадку наявності таких – їх відновлення (захисту), а друга (зобов'язана) сторона не повинна допустити порушення права або відновити його, якщо воно нею порушено [164, с. 11].

Саме за допомогою цивільно-правових засобів захисту відновлюється майнове положення власника, права якого були порушені. Тобто, цивільно-правовий захист права власності – вузьке поняття, яке застосовується тільки до випадків його порушення. Він являє собою сукупність передбачених цивільним законодавством засобів, які застосовуються у зв'язку зі здійсненими проти цих прав порушеннями, і спрямованих на відновлення або захист майнових інтересів власників [165, с. 102].

На думку О. Б. Гнатів, своєрідність змісту правовідносин захисту права власності полягає у тому, що після їх виникнення, тобто після порушення прав встановлюється правовий зв'язок відносного типу. У таких

правовідносинах з'являється конкретний носій обов'язку, який зобов'язаний відновити порушене право, що за своєю суттю є результатом застосування способів захисту. Автор говорить про дію чи бездіяльність, яка перешкоджає нормальній реалізації суб'єктом належних йому прав на підставі правовстановлювальних документів, а також закону чи договору [155, с. 16].

Таким чином, в контексті майна ВПО, які вимушено його залишили на ворожій чи небезпечній території, застосовується захист права власності як правомочність, яка виникає у правомочної особи при порушенні її суб'єктивного права. Виходячи з цього право на захист внутрішньо переміщеної особи полягає у можливості звернення до відповідного державного, самоврядного чи громадського органу або уповноваженої особи за захистом порушено права власності.

Для біженців і ВПО втрата житла, землі, майна – це передусім завдання прийняти рішення щодо свого переміщення на тривалий час. Фактично зазначені особи втрачають право власності, оскільки були змушені залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру з метою врятувати життя чи/або здоров'я. Що унеможливило здійснення ними права власності щодо рухомого та нерухомого майна, яке знаходиться на територіях, де тривають збройні конфлікти, тимчасова окупація чи інші обставини, через які власники такого майна змушені були покинути місця свого постійного проживання. Проте, юридично – знищення, окупація та конфіскація полишеного майна порушують права постраждалих осіб, подовжують їх переміщення й ускладнюють процес примирення та миротворення [73].

Отже, право на захист права власності виникає у внутрішньо переміщених осіб внаслідок його порушення, коли має місце дія чи бездіяльність, яка перешкоджає нормальній реалізації суб'єктом належних йому прав на підставі правовстановлювальних документів, а також закону чи

договору [155, с. 16]. Сутність суб'єктивного права власності ВПО полягає у реалізації ними свого права власності, здійсненні наданих законодавством можливостей щодо набуття права власності на об'єкти у формі володіння, користування, розпорядження ними та захисті наданих чи набутих за законом або договором прав на ці об'єкти. Право повинно обслуговувати суспільні відносини, віднайти способи впливу на негативні обставини та мінімізувати вплив їх наслідків на осіб, які потребують захисту чи охорони їх майнової сфери, посягання на яку відбулося через обставини, які не залежали від їх волі та на які вони не могли чинити вплив, у зв'язку з чим потребують компетентного захисту та гарантій його здійснення [166, с. 91].

Особливістю ж обрання способу захисту права власності внутрішньо переміщених осіб є те, що спочатку застосовується речово-правовий спосіб, що забезпечує повернення майна з чужого незаконного володіння, усунення перешкод у здійсненні права власності, а вже потім – зобов'язально-правовий, за допомогою якого відбувається відновлення майнової сфери внутрішньо переміщеної особи.

Підставою захисту суб'єктивного цивільного права (зокрема і права власності) є його порушення, невизнання або оспорювання (ч. 1 ст. 15 ЦК України) [44]. Порушення права власності представляє собою протиправну дію (бездіяльність), що має наслідком припинення в особи її права або створення перешкод у процесі його здійснення як повністю, так і частково. У ст. 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» зазначено, що відповідальність за порушення визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території покладається на Російську Федерацію як на державу-окупанта відповідно до норм і принципів міжнародного права. Відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації державі Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі

покладається на Російську Федерацію як на державу, що здійснює окупацію. Держава Україна всіма можливими засобами сприятиме відшкодуванню матеріальної та моральної шкоди Російською Федерацією [18]. Отже, оспорюваність суб'єктивного права щодо володіння, користування та розпорядження майном пов'язана зі специфічним станом правовідносин, за якого виникає певна невизначеність щодо можливості реалізації суб'єктивних прав у сфері власності. Вказана невизначеність також пов'язана з неврегульованістю питання механізмів захисту прав внутрішньо переміщених осіб. Зокрема, неврегульованими залишаються питання щодо способів та форм захисту їх майнових прав. Тому за відсутності певної спеціальної норми, яка б врегульовувала це питання слід застосовувати загальні положення ЦК України щодо захисту цивільних прав та інтересів, а також норми міжнародних актів. Аналогічне положення випрацьовано і судовою практикою [167, с. 32]. Тобто повинні настати обставини, які не залежать від волі людини та на які вона не може впливати «постфактум», які в подальшому вчинять вплив перетворивши суб'єкта права на суб'єкта конкретних правовідносин, який буде носієм прав та обов'язків.

Моментом виникнення права на захист права власності ВПО, а точніше правовідносин щодо його захисту, слід вважати певний юридичний факт, яким є порушення права власності особи, зокрема посягання на нього чи його незаконне обмеження. Саме з цього моменту в управомоченій особі виникає можливість вимагати від правопорушника вчинення відповідних дій [168, с. 44]. Для ВПО цей момент обумовлений двома фактами окупацією території, де залишилось майно; діями, бездіяльністю інших суб'єктів, спрямованих на порушення права власності ВПО.

Узагальнюючи наведене слід визначити наступне. Аналіз категорії суб'єктивне право проведено виходячи із специфіки здійснення права власності ВПО за відсутності нормального режиму користування благами, якими вони наділені як носії суб'єктивного права та унеможливленням реалізації ними права власності. Зокрема встановлено, що фізична особа, яка

вимушено залишила або покинула своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру, має право на забезпечення здійснення права власності, його охорону та захист від протиправних посягань інших осіб, в тому числі держави-агресора, оскільки це є природною ознакою абсолютного права. Після порушення право власності продовжує існувати, оскільки не задоволено інтерес особи щодо володіння, користування та розпорядження своїм майном, а відтак, суб'єктивне право – право власності – продовжує існувати. На нього не може вплинути зміна місця проживання власника, а також те, що власник сам не володіє річчю і не користується нею.

Підставою для захисту суб'єктивного права власності внутрішньо переміщених осіб є його порушення та невизнання, тобто правопорушення може бути вчинене у формі дії, оскільки направлене, як правило на заволодіння майном.

Доведено, що порушення права власності внутрішньо переміщених осіб представляє собою результат протиправного впливу внаслідок якого суб'єктивне право правомочної особи зазнало обмеження або припинило своє існування. Особливістю обрання способу захисту права власності внутрішньо переміщених осіб є те, що спочатку застосовується речово-правовий спосіб, що забезпечує повернення майна з чужого незаконного володіння, усунення перешкод у здійсненні права власності, а вже потім – зобов'язально-правовий, за допомогою якого відбувається відновлення майнової сфери внутрішньо переміщеної особи.

3.2. Цивільно-правові способи захисту права власності внутрішньо переміщених осіб

Захист майнових прав, зокрема права власності ВПО є предметом розгляду значної кількості судових справ майже на всій території України. Специфіка таких справ пов'язана із їх суб'єктним та об'єктним складом, зумовлює необхідність напрацювання чітких способів захисту прав внутрішньо переміщених осіб. Так, наявність цивільно-правового статусу ВПО обумовлює особливість здійснення цивільно-правової охорони окремих майнових прав, зокрема житлових, спадкових, кредитних [40, с. 540]. Тому, і право власності ВПО потребує не лише гарантій її належної реалізації, а й таких засобів та способів, за допомогою яких припиняється її порушення, усуваються перешкоди в її реалізації, відновлюються порушені права. Це надає можливість покращити майнове становище ВПО. З цією метою у правовій системі кожної держави існують різноманітні юридичні способи захисту прав людини, які виступають обов'язковою складовою юридичного механізму забезпечення їх прав.

Внаслідок подій, які суттєво вплинули на забезпечення громадянських прав і свобод значної частини населення, Україна зіткнулася з такими явищами, як окупація і вимушене внутрішнє переміщення громадян. Тому 10 червня 2016 року на базі Верховного Суду України відбувся Круглий стіл «Гарантії здійснення права власності та його захист в особливих умовах», метою якого було обговорення гарантій здійснення та механізмів захисту права власності в особливих умовах (збройний конфлікт, окупація, анексія територій, військові дії, АТО). Надалі 20 квітня 2017 року було проведено Міжнародну науково-практичну конференцію, присвячену «Здійсненню та захисту прав внутрішньо переміщених осіб», на якій піднімалися питання правового статусу даних осіб, обговорювалися окремі аспекти здійснення ними особистих немайнових та майнових прав, а також проблеми правового регулювання здійснення ними права власності [169]. Наведені заходи

підкреслюють актуальність питання виявлення способів захисту права власності ВПО.

Більше того, сьогодні має місце повернення ВПО на тимчасово окуповану територію, причиною якого є саме наявність там приватної власності. Зазначене свідчить про слабкість механізму реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб на території країни, а також відсутність ресурсів, необхідних для задоволення потреб такої категорії громадян [170, с. 110]. В чинному законодавстві, як би його не адаптували до європейських стандартів, не регламентовано оптимального забезпечення здійснення захисту права власності внутрішньо переміщених осіб. Відсутність виважених механізмів збереження та повернення такого майна власникам, а також примарний порядок виплати компенсації у випадку його знищення негативно відображається на забезпеченні державою правових можливостей громадян України у сфері власності, що в подальшому призведе до численних позовів, предметом яких буде виступати захист права власності.

Відомо, що захист це реакція на порушення права з боку самого потерпілого або уповноваженого на це державного органу, яка повинна призвести до реституції, тобто відновлення попереднього юридичного і фактичного стану речей або відшкодування їх вартості (компенсації). Не є виключенням і відносини захисту права власності ВПО, в яких останній здійснюється в передбаченому законом порядку, тобто за допомогою застосування належної форми, засобів і способів захисту. Прийняті норми права і закріплена ними можливість виникнення суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів, покладають на державу обов'язок передбачити і відповідну форму їх захисту [171, с. 53].

Цивільно-правовий захист ВПО відбувається у юрисдикційній та неюрисдикційній формі. У юридичних джерелах вказується, що формою захисту суб'єктивних цивільних прав, охоронюваних інтересів є комплекс внутрішньо узгоджених організаційних заходів [172, с. 18]. У межах цих форм застосовується відповідний порядок. Свого часу О. С. Іоффе

висловився про існування загального, спеціального та виняткового порядку захисту цивільних прав. Загальний порядок включає в себе перш за все захист цивільних прав судом. Оскільки судовий порядок має загальне значення, він, на думку автора, повинен застосовуватися у всіх випадках, за винятком обмежень, прямо вказаних в законі. Спеціальний порядок, вважає автор, відрізняється від судово-арбітражного порядку захисту цивільних прав тим, що він застосовується не у вигляді загального правила, а тільки у випадках, прямо зазначених у законі. До даного порядку захисту він відносить адміністративний порядок, захист профспілковими організаціями, товариськими судами, третейський суд [173, с. 314-318]. Варто підкреслити, що форма правового захисту має охоронно-правову природу, залежить від матеріально-правової вимоги, є елементом інституту захисту, що опосередковується певним процесуальним або процедурним порядком, визначеним нормами матеріального та процесуального права, що спрямовані на відновлювання (визнання) порушених (оспорюваних) прав і законних інтересів [174, с. 7].

Юрисдикційна форма захисту – це захист цивільних прав державними чи уповноваженими державою органами, тобто це можливість захисту цивільних прав у судовому чи адміністративному порядку. Найбільш поширеним порядком у межах цієї форми захисту є судовий порядок [175, с. 324–325]. Саме він надає можливість ВПО відновлювати, визнавати свої права, зокрема встановлення будь-якого факту, що є первинним кроком у процедурі захисту прав, відбувається виключно через звернення до суду.

Неюрисдикційна форма захисту цивільного права – це захист цивільного права безпосередньо суб'єктом, якому воно належить через вчинення самостійних дій без звернення до державних чи інших уповноважених органів. Така форма захисту має місце при самозахисті цивільних прав і при застосуванні уповноваженою особою заходів оперативного впливу. При цьому для застосування самозахисту необхідно три умови: а) протиправне порушення суб'єктивного права, невизнання його

або оспорювання; б) необхідність припинення або попередження порушення; в) самостійне застосування носієм права заходів, які відповідають характеру та змісту правопорушення [156, с. 146]. Це впливає з положень ст. 19 ЦК України, особа має право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань. Самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням [44].

О.І. Антонюк самозахист визначає як можливість особи в разі порушення свого цивільного права чи інтересу, цивільного права чи інтересу іншої особи або створення реальної загрози такого порушення застосувати доцільну й адекватну протидію, яка не забороняється законом, не суперечить моральним засадам суспільства та спрямовується на попередження чи припинення цього порушення або ліквідацію його наслідків [176, , с. 23-27].

До характерних ознак самозахисту відносять: 1) особа, яка самостійно захищає своє право, є безперечним його володарем; 2) обраний особою спосіб самозахисту повинен бути пропорційний порушенню; 3) спосіб самозахисту здійснюється в певних межах [177, с. 56]. Деякі науковці деталізують самозахист цивільних прав, доповнюючи його такими ознаками, як: 1) обстановка (обставини, місце і час) виключають можливість звернення за захистом до державних компетентних органів або 2) звернення за судовим захистом, особа, право якої порушене, обирає більш оперативні заходи; 3) здійснюється силами самого потерпілого (суб'єкта, чиє право порушене) [178, с. 82].

Варто відзначити, що самозахист як неюрисдикційна форма захисту є характерним саме для захисту майнових справ власника чи іншого законного володільця. Оскільки пріоритетним у захисті права власності внутрішньо переміщених осіб є обрання найефективнішого засобу щодо відновлення своїх порушених прав у зв'язку з тимчасовою окупацією Автономної

Республіки Крим та окремих регіонів Донецької та Луганської областей, було прийнято Стратегію інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року, відповідно до якої визначено, що повернення житла, земельних ділянок та майна, що були покинуті в результаті переміщення, є правом внутрішньо переміщених осіб та інших постраждалих осіб [29]. Відповідно до Принципу 21 Керівних принципів ООН ніхто не має бути безпідставно позбавлений майна та власності. Захист майна та власності внутрішньо переміщених осіб забезпечується за будь-яких обставин, зокрема від таких дій, як розграбування, прями або невибіркові напади чи інші акти насильства, використання для прикриття військових операцій або цілей, каральних дій, знищення або експропріації як одного з видів колективного покарання. Майно та власність, залишені внутрішньо переміщеними особами, мають бути захищені від знищення, а також від довільної або протизаконної експропріації, привласнення чи використання [41, с. 20].

В контексті цього, самозахист прав власності внутрішньо переміщеними особами можна розуміти як вчинення останніми дій або протидії по відношенню до належного їм майна, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Варто зауважити, що самозахист, до способів якого традиційно відносять дії, що здійснюються в стані необхідної оборони, і дії, що здійснюються в умовах крайньої необхідності, мають вчинятися безпосередньо якщо особа фізично «знаходиться у контакті» зі своїм майном. Однак, той факт, що особи вимушено покинули належне їм на праві власності майно на окупованій території свідчить про неможливість його самозахисту та необхідність звернення за відповідним захистом до компетентних органів. Адже, самозахист цивільних прав допускається тоді, коли потерпілий має в своєму розпорядженні можливість правомірного впливу на порушника, не вдаючись до допомоги судових чи інших правоохоронних органів.

У такій ситуації правопорушення може бути як злочинним, так і адміністративним чи цивільним, від характеру якого та ступеня його небезпеки залежить вибір способу захисту та визначення меж його реалізації. Основна вимога, що ставиться до такого правопорушення – це наявність реальної небезпеки, яка загрожувала цивільним правам особи за певних обставин [179, с. 160]. В даному ж випадку має місце факт порушення права власності і, як наслідок, захист права власності не може бути здійснено силами потерпілої особи – внутрішньо переміщеної.

Погоджуємося з О.І. Чепис, що для правопорушень, за яких фактична втрата блага збігається з моментом вчинення правопорушення, самозахист не є доцільним. Однак, якщо порушення триває певний час, то адекватні дії, спрямовані на їх припинення, будуть правомірними. Наявність рішення суду, яким було задоволено вимоги особи, не позбавляє її права на самозахист, якщо порушення триває й після винесення рішення. Проте ці дії мають бути законними. Наприклад, проникнення особи в житло, на яке вона має право, проте не мешкає там, для виселення іншої особи на підставі рішення суду буде протиправним, оскільки порушує конституційну заборону на порушення недоторканності житла [180, с. 210-211]. Тож відновлення фізичного доступу до належного внутрішньо переміщеній особі майна та володіння ним надасть можливість в подальшому відстоювати своє право на майно та/або право на відповідну компенсацію.

А. Янчук звертає увагу, що з огляду на диспозитивність цивільного права особу, права якої порушено, не може бути змушено до захисту останніх та нав'язано певний спосіб та форму їх захисту, оскільки і спосіб, і форму, і момент захисту права у часі особа обирає самостійно. Звернення особи до юрисдикційної форми захисту жодним чином не змінює суті права на захист та суб'єкта його реалізації, що може бути продемонстровано на прикладі звернення до суду – найбільш поширеної та дієвої юрисдикційної форми захисту цивільних прав. Автор зазначає, що право на захист як правомочність у складі суб'єктивного цивільного права є одним із

невіддільних від його носія елементів можливої поведінки саме цієї особи. Визнання можливості здійснення права на захист іншою особою, а не носієм порушеного суб'єктивного цивільного права, призведе до необхідності визнання відсутності правомочності захисту у складі суб'єктивного цивільного права і надання такої можливості іншій особі – суду чи іншому юрисдикційному органу. Виходячи з цього, саме форма захисту, на його думку, відображає, яким чином уповноважена особа здійснюватиме належне їй право на захист – самостійно чи залучить до цього процесу певний уповноважений орган. При цьому спільною ознакою юрисдикційної та неюрисдикційної форм захисту є те, що здійснення права на захист у будь-якому разі ініціює саме носій порушеного суб'єктивного права [181, с. 66].

Отже, захист права власності ВПО здійснюється в юрисдикційній формі, мета якої полягає в тому, що особа, права і законні інтереси якої порушені неправомірними діями, має право звернутися за захистом до суду або до інших компетентних органів держави, які уповноважені на вчинення вжити необхідних заходів для відновлення порушеного права і припинення правопорушення.

Саме в межах юрисдикційної форми захисту застосовуються речово-правові способи захисту права власності. Які спрямовані на захист суб'єктивного права власності як абсолютного права фізичних чи юридичних осіб, які на момент порушення права не перебувають у договірних чи інших зобов'язальних відносинах із порушником з приводу спільного майна. Характерними ознаками таких способів є те, що вони направлені на захист права власності, а також іншого речового права на майновий об'єкт, що є індивідуально визначеним і зберігся в натурі [182, с. 365].

Привілейоване становище речово-правових способів захисту пояснюється двома основними рисами: по-перше, абсолютним характером – право захищається від необмеженого кола осіб, від будь-кого, хто порушить чи може порушити право власності; по-друге, безпосередність порушення, тобто посягання відбувається на саме право власності чи на саму власність,

точніше, створюється перешкода для реалізації одного із прав власника (або всіх одразу) [183, с. 118].

Загалом, під способами захисту суб'єктивних цивільних прав доцільно розуміти застосування примусових засобів впливу до правопорушника з метою відновлення порушеного суб'єктивного права, охоронюваного законом інтересу. З.В. Ромовська трактує спосіб захисту доволі вузько, як концентрований вираз змісту (суті) міри державного примусу, за допомогою якого відбувається досягнення бажаного для особи, право чи інтерес якої порушені, правового результату [162, с. 494]. В.В. Вітрянський же більш широко та детально визначає способи захисту цивільних прав як передбачені законодавством засоби, за допомогою яких може бути досягнуто припинення, запобігання, усунення порушень права, його відновлення та (або) компенсація втрат, викликаних його порушенням [184, с. 628]. Надаючи таке визначення вчений безпосередньо вказує на той правовий наслідок, який буде досягнуто завдяки правильно обраному способу захисту цивільного права.

В науковій літературі існує чимало класифікацій способів захисту цивільних прав та інтересів. Є традиційні класифікації (поділ на загальні та спеціальні способи захисту), а також ті, які доповнені тими способами захисту, які є безпосередньо пов'язаними з об'єктом захисту. Зокрема, В. П. Ємельянов пропонує всі способи захисту права власності поділяти на загальні (віндикаційний, негативний позови та позови про визнання права власності) і спеціальні: 1) способи захисту від правомірного чи неправомірного втручання державних органів чи інших організацій; 2) способи захисту у випадку несприятливого збігу об'єктивних обставин; 3) зобов'язально-правові способи; 4) захист права довічно успадкованого володіння земельною ділянкою) [185, с. 160].

Класифікацією способів захисту права власності ВПО доцільно, на нашу думку, здійснити беручи за основу класифікацію Н. В. Коробцової, яка досліджуючи способи захисту особистих немайнових прав, об'єднала

існуючі способи захисту в три групи, поділивши їх на: по-перше, способи захисту, що мають на меті припинити порушення або усунути загрозу порушення права, його невизнання (визнання права, припинення дій, що порушують право тощо); по-друге, способи захисту, що мають на меті відновити порушене право (відновлення становища, яке існувало до порушення, спростування тощо); по-третє, способи захисту, що мають на меті компенсувати шкоду, пов'язану з порушенням або загрозою порушення права (відшкодування збитків, компенсація моральної шкоди тощо) [186].

Захист права власності внутрішньо переміщених осіб має своєю метою відновлення порушеного права та припинення дії, яка порушує право, а в разі неможливості, відшкодування (компенсування) завданої шкоди. Тому особливий інтерес для захисту права власності внутрішньо переміщених осіб представляє порядок, який розрахований на таку надзвичайну ситуацію, коли в силу особливих умов, при яких відбувається посягання на цивільні права, забезпечити їх захист є можливим саме шляхом звернення до суду.

Виходячи з положень ст. 16 ЦК України [44], захист права власності внутрішньо переміщених осіб здійснюється судом за допомогою таких речово-правових способів захисту як: витребування майна з чужого незаконного володіння; усунення перешкод у здійсненні власником права користування та розпоряджання своїм майном; визнання права власності; відшкодування матеріальної і моральної шкоди.

Зазначені способи захисту права власності представляють собою ретроспективний захист, метою якого є відновити становище позивача як носія суб'єктивного майнового права, яке було порушене, шляхом надання йому грошового еквівалента або зобов'язання відповідача до такої поведінки, яка в прямій формі відновить статус-кво. Більшість речово-правових способів захисту застосовуються у зв'язку з уже вчиненим правопорушенням, в результаті чого власник уже позбавлений володіння або ж йому перешкоджають у здійсненні прав користування майном. Тут наявна вже завдана шкода. Як наслідок, пред'явлення до суду віндикаційного чи

негаторного позову є реалізацією можливості висування вимог щодо застосування до порушника права заходів примусового характеру [183, с. 116, 117].

За інформацією, яка розміщена на офіційному сайті Міністерства соціальної політики України, станом на 10 серпня 2020 року, за даними Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб, на облік узяті 1 451 496 переселенців із тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та АР Крим [187]. У багатьох із цих осіб є майно, яке залишилося на тимчасово окупованій території і відносно якого можуть бути вчинені незаконні дії по його заволодінню. З цією метою в цивільному законодавстві міститься норма (ст. 387 ЦК України), яка направлена на відновлення порушеного становища власника, а саме власник має право витребувати своє майно від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним [44].

На відміну від рухомої речі, де віндикація полягає у відновленні права володіння рухомих речей та відбувається шляхом вилучення речі у незаконного володільця, у нерухомої речі віндикація полягає у витребуванні майна, зокрема шляхом усунення незаконного володільця від панування над нею, виселенні/вивільненні набувача з об'єкта нерухомості та у відновленні такого володіння законним володільцем [188].

О. Б. Гнатів слушно відмічає, що віндикація застосовується тоді, коли у власника зберігається право власності, але він не може його здійснювати, так як річ вибула із його володіння і знаходиться у неправомірному (незаконному) володінні іншої особи [155, с. 51].

Так, відповідно до ч.3 ст. 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [18] за фізичними особами, незалежно від набуття ними статусу біженця чи іншого спеціального правового статусу, підприємствами, установами, організаціями зберігається право власності та інші речові права на майно, у тому числі на нерухоме майно, включаючи земельні ділянки, що

знаходиться на тимчасово окупованій території, якщо воно набуте відповідно до законів України. Тобто, позбавлення фактичного панування над майном, яке вибуло з володіння, як правило, не дозволяє реалізувати права на це майно в повному обсязі і тому в такій ситуації власник вимагає захисту, який здійснює на власний розсуд шляхом звернення до суду з позовом про витребування майна з чужого незаконного володіння, який отримав назву «віндикаційний позов». Такий позов використовується власником для витребування речі, володіння над якою ним втрачено [155, с. 51].

Велика Палата Верховного Суду в постанові від 14 листопада 2018 року (справа № 183/1617/16) сформулювала наступні висновки щодо віндикаційних позовів. Відповідно до п.142 постанови, метою віндикаційного позову є забезпечення введення власника у володіння майном, якого він був незаконно позбавлений. У випадку позбавлення власника володіння нерухомим майном означене введення полягає у внесенні запису про державну реєстрацію за власником права власності на нерухоме майно (принцип реєстраційного підтвердження володіння нерухомістю). У разі задоволення позовної вимоги про витребування нерухомого майна з чужого незаконного володіння суд витребує таке майно на користь позивача, а не зобов'язує відповідача повернути це майно власникові. Таке рішення суду є підставою для внесення до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно запису про державну реєстрацію за позивачем права власності на нерухоме майно, зареєстроване у цьому реєстрі за відповідачем (п. 144 постанови) [189].

Крім того, суд надає роз'яснення щодо можливості та ефективності застосування інших речово-правових засобів захисту права власності, зокрема зазначаючи наступне. Задоволення вимоги про витребування майна з незаконного володіння особи, за якою воно зареєстроване на праві власності, відповідає речово-правовому характеру віндикаційного позову та призводить до ефективного захисту прав власника. У тих випадках, коли має бути застосована вимога про витребування майна з чужого незаконного володіння,

вимога власника про визнання права власності чи інші його вимоги, спрямовані на уникнення застосування приписів статей 387 і 388 ЦК України, є неефективними (п.146 постанови).

Власник з дотриманням вимог статей 387 і 388 ЦК України може витребувати належне йому майно від особи, яка є останнім його набувачем, незалежно від того, скільки разів це майно було відчужене до того, як воно потрапило у володіння останнього набувача. Для такого витребування оспорювання наступних рішень органів державної влади чи місцевого самоврядування, договорів, інших правочинів щодо спірного майна і документів, що посвідчують відповідне право, не є ефективним способом захисту права власника (пункт 147 постанови) [189].

Отже, витребування майна з чужого незаконного володіння як спосіб захисту права власності внутрішньо переміщених осіб є способом відновлення їх порушеного права, який забезпечить введення внутрішньо переміщеної особи у володіння майном, якого вони були незаконно позбавлені.

Відповідно до ч.5 ст. 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [18] на тимчасово окупованій території будь-який правочин щодо нерухомого майна, у тому числі щодо земельних ділянок, вчинений з порушенням вимог цього Закону, інших законів України, вважається недійсним з моменту вчинення і не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю. Виходячи з цього положення немає жодного значення добросовісність набувачів, якщо майно вибуло із володіння власника – внутрішньо переміщеної особи поза її волею. Річ була відчужена неправомірно.

Не менш ефективним способом захисту порушеного цивільного права є негативний позов, тобто позов власника, який є фактичним володільцем майна, до будь-якої особи про усунення перешкод, які ця особа створює у користуванні чи розпорядженні відповідним майном (ст. 391 ЦК України)

[44]. Позивач за негативним позовом вправі вимагати усунути існуючі перешкоди чи зобов'язати відповідача утриматися від вчинення дій, що можуть призвести до виникнення таких перешкод. Означений спосіб захисту спрямований на усунення порушень прав власника, які не пов'язані з позбавленням його володіння майном (п.38 постанови Великої Палати Верховного Суду від 4 липня 2018 року [189]).

Головною умовою звернення з вимогою про усунення перешкод у володінні (користуванні та розпорядженні) власником своїм майном (негативний позов) є факт перебування майна у володінні власника, однак, він не може ним користуватися, оскільки цьому перешкоджає інша особа. Зрозуміло, що й інші умови пред'явлення такого роду позову є необхідними, зокрема: 1) наявність третіх осіб, які створюють перешкоди для здійснення права користування або розпорядження або того і іншого одночасно; 2) ці дії носять неправомірний характер; 3) вказані порушення продовжують існувати на момент пред'явлення власником позову; 4) негативний позов не може бути пред'явлений, якщо сторони знаходяться в зобов'язальних правовідносинах; 5) може бути поданим тільки щодо індивідуально-визначеного майна [155, с. 66].

Верховний Суд виділив всього дві умови щодо пред'явлення негативного позову: це наявність факту об'єктивно існуючих перешкод у здійсненні власником своїх правомочностей, а також відсутність між позивачем і відповідачем договірних відносин, адже в разі їх наявності власник здійснює захист порушеного права власності зобов'язально-правовими способами [190].

Існують ситуації, в яких особа – власник майна безпосередньо не користується майном (не проживає в об'єкті нерухомості), яке йому належить на праві власності, мова йде про виселення з житла та про звільнення із житлових приміщень. При розгляді даної категорії справ гостро постає питання про вибір належного способу захисту, існує думка, що ці позови за своєю суттю можуть бути як негативними, так і в'їдливими.

Як зазначалося вище, у судовій практиці визначальним критерієм для розмежування віндикаційного та негаторного позовів вважається наявність або відсутність в особи права володіння майном на момент звернення з позовом до суду. Однак, як відмічає Н.Ю. Філатова, якщо для рухомих речей вирішити питання про те, чи перебувають вони у володінні тієї чи іншої особи, достатньо легко, то для нерухомих речей вирішення цього питання є дещо ускладненим. Для рухомих речей їх вибуття із володіння особи означає фізичне відібрання їх у власника, переміщення у просторі та фактичне присвоєння і утримання іншою особою. Тому заволодіння ними іншою особою фактично припиняє не тільки можливість реалізації правомочності володіння їх власником, а й можливість реалізації правомочностей – користування та розпорядження ними. Водночас власником нерухомих речей, навіть не зважаючи на їх заволодіння іншими особами, буде залишатися та особа, яка зазначена у державному реєстрі речових прав на нерухоме майно як їх власник. Таким чином, власник не позбавлений можливості реалізувати правомочність розпорядження майном. Разом з тим особа може зайняти це майно і чинити певні перешкоди власнику у доступі до нього (не дозволяти власнику входити у певні приміщення, змінити замки, двері тощо). Саме це і означатиме обмеження власника у правомочності користування відповідним майном. Проте одночасно це може бути розцінено і як позбавлення його права володіння ним, адже фактично майно перебуває в особи, яка зайняла його і не дозволяє власнику встановити фактичне панування над річчю [191, с. 362]. Наприклад, ВПО бажає повернутися на тимчасово окуповану територію після спливу тривалого часу та використовувати об'єкт нерухомості за призначенням.

Отже, використання негаторного позову як способу захисту права власності внутрішньо переміщеними особами є досить спірним та залежить від ряду обставин. На нашу думку, відсутність документально підтвердженого права на нерухоме майно є підставою для негаторного

позову. І не має значення факт належності даного майна внутрішньо переміщені особі.

Верховний Суд відступив від висновку Верховного суду України, сформульованого у постанові від 27.01.16 у справі №6-2913цс15 та зазначив, що допоки особа є власником нерухомого майна, вона не може бути обмежена у праві звернутися до суду з позовом про усунення перешкод у здійсненні права користування та розпорядження цим майном, зокрема і шляхом виселення. А тому негаторний позов може бути пред'явлений упродовж всього часу тривання відповідного правопорушення (пункти 52, 96 постанови) [189].

Захист цивільних прав в адміністративному порядку здійснюється лише у випадках, передбачених законом. Спеціальний порядок застосовується, як виняток, і тільки в прямо зазначених у законі випадках [192, с. 201]. Відтак судовий захист є найдієвішим способом вирішення майнових проблем, хоча з врахуванням особливостей забезпечення здійснення права власності внутрішньо переміщених осіб щодо об'єктів, які залишилися на окупованій території, він потребує глобальної адаптації та вдосконалення.

Отже, захист права власності внутрішньо переміщених осіб здійснюється в юрисдикційній формі, мета якої полягає в тому, що особа, права і законні інтереси якої порушені неправомірними діями, має право з метою вжиття заходів для відновлення порушеного права і припинення правопорушення, звернутися за захистом до суду, який здійснює найефективніший захист прав власності даної категорії осіб.

У межах юрисдикційної форми захисту застосовуються речово-правові способи захисту права власності, які можна поділити на: способи захисту, що мають на меті припинити порушення або усунути загрозу порушення права (витребування майна з чужого незаконного володіння); способи захисту, що мають на меті відновити порушене право (усунення перешкод у користуванні та розпорядженні майном, визнання права власності); способи захисту, що

мають на меті компенсувати шкоду, пов'язану з порушенням або загрозою порушення права (відшкодування збитків, компенсація моральної шкоди тощо).

Оскільки метою нашого дослідження є визначення можливих способів захисту права власності і їх практичне застосування, то правильним буде розглянути такі речово-правові способи захисту права власності внутрішньо переміщених осіб, як визнання права та відновлення права власності внутрішньо переміщених осіб, а також відшкодування шкоди за втрату права власності окремо, приділяючи увагу особливостям їх здійснення. Захист права власності внутрішньо переміщених осіб має своєю метою відновлення порушеного права та припинення дії, яка порушує право. Спосіб захисту якого залежить від суб'єкта його здійснення та мети.

3.3. Визнання права власності внутрішньо переміщених осіб

Сутність правової охорони полягає у необхідності забезпечення можливості ВПО до вільного розпоряджання своїм правом та мотивації до вирішення актуальних фундаментальних проблем і прикладних завдань, що стоять перед суспільством взагалі та конкретним суб'єктом [193, с. 45]. Можливість здійснення права власності ВПО перш за все обумовлено фактичною та юридичною можливістю визнання та відновлення права власності ВПО, оскільки у разі порушення суб'єктивного права власності, власник не може повноцінно здійснювати свої повноваження відносно об'єкта своєї власності. Тому він зацікавлений не в самому суб'єктивному праві (інтересі), а в усуненні перешкод для реалізації уповноваженою особою спірного права або інтересу. Для цього необхідне владне втручання з боку держави в особі суду, тому що протиправні перешкоди або інші порушення прав та інтересів уповноваженого суб'єкта можуть бути усунені, якщо суд

здійснити дії, зазначені в законодавчих актах як способи захисту порушеного права чи інтересу [194, с. 118].

Класичною є ситуація, коли особа тікаючи від збройного конфлікту залишає свою домівку та майно напризволяще. Частина внутрішньо переміщених осіб приймає рішення більше не повертатися на покинуте місце проживання та за можливості розпродает майно, інша частина – залишаючи дім та проживаючи в мирних районах України, живе з надією про повернення до рідної хати. Особливо це стосується людей похилого віку, а також малозабезпечених осіб чи жителів сільської місцевості. І тут виникає питання, яким же чином захистити майно та право власності на це майно ВПО до часу їх повернення на покинуту територію. Враховуючи те, що здійснення майнових прав ВПО має особливий характер, обумовлений фактом переміщення особи та неможливістю дії державних органів влади України на окупованій території та території проведення операції Об'єднаних сил [195, с. 25].

Відповідно до ст. 392 ЦК України [44] власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності. Виходячи зі змісту наведених норм права, потреба в такому способі захисту права власності виникає тоді, коли наявність суб'єктивного права власника не підтверджена відповідними доказами, підлягає сумніву, не визнається іншими особами або ними оспорується [196]. На думку Т.І. Ілларіонової, визнання права – це особлива міра захисту охоронно-забезпечувального характеру, що створює додаткові умови для задоволення інтересів особи у спірних ситуаціях [197, с. 6]. Тобто, визнання права власності як спосіб речово-правового захисту направлене на підтвердження вже існуючого права власності.

О. В. Бринцев доречно підкреслює, що зміст визнання права становить підтвердження існування певного правового становища, зокрема наявності права або відсутності права, підтвердження існування обов'язку,

правовідносин і т. ін. Підставами для застосування цього способу захисту права є порушення, оспорювання, невизнання права чи загроза вчинення таких дій у майбутньому. Особами, які можуть застосовувати визнання права, є суд і самотійно учасники правовідносин, а саме – зобов’язана особа (боржник) [198, с. 85]. Погоджуємося з даною позицією, адже визнання права це підтвердження суб’єктивного права особи, характерною рисою якого є захист права шляхом його визнання, не змінюючи при цьому існуючих правовідносин.

Визнання права власності це суто юрисдикційний (судовий) спосіб захисту, відповідно «визнання права» є одночасно матеріальним та процесуальним інститутом. Вночас у судочинстві питання визнання права фіксуються та знаходять своє правове вирішення в двох процесуальних інститутах: позові про визнання суб’єктивного цивільного права та судовому рішенні про визнання права. Позови про визнання права (установчі позови) спрямовані на визнання права за позивачем, на підтвердження у нього наявності або відсутності певних матеріальних правовідносин. Таким чином позови про визнання зумовлені необхідністю внесення ясності та визначеності у правові взаємовідносини сторін, у встановлення меж спірного права чи обов’язку з метою усунути перешкоди для їх здійснення [199, с. 20].

Виокремлюють два види позовів про визнання права власності – правопідтверджувальний та правоутворюючий. Що свідчить про подвійну природу позову про визнання права власності, яка виражена в існуванні двох видів визнання права: позитивного та негативного. При позитивному – власник бажає отримати судову констатацію наявності у нього спірного права власності, при негативному – констатацію відсутності у порушника права, що належить йому. Позитивний ефект від застосування визнання права власності полягає в тому, що суд вносить ясність у взаємини сторін і усуває сумніви в правовому статусі суб’єктів правовідносин [200, с. 118]. Обумовлено це, головним чином, тією обставиною, що визнання має виключно юрисдикційний (судовий) спосіб захисту цивільних прав, об’єктом

якого є суб'єктивне право. Відповідно, існує два принципово відмінних випадки застосування такого способу захисту, як визнання права власності, відмінності в яких обумовлені специфікою підстав. Перший спосіб – коли законом з визнанням права власності в судовому порядку пов'язується сам факт виникнення права (наприклад, безхазяйне майно для органів місцевого самоврядування, на території якого вони знаходяться, самочинна будівля); інший спосіб – що пов'язує виникнення права власності з іншими обставинами (наприклад, набувальна давність, знахідка), – коли визнання права використовується виключно як спосіб захист [201, с. 22].

На підставі вищенаведеного особливістю захисту права власності внутрішньо переміщених осіб є те, що належне їм право власності потрібно захищати не лише від фізичної особи, яка може заселитися в покинутому будинку та згодом намагатися стати його власником (набувальна давність), а й від органів місцевої влади, які діють на окупованій території і також можуть претендувати на таке майно, як на безхазяйну річ.

Першочергово слід з'ясувати, чи можна вважати майно, залишене внутрішньо переміщеною особою безхазяйним виходячи з положень ст. 335 ЦК України, що безхазяйною є річ, яка не має власника або власник якої невідомий [44].

В аспекті захисту права власності ВПО, які вимушено залишили належне їм на праві власності майно, поняття «не має власника» та «власник невідомий» об'єднує одна спільна категорія – відсутня особа, яка б могла оспорити право власності на нерухоме майно. Так, поняття «не має власника» використовується по відношенню до нерухомого майна, права щодо якого виникли у його власника й були зареєстровані в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, однак з певних причин право власності у відповідної особи припинилося. Тобто, при фактичному існуванні об'єкта нерухомого майна його власник відсутній. Тоді як поняття «власник невідомий» застосовується у випадку, якщо має місце фактичне існування

об'єкта нерухомого майна при відсутності будь-якого документального підтвердження прав щодо нього [202].

Звісно, існують законні випадки, коли нерухоме майно, яке належало внутрішньо переміщеній особі «не має власника». Мається на увазі наявність обставин, які змусили особу відмовитися від права власності на майно, заявивши про це або вчинивши інші дії, які свідчать про її відмову від права власності. У разі відмови від права власності на майно, права на яке підлягають державній реєстрації, право власності на нього припиняється з моменту внесення за заявою власника відповідного запису до державного реєстру (ст. 347 ЦК України) [44]. Тобто внутрішньо переміщена особа, як власник має підтвердити факт припинення свого права власності шляхом звернення з відповідною заявою про припинення права власності на об'єкт нерухомого майна до органу, що здійснює державну реєстрацію прав. З моменту внесення реєстратором відповідного запису до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно – таке майно не має власника, а отже саме з цього моменту може вважатися безхазяйним. Що стосується ситуації, за якої «власник не відомий», то тут має місце відсутність будь-яких відомостей в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно про особу, яка є його власником. Прикладом може слугувати ситуація, за якої житловий будинок, будівля, споруда, інше нерухоме майно збудовані чи будуються на земельній ділянці, що не була відведена для цієї мети, або особою, що не є власником або користувачем земельної ділянки, без належного дозволу чи належно затвердженого проекту, або з істотними порушеннями будівельних норм і правил (самочинне будівництво). За умови, що право власності на самочинно збудований об'єкт нерухомості не визнане судом за особою, яка здійснила самочинне будівництво, чи за власником (користувачем) земельної ділянки, й не має місце його державна реєстрація в Реєстрі прав власності на нерухоме майно [202].

Тобто описаний правовий інститут має застосовуватися тоді, коли орган, який уповноважений управляти майном певної територіальної

громади, виявить відверто безхазяйне нерухоме майно. У такому разі після взяття будинку на баланс (облік) органом, що здійснює державну реєстрацію прав власності на нерухоме майно, після збігу річного терміну такого обліку (розумний термін для того, щоб власник з'явився та довів свої вимоги), після оголошення в ЗМІ про виниклу ситуацію – за рішенням суду за місцем розміщення такої нерухомості останню передають до власності відповідної територіальної громади, яка вже далі може нею розпоряджатися на власний розсуд (на підставах, визначених законом України «Про місцеве самоврядування в Україні»), зокрема і в напрямках забезпечення переселенців з окупованих територій згаданим нерухомим майном [203].

В усіх інших випадках, якщо внутрішньо переміщена особа, яка має право підтверджуючі документи на нерухоме майно, але не значиться по Реєстру власником належного їй на праві власності об'єкту нерухомості або таке майно рахується таким, власник якого невідомий потребують детального дослідження, а право власності, відповідно, захисту.

Зокрема, порушенням з боку органів місцевого самоврядування при реалізації своїх повноважень, пов'язаних з вирішенням питання можливості віднесення нерухомого майна, яке залишене через збройний конфлікт на сході України до категорії «безхазяйне», є, по-перше, застосування поняття «безхазяйна річ» до майна, власник якого відомий (наприклад, в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно міститься інформація щодо його особи), але він знаходиться поза місцем знаходження такого майна (не володіє ним фактично) або ж в даний час місце його перебування встановити неможливо і, по-друге, органи місцевого самоврядування задля спростування певних ситуацій, намагаються поширити процедуру набуття права власності на нерухоме майно як безхазяйне у разі смерті власника нерухомого майна та «нібито» відсутності спадкоємців на зазначене майно [202].

Зауважимо, що до нерухомого майна, власник якого відомий, однак місце перебування його встановити неможливо у зв'язку зі швидким залишенням ним території, на якій знаходиться нерухоме майно, через

загрозу життю, у тому числі у разі визнання останнього безвісно відсутнім (за наявності відповідних підстав та у судовому порядку), не може бути застосовано а ні поняття «безхазяйне майно», а ні процедура набуття права власності на нього відповідним органом місцевого самоврядування, оскільки Цивільним кодексом України визначено інші правові механізми розпорядження таким майном. Зокрема, ст. 44 ЦК України передбачено, що на підставі рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою нотаріус за останнім місцем її проживання описує належне їй майно та встановлює над ним опіку. За заявою заінтересованої особи або органу опіки та піклування над майном фізичної особи, місце перебування якої невідоме, опіка може бути встановлена нотаріусом до ухвалення судом рішення про визнання її безвісно відсутньою. Опікун над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, або фізичної особи, місце перебування якої невідоме, приймає виконання цивільних обов'язків на її користь, погашає за рахунок її майна борги, управляє цим майном в її інтересах. Опіка над майном припиняється у разі скасування рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою, а також у разі появи фізичної особи, місце перебування якої було невідомим [44].

З іншого боку, покинуте майно доречно б було б віддавати для проживання іншим особам, які постраждали внаслідок терористичної операції, не мають житла та потребують допомоги. Однак, просто так у чужий дім (навіть відверто покинутий) не заселишся. Це не тільки не зовсім законно, а й ризиковано – зробивши навіть незначний ремонт та привівши домівку до мінімального ладу, прооравши город та засіявши його, можна через декілька місяців-років дізнатися, що власник будинку не покидав його, а лише залишив на певний час без уваги і тепер висуває свої законні претензії щодо поселення у ньому (а за ремонт та зроблену роботу хоче лише подякувати) [203]. Адже за наявності будь-якої інформації щодо особи власника нерухомого майна існує вірогідність того, що такою особою буде

заявлено право на нього або вимогу про повернення власності у своє володіння, користування та розпорядження.

Якщо мова йде про безхазяйні нерухомі речі, то вони беруться на облік органом, що здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно, за заявою органу місцевого самоврядування, на території якого вони розміщені, відповідно до вимог Порядку обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним [204]. Про що робиться оголошення у друкованих засобах масової інформації. Після спливу одного року з дня взяття на облік безхазяйної нерухомої речі вона за заявою органу, уповноваженого управляти майном відповідної територіальної громади, може бути передана за рішенням суду у комунальну власність. Що стосується безхазяйних рухомих речей, то вони можуть набуватися у власність за набувальною давністю, крім випадків, передбачених чинним законодавством.

У наукових дослідженнях існує, зокрема, підхід, відповідно до якого набути право власності на безхазяйну нерухому річ можна за набувальною давністю, однак лише в межах одного року з дня взяття на облік безхазяйної нерухомої речі органом, що здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно. У цьому випадку положення ч.2 ст. 335 ЦК у сукупності з нормами ст. 344 ЦК тлумачаться таким чином, що безхазяйне нерухоме майно після спливу одного року з дня його взяття на облік відповідним органом може за рішенням суду перейти у комунальну власність лише за відсутності як власника безхазяйної нерухомої речі, так і осіб, що можуть набути право власності на неї за набувальною давністю [44].

Загалом інститут набуття прав власності на безхазяйне нерухоме майно не застосовується у випадку набуття прав власності за набувальною давністю. Однак, Велика Палата Верховного Суду у постанові від 14.05.2019 року у справі № 910/17274/17 погодилась із правовою позицією викладеною раніше та констатувала, що за набувальною давністю може бути набуто право власності на нерухоме майно, яке не має власника, або власник якого

невідомий, або власник відмовився від права власності на належне йому нерухоме майно та майно, що придбане добросовісним набувачем і у витребуванні якого його власнику було відмовлено [205].

Виходячи з положень Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» внутрішньо переміщеною особою є особа, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання. Адресою покинутого місця проживання внутрішньо переміщеної особи в розумінні цього Закону визнається адреса місця проживання особи на момент виникнення обставин, зазначених у частині першій статті першої. Підставою для взяття на облік внутрішньо переміщеної особи є проживання на території, де виникли обставини, зазначені в ст.1 цього Закону, на момент їх виникнення [20]. Таким чином, спеціальний статус ВПО свідчить про те, що особа є такою, що юридично залишила місце свого постійного проживання, а відповідно, і нерухоме майно, що знаходиться на ворожій території. Як наслідок, не може претендувати на давність володіння будь-яким іншим житлом на цій території, оскільки фізично не може заволодіти чужим майном та тривалий час його використовувати за призначенням. Саме тому й іменується внутрішньо переміщеною, тобто особою, що отримала нове місце проживання шляхом зміни однієї небезпечної частини території України на іншу – безпечну.

Разом з тим, залишеним без нагляду майном ВПО можуть заволодіти інші особи, які не виявили бажання чи не мали можливості залишити небезпечну територію та продовжують там проживати, або ще більше, втратили власне житло внаслідок збройних сутичок та стали безхатченками. Мова йде про безтитульне володіння (фактичне), яке не базується на будь-якій правовій підставі володіння чужим майном. Чи можуть такі особи претендувати на визнання права власності на нерухоме майно за давністю володіння і як, в такій ситуації держава захищає права внутрішньо переміщених осіб на їх майно.

Згідно зі ст. 344 ЦК України особа, яка добросовісно заволоділа чужим майном і продовжує відкрито, безперервно володіти нерухомим майном протягом десяти років або рухомим майном – протягом п'яти років, набуває право власності на це майно (набувальна давність) якщо інше не встановлено цим Кодексом [44]. Разом з тим питання про застосування вказаної норми врегульовано Постановою Пленуму Вищого Спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ №5 від 07.02.2014 року «Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав». Зокрема у п.9 даної постанови вказано, що при вирішенні спорів, пов'язаних із набуттям права власності за набувальною давністю, суди повинні враховувати, що набуття права власності на чужі речі можливе лише за наявності наступних умов: законний об'єкт володіння, добросовісність володіння, відкритість володіння, давність володіння та його безперервність (строк володіння). Тобто, набуття права власності за набувальною давністю можливе лише за наявності всіх вказаних умов у сукупності [196].

Аналізуючи поняття «добросовісність володіння» як ознаку набувальної давності, серед судових позицій в контексті добросовісності, підтримуємо позицію, що в конструкції визнання права власності за набувальною давністю на нерухоме майно, «добросовісність» безпосередньо пов'язана з поняттям «заволодіння», тобто заволодіння не повинно бути неправомірним (здійснене шляхом викрадення, грабунку, шахрайства тощо), але оскільки у нормі ст. 344 ЦК не застосовується поняття «правомірно», зміст якого викладено у ч. 2 ст. 328 ЦК, то ця норма поширюється і на випадки заволодіння особою чужим майном, коли особа апріорі знає або допускає, що вона без належних правових підстав (зокрема, оренда, найм) володіє чужим майном і повинна бути готова, що таке майно може бути витребуване власником [206, с. 6].

Отже, особа, яка заселяється в пустуючи квартиру чи покинутий будинок (таке майно навіть може бути напівзруйнованим) на території збройного конфлікту, вона завідомо знає, що в даного майна є власник, який

залишив це майно через важкі обставини. Володіючи таким майном, особа повинна здійснювати це відкрито, тобто йдеться про фактичне володіння нерухомим майном без приховування цього факту. Саме чесність суб'єктів у їх поведінці, прагненні сумлінно захистити цивільні права та забезпечити виконання цивільних обов'язків, буде однією із підстав визнання права власності в даному випадку. Наприклад, особа знає, що нерухоме майно явно є залишеним, про це можуть свідчити різні факти: залишені меблі, посуд, одяг та інші речі побутового вжитку. Особа там заселяється та приводить будинок чи квартиру до ладу, і володіє даним майном як своїм, але відкрито, не ховаючись від сусідів та представників місцевих органів. Або ж особа знає, що власник загинув, а його спадкоємці не заперечують проти володіння та користування житлом, або якщо власник живий і теж не заперечує проти користування та набуття права власності за давністю володіння, то таке володіння слід вважати добросовісним, яке може бути підставою для набуття права власності за набувальною давністю [207, с. 44].

Що стосується безперервності, то Цивільний кодекс України чітко регламентує, що володіння, яке виникло добросовісно та продовжувалося відкрито, може перетворитися на право власності лише тоді, коли воно було тривалим, тому що умовою, яка вказує на тривалість володіння, є його безперервність протягом визначеного законом строку, а саме десяти років [206, с. 6].

Вищезазначене свідчить, що набувальна давність не може бути підставою для визнання права власності на майно ВПО, яке вона залишила на окупованій території, оскільки таке заволодіння є недобросовісним, і хоча може бути як відкритим (наприклад, покинутий будинок в сільській місцевості, до якого нікому немає діла), так і таємним (квартири чи інші значимі будинки, які незаконно зайняла особа і приховує факт проживання в них чи їх використання), а також вчинене з порушенням строків володіння. Конфлікт на сході України розпочався навесні 2014 року, відповідно жодна особа не може володіти покинутим майном протягом 10 років, а тому

відсутня ще одна підстава для визнання права власності на нерухоме майно внутрішньо переміщених осіб за давністю володіння. Як наслідок, позов про визнання права власності не підлягатиме задоволенню, тому що відсутні правові підстави для володіння позивачем спірним майном на заявленому ним праві, оскільки набувальна давність як засіб отримання права на нерухоме майно особою, яка не є його власником не має правових підстав для застосування.

Як вже було визначено, визнання права власності пов'язане зі специфічним станом правовідносин, за якого виникає певна невизначеність щодо можливості реалізації суб'єктивних прав внутрішньо переміщеними особами у сфері власності. У зв'язку з чим до правовідносин захисту права власності ВПО доцільніше застосовувати право-підтверджуючі позови, які пред'являються з метою підтвердження факту відсутності у порушника права, що йому належить. Тобто завдяки реалізації даного способу захисту внутрішньо переміщена особа не стає власником майна, а підтверджує за собою вже існуюче право власності, на яке посягнула або щодо якого має сумнів інша особа.

Як зазначає І. О. Дзера, позов про визнання права власності на майно необхідний позивачеві тоді, коли в інших осіб виникають сумніви щодо приналежності йому цього майна, створюється неможливість реалізації позивачем свого права власності у зв'язку з наявністю таких сумнівів чи втратою належних правостановлювальних документів на майно, в тому числі коли інші особи чинять перешкоди власнику або незаконно вилучають його у власника. Вчена відмічає, що досить часто цей спосіб захисту застосовується особами, які не є власниками майна, а лише бажають набути його у власність, проте не можуть це зробити у зв'язку із законодавчими обмеженнями, заборонами, або щоб спростити порядок набуття такого майна у власність в обхід спеціальної процедури. Наприклад, це стосується випадків визнання права власності на об'єкти самочинного будівництва, на об'єкти незавершеного будівництва, на предмет іпотеки (застави) замість

звернення стягнення на заставлене майно; на спадщину, визнання права спільної сумісної власності на майно одного з подружжя, на безхазяйне майно тощо [208, с. 20].

Втрата документа, відповідно до ст. 392 ЦК України, який засвідчує право власності, визначена як самостійна підстава позову про визнання права власності [44]. Позивачем в імперативному порядку має бути доведено, що останній не зміг реалізувати своє право володіння, користування та/або розпорядження спірним об'єктом через відсутність зазначених документів, тобто зазначаються перешкоди реалізації своїх прав. В такому випадку під втратою документа не можна розуміти його загублення, адже, відповідно до ст. 1 Закону України «Про інформацію» документ – матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі [209]. Таким чином, документу притаманні дві складові: інформаційна і матеріальна, які і визначають його необхідні властивості – інформаційні та експлуатуючі. Інформаційна властивість документа – його здатність передавати інформацію.

Говорячи про захист права власності таким речово-правовим способом як визнання права, варто звернути увагу на правову природу того документа, втрата якого ВПО є підставою звернення до суду з відповідним позовом.

Так, враховуючи законодавство, фактично ті самі документи, що встановлюють та визначають право власності на нерухоме майно, спочатку називалися «правовстановлюючими», а тепер, згідно з чинним законодавством України [210], називаються «документами, що підтверджують право власності на нерухоме майно». Тобто, мова йде про ті документи, які підтверджують факт належності майна на праві власності іншій особі із обов'язковим зазначенням підстав його набуття (договір, рішення суду, свідоцтво про право власності тощо).

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень це офіційне визнання і підтвердження

державою фактів набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно, обтяжень таких прав шляхом внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно [147].

Погоджуємося з позицією М. Німак, яка стверджує, що державна реєстрація права власності це вже наступний етап, якому обов'язково передуює виникнення права. Правовстановлювальний документ безумовно підтверджує право власності, але перш за все, він фіксує, засвідчує виникнення цього права, тобто встановлює його. В контексті цього, автор розмежовує факт виникнення права та факт його підтвердження та підсумовує, що правовстановлювальним документом на нерухоме майно є документ, який визначає, встановлює право власності конкретної особи на певний об'єкт нерухомого майна. Водночас після видачі правовстановлювального документа, його також використовує власник для підтвердження його права власності на нерухоме майно, тобто буде виконувати і правопідтверджувальну функцію. Вчена відмічає, що підтвердити право власності можуть й інші документи, зокрема: Інформаційна довідка з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, Витяг з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, довідка Бюро технічної інвентаризації та експертної оцінки тощо. Але документи, які тільки підтверджують право власності, не є правовстановлювальними, бо вони не встановлюють, не визначають право, а тільки підтверджують його існування. Виходячи з такого твердження М. Німак виділяє наступні ознаки правовстановлювальних документів, які відрізняють їх від документів, що тільки підтверджують право власності, є: 1) це документи, які встановлюють право власності особи на нерухоме майно, тобто засвідчують факт виникнення права; 2) видаються тільки один раз. У разі втрати правовстановлювального документа, можна отримати тільки його дублікат; 3) ці документи видаються тільки з підстав виникнення права власності, передбачених ЦК України; 4) в окремих випадках, право власності на

нерухоме майно може бути підтверджено тільки правовстановлювальними документами [211, с. 84].

Отже, однією із ознак правовстановлювальних документів є їх одноразовий характер (видаються лише один раз) та можуть бути замінені лише дублікатом.

У юриспруденції дублікатом є другий примірник документа, що має таку саму юридичну силу, як і оригінал. Тобто дублікат документа повинен містити ті ж відомості, що й оригінал документа. Фактично видача дублікату полягає у відтворенні тексту документа, дублікат якого видається, що спрямоване на відновлення такого документа у випадку неможливості використання останнього з певних причин. За загальним правилом, у разі втрати або зіпсування документа лише суб'єкт, що видавав такий документ, може видати його дублікат. При цьому втрата чинності нормативно-правовим актом, на підставі якого відповідний суб'єкт видавав документ, не є підставою для відмови у видачі дублікату документа. Єдиною підставою, за наявності якої видача дублікату документа не може бути здійснена суб'єктом, який видав такий документ, є ліквідація (припинення діяльності) такого суб'єкта. У такому випадку видача дублікату документа здійснюється правонаступником відповідного суб'єкта або архівною установою (якщо передбачається передача документів до архіву) [212].

Зокрема, відповідно до Глави 22 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, у разі втрати або зіпсування документа, посвідченого або виданого нотаріусом, за письмовою заявою осіб, за дорученням яких або щодо яких учинялася нотаріальна дія, нотаріусом видається дублікат утраченого або зіпсованого документа. На дублікаті документа робиться відмітка про те, що він має силу оригіналу, і вчиняється посвідчувальний напис. Крім того, про видачу дублікату нотаріус робить відмітку на примірнику документа, який зберігається у справах державної нотаріальної контори чи приватного нотаріуса [213].

Статтею 37 Закону України «Про нотаріат» закріплено за посадовими особами органів місцевого самоврядування право на вчинення нотаріальних дій, зокрема: видавати дублікати посвідчених ними документів [214]. Так, п.2.16 Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування зазначено, що уразі втрати або зіпсування документа, посвідченого або виданого посадовою особою органу місцевого самоврядування за письмовою заявою осіб, за дорученням яких або щодо яких вчинялася нотаріальна дія, посадовою особою органу місцевого самоврядування видається дублікат втраченого або зіпсованого документа [215].

Видача нотаріусом або іншою уповноваженою особою замість втраченого документа його дубліката є правопідтверджувальним фактом, який свідчить, що особа є власником нерухомого майна. Однак, бойові дії та ліквідація легітимних державних установ на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей призвели до неможливості реалізації громадянами свого права власності через втрату чи неможливість отримання належних правовстановлювальних документів на нерухомість, транспортні засоби тощо. Втрата документів та відсутність можливості їхнього відновлення в адміністративному порядку в населених пунктах, які знаходяться на непідконтрольній Україні території Донецької та Луганської областей [216] свідчить про необхідність захисту права власності ВПО таким способом, як визнання права власності.

Таким чином законодавцем забезпечено позасудовий порядок відновлення втрачених документів, які підтверджують право власності особи, яка з тих чи інших причин потребує підтвердження свого права власності на майно. Крім того, за фізичними особами, незалежно від набуття ними статусу ВПО, зберігається право власності та інші речові права на майно, у тому числі на нерухоме майно, включаючи земельні ділянки, що знаходиться на тимчасово окупованій території, якщо воно набуто відповідно до законів України.

Багато хто із переселенців із тимчасово окупованих територій стикається із ситуацією вступу у спадщину. Тому виникає питання, як бути із майном, яке знаходиться на тимчасово окупованій території.

Законодавством України також забезпечується й реалізація права на спадкування внутрішньо переміщеними особами. Так, ст. 11-1 Закону України «України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» передбачено, що якщо останнім місцем проживання спадкодавця є тимчасово окупована територія, місцем відкриття спадщини є місце подання першої заяви, що свідчить про волевиявлення щодо спадкового майна, спадкоємців, виконавців заповіту, осіб, заінтересованих в охороні спадкового майна, або вимоги кредиторів [18]. Так, якщо його останнім місцем проживання була тимчасово окупована територія, в тому числі якщо нерухоме майно або основна його частина, знаходиться на цій території, особі варто звернутися до будь-якого нотаріуса на підконтрольній території. Право на спадщину можна оформити у державного або приватного нотаріуса. Для посвідчення даного факту не потрібні ані довідка, що особа являється внутрішньо переміщеною чи будь-які відомості, що вона перебуває на обліку. Якщо нотаріус відмовляє у вчиненні нотаріальної дії, він повинен викласти в письмовій формі причини такої відмови і протягом трьох днів видати відповідну постанову, з якою ВПО в подальшому звернеться до українського суду з позовом про визнання права власності на нерухоме майно.

Адже підставою для звернення особи до суду є порушення, оспорювання або невизнання спадкових прав особи або неможливість оформлення цих прав у нотаріальному порядку шляхом отримання свідоцтва про право на спадщину. Як наслідок, умовами звернення із позовом про визнання права власності в порядку спадкування є наявність спору про право на спадщину та відмова нотаріуса у видачі свідоцтва про право на спадщину.

Також право власності може бути набуто, як наслідок, і визнано за власником тільки на тих підставах, які передбачені законодавством.

Частиною 4 ст. 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» встановлено, що набуття та припинення права власності на нерухоме майно, яке знаходиться на тимчасово окупованій території, здійснюється відповідно до законодавства України за межами тимчасово окупованої території [18]. З цією метою було прийнято наказ Міністерства юстиції України «Про врегулювання відносин, пов'язаних з державною реєстрацією речових прав на нерухоме майно, що розташоване на тимчасово окупованій території України», відповідно до якого державна реєстрація права власності та інших речових прав на нерухоме майно, що розташоване в межах території Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, а також тимчасово окупованої території Донецької та Луганської областей, проводиться незалежно від місцезнаходження такого майна. Ведення реєстраційних справ у паперовій формі щодо нерухомого майна, що розташоване в межах території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, забезпечує Південне міжрегіональне управління Міністерства юстиції (м. Одеса). Ведення реєстраційних справ у паперовій формі щодо нерухомого майна, що розташоване в межах тимчасово окупованої території Донецької та Луганської областей, забезпечує Східне міжрегіональне управління Міністерства юстиції (м. Харків) [217].

Позов про визнання права власності пред'являє власник – внутрішньо переміщена особа або її представник, який повинен довести свої права на спірне (яке не визнається іншою особою) майно. В цій ситуації право власності не порушено, однак власник позбавлений можливості здійснювати триаду повноважень по відношенню до свого майна, оскільки має місце факт, який ставить під сумнів його право власності. у зв'язку з чим, таке право підлягає захисту в судовому порядку з метою уникнення його подальшого порушення. І, як наслідок, норма ст. 392 ЦК України може бути застосовано в якості способу захисту прав власності внутрішньо переміщених осіб лише у випадку, коли дані особи звертаються до суду з позовом про визнання права

власності з метою захисту (підтвердження) свого права власності на спірний об'єкт, а не його набуття. Саме з цією метою законодавством покладено на зацікавлену особу обов'язок вчинити необхідні дії по зібранню доказів, які б підтвердили титульну належність майна даній особі. Якщо ж внутрішньо переміщена особа не має можливості вчинити такі дії, що також повинно бути підтверджено відповідними документами, вона має право звернутися з відповідною вимогою до суду.

На підставі вищенаведеного можна стверджувати, що особливістю захисту права власності внутрішньо переміщених осіб є те, що належне їм право власності потрібно захищати не лише від фізичних осіб, а й від органів місцевої влади, які діють на окупованій території і також можуть претендувати на таке майно, як на безхазяйну річ. При цьому право власності в такому випадку підлягає захисту шляхом пред'явлення правопідтверджувального позову з метою визнання та відновлення оспорюваного права внутрішньо переміщеної особи.

Майно, залишене внутрішньо переміщеною особою на окупованій території, якщо вона добровільно в передбаченому законодавством порядку від нього не відмовилася, ні є безхазяйним, таке майно має законного власника, який тимчасово позбавлений права володіти ним. Також до такого майна не може бути застосований інститут набувальної давності, як підстава для визнання права власності на майно внутрішньо переміщеної особи, оскільки володіння даним майном є недобросовісним, хоча може бути як відкритим, так і таємним, однак безумовно є таким, в якому не витримано строк, встановлений цивільним законодавством.

Якщо ж мова йде про втрату внутрішньо переміщеною особою правовстановлювального документа на нерухоме майно, то підставами для звернення такої особи з позовом про визнання права власності на конкретний об'єкт нерухомості є два склади правовідносин: по-перше, відсутність правовстановлювального документа на майно; звернення особи до компетентних органів за видачою дубліката втраченого документа і, відмова

компетентного органу у видачі дублікату. По-друге, відсутність правовстановлювального документа на майно; наявність об'єктивних обставин для звернення до уповноважених органів за видачою дублікату та, відповідно, його відсутність.

Внутрішньо переміщені особи мають право звертатися з вимогами про визнання та відновлення права власності згідно з чинним законодавством у судовому порядку.

3.4. Відшкодування шкоди за втрату права власності внутрішньо переміщених осіб

Одним із пріоритетних напрямів державної політики України на сучасному етапі продовжує залишатись вимушене переміщення осіб у країні, спричинене тимчасовою окупацією Автономної Республіки Крим та дестабілізацією ситуації на сході України. Водночас, першочерговим завданням української держави є пошук шляхів подолання негативних наслідків внутрішнього переміщення та забезпечення прав і свобод ВПО. Незважаючи на сформованість законодавчої та нормативної баз, що забезпечують здійснення захисту прав внутрішньо переміщених осіб, усе ж існують проблеми, які потребують подальшого вирішення, зокрема щодо визначення механізму компенсації відшкодування шкоди таким особам [218, с. 171]. Для забезпечення недоторканності права власності як однієї із засад цивільного законодавства необхідно утверджувати в правосвідомості усіх громадян, що неправомірні дії по заволодінню майном ні є підставою для припинення права власності фізичної особи, щодо якої вони були спрямовані. Особа не стає власником майна, яким вона безпідставно заволоділа, вона не може передавати іншим особам ті права, яких не має сама. Залежно від змісту цивільного правопорушення застосовуються різні засоби цивільно-правового захисту і в свою чергу впливу на правопорушника. Основною

метою цивільно-правового захисту є відновлення прав суб'єктів, чиї права порушені.

У складних умовах вимушеного внутрішнього переміщення, яке і досі триває в Україні, на державу покладені зобов'язання щодо захисту прав людини та забезпечення відшкодування шкоди внутрішньо переміщеним особам. Для визначення поняття зобов'язань із відшкодування шкоди насамперед варто з'ясувати характерні риси цих зобов'язань. Відтак, на думку Д. Бобрової, специфіка зобов'язань із відшкодування шкоди проявляється в такому: по-перше, юридичними фактами, у результаті яких виникає зобов'язання, є порушення абсолютного пасивного обов'язку зокрема, та абсолютного права загалом; по-друге, заподіювач зобов'язаний відшкодувати заподіяну ним шкоду шляхом відшкодування її в натурі або відшкодування заподіяних збитків; по-третє, суб'єктний склад зобов'язання визначається таким чином: якщо уповноважена особа в ньому збігається з уповноваженою особою в абсолютних правовідносинах, тобто носієм абсолютного права щодо зобов'язаної особи, то нею стає будь-яка зобов'язана особа в абсолютних правовідносинах, яка порушила абсолютне право [219, с. 805–806]. Право на вимогу на відшкодування шкоди від держави природно виникає ВПО, які втратили житло інше майно внаслідок збройного конфлікту.

Станом на березень 2020 року Українська Гельсінська спілка з прав людини відзвітувала, що з моменту початку проведення антитерористичної операції та операції об'єднаних сил в ході бойових дій на Сході України було зруйновано будівлі різної форми власності та різного призначення, а також завдано суттєвих збитків обслуговуючим структурам та об'єктам, які забезпечують життєдіяльність та функціонування регіону. Але до цих пір постраждали громадяни України не отримали компенсації за зруйноване або пошкоджене житло. Організація, посилаючись на дані Донецької обласної військово-цивільної адміністрації в Донецькій області на територіях підконтрольних українській владі констатує, що зруйновано або пошкоджено

13 030 житлових будинків всіх форм власності, з них 1 129 багатоквартирних та 11 901 приватних будинків. У зв'язку з численними порушеннями права власності громадян України, зокрема, пошкодженням, руйнуванням чи знищенням об'єктів нерухомості (будинків, квартир) в результаті вчинення збройних нападів та актів агресії або здійснення опору країні агресору, а також розміщення та тимчасового перебування військовослужбовців збройних сил України в будинках громадян та використання їх майна під час антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил за відсутності відповідних рішень про це з боку уповноважених органів державної влади та місцевого самоврядування, у постраждалих осіб виникає право на відшкодування шкоди за зруйноване, пошкоджене або мобілізоване майно. Було надано Звіт про порушення права власності в умовах збройного конфлікту на сході України та способи захисту», в якому проводиться аналіз наявного адміністративного механізму відновлення права власності згідно Кодексу цивільного захисту, так і наявної судової практики національних судів у справах щодо отримання компенсації за зруйноване/пошкоджене майно та практики Європейського суду з прав людини в аналогічних міжнародних збройних конфліктах [125].

Крім пошкоджених (зруйнованих) громадських об'єктів і транспортної інфраструктури, будинків житлової нерухомості, на окупованих територіях України має місце масове вилучення майна громадян в порядку проведення мобілізаційних заходів. Негативні наслідки, які спричинені майновій сфері ВПО слушно поділяють на такі категорії: а) збитки, спричинені інтенсивними бойовими діями й артилерійськими обстрілами; б) втрата об'єктів, що опинилися під контролем антиурядових озброєних груп [220]; в) вилучення об'єктів у зв'язку зі здійсненням мобілізаційних та інших заходів, пов'язаних з проведенням антитерористичної операції [221, с. 293].

Водночас за сім років військового конфлікту держава так і не виробила механізмів охорони та захисту майнових прав ВПО та громадян, які залишилися проживати на територіях збройного конфлікту. Зазначені особи,

стикнулися з труднощами в кожній сфері своєї життєдіяльності, втративши майно, або більшу його частину, покинувши домівки та місця працевлаштування, дані особи потребують та розраховують на матеріальну допомогу з боку держави. Однак, реалії сьогодення свідчать про інше. Зокрема, на законодавчому рівні досі відсутній порядок відшкодування шкоди, завданої нерухомому та рухомому майну громадян внаслідок збройного конфлікту. Самостійно здійснювати захист своїх порушених майнових прав є неможливим, адже громадяни, чию нерухомість зруйновано або пошкоджено на тимчасово окупованій території, позбавлені можливості зібрати всі необхідні докази та звернутися в правоохоронні органи для ініціювання відкриття кримінальних проваджень [222, с. 77] з метою відшкодування шкоди за втрату права власності.

Разом з тим, цивільне законодавство надає правову можливість власнику, права якого порушені, на відшкодування завданої йому майнової та моральної шкоди. Зокрема таке правило міститься у ч.3 ст. 386 ЦК України [44]. Статтею 22 ЦК України передбачено, що особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування. При цьому законодавчо визначено, що збитками є по-перше, втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки) і, по-друге, доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода). Збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі [44].

Шкода, завдана майну будь-якого власника, є одним із проявів майнової шкоди та полягає в його знищенні або пошкодженні. Для з'ясування понять «знищення» та «пошкодження» доречно провести аналогію зазначених понять у роз'ясненні Верховного суду України, який у своїй постанові Пленуму «Про судову практику в справах про знищення та

пошкодження державного чи колективного майна шляхом підпалу або внаслідок порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки» зазначив, що знищення – це приведення його у повну непридатність до використання за цільовим призначенням. Внаслідок знищення майно перестає існувати або повністю втрачає свою цінність. Пошкодженням майна визнаються погіршення якості, зменшення цінності речі або приведення її на якийсь час у не придатний до використання за цільовим призначенням стан [223]. Таким чином, під знищенням майна розуміється припинення його існування (фізичне знищення) або приведення майна у такий стан, коли воно стає непридатним для використання за цільовим призначенням, а вартість відновлювального ремонту перевищує вартість майна (економічне знищення) [192, с. 397].

З метою відновлення пошкоджених (зруйнованих) об'єктів Кабінетом Міністрів України було прийнято Розпорядження, яким затверджено План заходів з організації відновлення пошкоджених (зруйнованих) об'єктів соціальної і транспортної інфраструктури, житлового фонду та системи забезпечення життєдіяльності на території Донецької та Луганської областей [224]. Однак, за змістом ст. 1166 ЦК України, для застосування такої міри відповідальності, як стягнення збитків, необхідною є наявність усіх елементів складу цивільного правопорушення, а саме: протиправної поведінки, збитків, причинного зв'язку між протиправною поведінкою боржника та збитками, вини. За відсутності хоча б одного із цих елементів цивільно-правова відповідальність не настає. Тому розглядаючи позови про відшкодування шкоди ВПО, суди повинні виходити з того, що шкода, заподіяна майну ВПО, підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, яка її заподіяла своїми неправомірними діями, а також між такими діями і шкодою є безпосередній причинний зв'язок та доведена вина зазначеної особи [225].

Водночас до Верховної Ради України було внесено проєкт Закону від 24.03.2016 № 4301 про відшкодування збитків за зруйноване (знищене) або

пошкоджене приватне житло особам, приватне житло або приватні домогосподарства яких були пошкоджені (зруйновані) під час проведення антитерористичної операції [226]. Вказаний законопроект мав на меті врегулювання порядку визначення обсягів та відшкодування майнових збитків фізичним особам за пошкодження (знищення) об'єктів приватного житлового фонду та господарських споруд під час проведення антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях [226]. Згідно з проектом Закону передбачалася компенсація часткової вартості зруйнованого чи пошкодженого житла для його ремонту, придбання, будівництва нового. Утім вказаний законопроект, який би врегулював таку компенсацію, було відхилено. Вітчизняним законотворцям потрібно чітко усвідомити значущість порушеної проблематики, адже питання відшкодування втраченого чи зруйнованого житла (майна) через конфлікт на сході України порушується у позовних заявах, зокрема, й через його належну правову регламентацію. Так, у квітні 2015 року де-факто збройні формування на непідконтрольній українському уряду території оголосили про вилучення (конфіскацію) окремих об'єктів права власності. Що спричинило незаконне позбавлення права володіти, користуватися та розпоряджатися майном тисяч громадян України, які були змушені стати внутрішньо переміщеними особами [159], тікаючи від збройного конфлікту та політичних цькувань.

Національні суди відіграють значущу роль у забезпеченні прав і свобод людини та громадянина, а судова практика свідчить про застосування органами судової влади підходів, що відповідають міжнародним стандартам загалом та практиці Європейського суду, зокрема. Однак Міністерством юстиції України видано лист, у якому зазначалося, що цей орган виконавчої влади станом на грудень 2017 року здійснював представництво держави в 90 судових справах щодо випадків внутрішньодержавної компенсації: за моральну та матеріальну шкоду, пов'язану з пошкодженням та/або знищенням майна в рамках проведення Антитерористичної операції. Згідно з даними Норвезької ради у справах біженців (далі – NRC) станом на жовтень

2018 року було визначено 146 цивільних справ щодо вирішення питання відшкодування шкоди за пошкоджене або знищене майно, які розглядалися в судах України [227]. Проте у зв'язку із невиконанням рішень у жодній із зазначених справ компенсацію за пошкоджене або знищене майно на Сході України так і не було виплачено. Вказана ситуація може змінитися, якщо Верховний Суд України винесе рішення в типовій справі стосовно відшкодування/компенсації шкоди внутрішньо переміщеним особам за пошкоджене або знищене майно внаслідок конфлікту на Сході України.

У судовому рішенні Апеляційного суду Донецької області (справа № 265/6582/16-ц) на підтвердження своєї позиції щодо відшкодування позивачці шкоди, завданої терористичним актом, вказано: «... факт вчинення терористичного акту (обстрілу військовою зброєю) на території мікрорайону «Східний» м. Маріуполя 24 січня 2015 року, у результаті якого загинули люди та було зруйноване майно, в тому числі житлові та нежитлові будівлі, транспортні засоби є загальновідомим фактом, що також висвітлювався в центральних засобах масової інформації Наказом Першого заступника Голови Служби безпеки України – керівника Антитерористичного центру при Службі безпеки України від 7 жовтня 2014 року № 33/6/а «Про визначення районів проведення антитерористичної операції та термінів її проведення» визначено такі райони проведення антитерористичної операції та терміни її проведення, зокрема, Донецька область, у тому числі і м. Маріуполь – з 07 квітня 2014 року» [228].

Відповідно до ст. 19 Закону України «Про боротьбу із тероризмом» відшкодування шкоди, заподіяної громадянам терористичним актом, провадиться за рахунок коштів Державного бюджету України [105]. Враховуючи те, що у наведених справах судовими рішеннями встановлено факт проведення АТО, відшкодування заподіяної шкоди має здійснюватися за рахунок Держбюджету. Проте правова база та механізм виплати компенсацій з державного бюджету України залишаються нерозробленими.

Таке становище обумовлено і тим, що у зв'язку з військовими діями, що відбуваються в Донецькій та Луганській областях України, порушення, оспорювання або невизнання права зумовлені поведінкою не лише певних осіб, але й сусідньої держави. Тому і в юристів-практиків, і в суддів абсолютно правомірно виникають питання, хто ж повинен відповідати за завдані населенню України майнові збитки та порушене право власності. Яка держава – Україна чи Російська Федерація – повинна стати суб'єктом відповідальності за ті масштабні порушення прав українських власників, які вже сталися в окремих районах Луганської та Донецької області та ще будуть відбуватися, допоки зазначена територія не повернеться під повний контроль України [75]. Така складна система правових зв'язків обумовлена тим, що особа в такій ситуації не може самостійно задовольнити свій інтерес безпосередньо реалізацією правомочності на власні дії – на захист порушеного права власності. Тому до отримання внутрішньо переміщеним особам дозволів їм буде складно здійснювати свої цивільні права та виконувати обов'язки нарівні із іншими особами.

Відповідно ч. 6 ст. 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації державі Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі покладається на Російську Федерацію як на державу, що здійснює окупацію [18]. Кодексом цивільного захисту України також регулюються правовідносини щодо виплати компенсацій та відновлення житла під час надзвичайних ситуацій, до яких можуть призводити (у тому числі) і терористичні акти /збройна агресія Російської Федерації. Згідно п. 1, 7, 8, 9 ст. 86 Кодексу цивільного захисту «забезпечення житлом постраждалих, житло яких стало непридатним для проживання внаслідок надзвичайної ситуації, здійснюється місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування та суб'єктами господарювання» [62].

Разом з тим, незважаючи на триваючий збройний конфлікт на Сході України, в державі досі немає спеціального закону чи чітко визначеного порядку визначення шкоди надання компенсації за зруйноване/пошкоджене майно приватної власності.

Згідно з цією законодавчою нормою держава Україна офіційно зняла із себе зобов'язання щодо відшкодування тієї шкоди, яка була спричинена її громадянина внаслідок окупаційних дій. Однак, на нашу думку, це несправедливо, оскільки по-перше, військовослужбовці збройних сил України під час їх участі в проведенні антитерористичної операції використовують майно постраждалих осіб – громадян України і, по-друге, доки будуть тривати фактично військові дії, Росія не буде визнавати свої дії і відповідно відшкодовувати кошти. Звісно, власне внутрішньо переміщені особи мають право та можливість звернутися до судів України і вимагати визнання незаконності тих актів (хоча є презумпція незаконності актів окупаційної адміністрації) і, відповідно, за рішенням суду відшкодовувати моральну та майнову шкоду з боку відповідача – Російської Федерації. Але, така процедура буде дуже тривалою, оскільки не зрозуміло скільки буде тривати тимчасова окупація і тому дані особи можуть чекати виконання судового рішення довгими роками. Тоді як найважливішим питанням у захисті прав та свобод внутрішньо переміщених осіб є обрання найефективнішого засобу щодо відновлення їх порушених прав у зв'язку з тимчасовою окупацією Автономної Республіки Крим та окремих регіонів Донецької та Луганської областей.

У період з 2014 року до Європейського суду було подано значну кількість заяв щодо відшкодування вартості зруйнованого, пошкодженого чи втраченого майна внутрішньо переміщеним особам. Тому практика Європейського суду з вказаного питання є досить широкою та різноманітною. Так, питання компенсації за втрачене та/або зруйноване житло було детально розглянуто Європейським судом у справі «Доган та інші проти Туреччини» [229]. У цій справі заявниками були мешканці

турецького селища, змушені покинути свої домівки внаслідок активізації терористичної діяльності. Органи державної влади близько 10 років перешкоджали поверненню заявників до свого житла і землі. Упродовж тривалого періоду заявники зверталися до адміністративних органів зі скаргами щодо надання дозволу на повернення до свого села і забезпечення доступу до власності (майна). Після скасування надзвичайного стану було з'ясовано, що фактичне повернення та проживання у селі є неможливим через відсутність будинків або їх пошкодження, доріг, електрики, водопостачання тощо. Уряд Туреччини вказував на відсутність у заявників правовстановлювальних документів, що перешкоджало отриманню такими особами статусу жертви або потерпілого. Проте Європейський суд підтвердив застосування гнучкого, без надмірного формалізму, підходу до аналізу доказів володіння заявниками майном. Судом було визнано, що хоча заявники у справі не мали зареєстрованої власності, у них були свої власні домівки, побудовані на землі їхніх предків [229]. Варто зазначити, що основним критерієм, яким у подальших справах керувався Суд, було врахування факту володіння особи майном на момент, коли це майно особа була змушена залишити.

В іншій справі – «Луїзиду проти Туреччини» – заявниця, внаслідок турецького військового втручання на Кіпрі, була фактично позбавлена доступу та можливості користуватися своєю землею, на якій планувала побудувати будинок. Із цього приводу Європейський суд вказав, що тривала заборона доступу до власності, втрата контролю над землею та можливості користування дає підстави для розгляду ситуації, що склалась, як фактичної експропріації та порушення прав, передбачених ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції. Тому Європейський суд визнав фактичну неможливість користуватися землею як таке ж саме порушення, що і перешкоди юридичного характеру, та зобов'язав виплатити справедливую компенсацію [230].

Розглядаючи таку категорію справ, Європейський суд поступово почав формулювати обов'язок держав впроваджувати механізми компенсації за втрачене та зруйноване житло під час конфліктів, а зрештою, встановив необхідність створення національного механізму вирішення майнових претензій. Так, рішенням Європейського суду у справі «Ксенідес-Арестіс проти Туреччини» було встановлено тримісячний строк для впровадження механізмів компенсації [43]. Також у рішенні чітко визначені зобов'язання держави-відповідача сприяли створенню в Туреччині Комісії з питань нерухомості, до складу якої увійшли колишні високопосадовці Ради Європи. Надалі при розгляді аналогічних справ функціонування Комісії визначалося Судом як ефективний засіб правового захисту, доступна та ефективна система відшкодування завданої шкоди. Зауважимо, що наявність такого національного механізму позбавила можливості багатьох заявників на позитивний розгляд їх справи в Європейському суді, який почав відхиляти аналогічні заяви проти Туреччини. Зокрема, робота Комісії вплинула на визнання Великою палатою відсутності порушення права власності у рішенні у справі «Демопулос та інші проти Туреччини» [231]. Отже, очевидною та необхідною є тенденція встановлення Європейським судом обов'язку держав щодо запровадження механізмів відшкодування шкоди за втрачене та/або зруйноване житло за наявності воєнних конфліктів у державі.

Підкреслимо, що в розумінні усталеної практики Європейського Суду з прав людини, ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, закріплює три правила: 1) у першому реченні першого абзацу – загальне правило, що фіксує принцип мирного володіння майном; 2) у другому реченні того ж абзацу – охоплює питання позбавлення майна й обумовлює таке позбавлення певними критеріями; 3) у другому абзаці – визнає право договірних держав, серед іншого, контролювати використання майна в загальних інтересах. Друге та третє правила, які стосуються конкретних випадків втручання у право мирного володіння

майном, мають тлумачитися у світлі загального принципу, закладеного у першому правилі [232].

Критеріями співмірності заходу втручання у право на мирне володіння майном із гарантіями статті 1 Першого протоколу до Конвенції є те, чи ґрунтувалося таке втручання на рівні національного законодавства, чи мало державну підтримку, що впливає зі змісту вказаної статті, а також, чи є відповідний захід пропорційним меті втручання у право.

Втручання держави у право мирного володіння майном повинно бути регламентовано на законодавчому рівні національної системи права, доступ до якого є відкритим та безперешкодним, а наслідки його застосування – передбачуваними. Якщо можливість втручання у право мирного володіння майном передбачена законом, ЄКПЛ надає державам свободу розсуду щодо визначення легітимної мети такого втручання: або з метою контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів, або для забезпечення сплати податків, інших зборів чи штрафів. Втручання у право мирного володіння майном, навіть якщо воно здійснюється згідно із законом і з легітимною метою, буде розглядатися як порушення статті 1 Першого протоколу до ЄКПЛ, якщо не буде встановлений справедливий баланс між інтересами суспільства, пов'язаними з цим втручанням, й інтересами особи, яка зазнає такого втручання. Отже, має існувати розумне та обґрунтоване співвідношення між метою, яка повинна бути досягнута та тими засобами, які будуть використані для цього. Справедлива пропорційність буде відсутня, якщо особа-добросовісний набувач внаслідок втручання в її право власності буде обтяжена надмірним тягарем, зокрема, якщо їй не буде надана обґрунтована компенсація чи інший вид пропорційного відшкодування у зв'язку з позбавленням права на майно [91].

Тому відповідати за пошкодження майна в результаті проведення антитерористичної операції буде держава України в особі кабінету міністрів України згідно зі ст.19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» [105]. На практиці ж відновлення багатоквартирного житлового фонду проводиться

за рахунок коштів місцевих бюджетів та інших джерел, не заборонених чинним законодавством. Приватні будинки відновлюються за рахунок коштів благодійних організацій та власними коштами мешканців. Основними категоріями справ серед порушення права власності є справи щодо: 1) руйнування та пошкодження майна; 2) відсутності доступу до майна через розташування майна на лінії розмежування; 3) мобілізації майна військовослужбовцями [125, с. 19].

С. О. Белікова слушно відмітила, що за сьогоднішніх умов Україна в змозі з казаних об'єктивних причин контролювати частину своєї території, проте згодом виникнуть проблемні питання вирішення майнових спорів внутрішньо переміщених осіб. Для їх позитивного вирішення вже зараз необхідно брати до уваги рішення Європейського суду з прав людини, керуватися міжнародними стандартами та створювати доказову базу для судового захисту внутрішньо переміщених осіб [233, с. 72].

Зокрема мова йде про Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення, які визначають права та гарантії відповідного захисту для внутрішньо переміщених осіб на будь-якому етапі переміщення. Вони захищають від необґрунтованого переміщення, пропонують основу для захисту та надання допомоги під час переміщення та визначають гарантії безпечного повернення, переселення та реінтеграції. Зокрема, Принцип 21 закріплює, що ніхто не має бути безпідставно позбавлений майна та власності. Захист майна внутрішньо переміщених осіб забезпечується за будь-яких обставин, зокрема від таких дій, як розграбування, прями або не вибіркові напади чи інші акти насильства, використання для прикриття військових операцій або цілей, каральних дій, знищення або експропріації як одного з видів колективного покарання. Майно та власність, залишені внутрішньо переміщеними особами, мають бути захищені від знищення, а також від довільної або протизаконної експропріації, привласнення чи використання [41].

І хоча ВПО отримують певний рівень захисту, все ще залишаються сфери, які потребують достатнього правового врегулювання з позиції належного захисту прав ВПО. Як наслідок, Генеральна асамблея ООН прийняла додаткові рекомендації для держав-членів: «Принципи ООН з питань реституції житла та майна біженців і переміщених осіб», також відомі як «Принципи Пін'єйру» [73]. Ці принципи є спеціальним стандартом, присвяченим одному з найважливіших для переміщених осіб питанню – реституції житла, землі та іншого майна. Вони охоплюють як правові, так і технічні питання такої реституції щодо трьох категорій осіб: біженців, внутрішньо переміщених осіб, а також примусово переміщених осіб, які перетнули національний кордон і тому вже не є внутрішньо переміщеними, проте не можуть кваліфікуватися і як біженці [234, с. 44]. Парламентська асамблея вважає, що саме реституція є оптимальною відповіддю на втрату можливості користуватися житлом, земельною ділянкою та майном або права на володіння ними, тому, що тільки реституція, на відміну від інших форм відшкодування шкоди, надає вибір між трьома «довготривалими рішеннями» проблеми переміщених осіб: безпечне і гідне повернення до рідного дому, інтеграція в суспільство на новому місці проживання або облаштування на іншому місці проживання в країні походження або за кордоном. Також Асамблея посилається на рекомендацію Res (2006) 6 Комітету міністрів про внутрішньо переміщених осіб, яка підтверджує права внутрішньо переміщених осіб на володіння ними майном і повернення вимушено залишеного майна, а якщо це неможливо, то на адекватне відшкодування. Виходячи з цього та з урахуванням відповідних міжнародних стандартів і накопиченого досвіду реституції майна та здійснених до теперішнього часу Європі програм компенсації втрат, державам-членам пропонується:

- 1) гарантувати своєчасне і реальне відшкодування збитків у зв'язку з втратою житла, землі та іншого майна, залишеного біженцями та внутрішньо переміщеним особам, або прав на володіння ними, незалежно від проведення переговорів щодо вирішення збройних конфліктів або статусу конкретної

території; 2) забезпечити, щоб відшкодування заподіяної шкоди носило форму реституції у вигляді підтвердження юридичних прав біженців і переміщених осіб на належало їм раніше майно і забезпечення можливості безпечно користуватися таким майном або відновлення володіння ним. У разі, коли реституція неможлива, повинна бути надана адекватна компенсація у вигляді підтвердження раніше існуючих юридичних прав на майно і у вигляді грошової виплати або надання майна, в достатній мірі порівнянного з його повною ринковою вартістю, або в іншій формі справедливої сатисфакції збитку; 3) забезпечити, щоб біженці та переміщені особи, які не мали офіційно визнаних прав на яке раніше належало їм майно, але чие право володіння оцінювалося владою як дійсне, отримали рівний і ефективний доступ до правової захисту і відшкодування в зв'язку з втратою майна. це особливо важливо в ситуаціях, що стосуються соціально незахищених осіб або представників меншин [73].

Варто відзначити, що на законодавчому рівні регламентовано надання та визначення розміру компенсації постраждалим від надзвичайних ситуацій, які відмовилися від отримання статусу ВПО через небажання проведення їх евакуації, відселення та залишилися на попередньому місці проживання в окупованому регіоні. Зокрема, Кабінетом Міністрів України затверджено Порядок надання та визначення розміру грошової допомоги або компенсації постраждалим від надзвичайних ситуацій, які залишилися на попередньому місці проживання. Постраждалими в таких ситуаціях визнаються особи, житлові будинки (квартири) яких: пошкоджено внаслідок надзвичайної ситуації або проведення робіт з ліквідації її наслідків (таким постраждалим надається грошова допомога) або зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації (таким постраждалим надається грошова компенсація) [235]. Але даний порядок відшкодування оминає осіб зі статусом внутрішньо переміщеної особи, а отже не вирішує житлову проблему переселенців. Натомість законодавством встановлено, що внутрішньо переміщена особа

має право на допомогу у переміщенні її рухомого майна під час залишення місця свого проживання та поверненні до такого залишеного місця проживання [20]. Виникає питання, а куди ж повинна повернутися така особа, у зруйноване житло та проживати там?

На нашу думку, в даному випадку, людям потрібно надати компенсацію за житло, яким вони більше не мають можливості користуватися, і немає жодної різниці чи людина проживає на окупованій території протягом усього часу російської агресії, чи залишила її через загрозу життю та здоров'ю, отримуючи статус внутрішньо переміщеної особи. Не зрозуміла позиція законодавця щодо визначення критеріїв такої компенсації за втрачене чи пошкоджене майно. Адже майно зруйновано, право власності порушене, відтак найкращий спосіб відновити порушені права людей – поновити їх стан до порушення, а саме надати можливість людям повернутися до своїх домівок та відремонтувати їх (саме це називається реституцією).

Відповідно, власник, права якого порушені, має право на відшкодування завданої йому майнової та моральної шкоди. Тому реституція майна, яке передбачає собою відновлення прав і фізичного володіння на користь переміщених колишніх мешканців або є видом компенсації – є єдиною обґрунтованою формою відшкодування, необхідною для відновлення прав таких осіб. Відшкодування збитків є загальною мірою цивільно-правової відповідальності, у зв'язку з чим представляє інтерес розгляд її можливого застосування у правовідносинах власності внутрішньо переміщених осіб.

У контексті захисту права власності внутрішньо переміщених осіб особливе значення має міжнародно-правовий аспект. Якщо говорити про реституцію в цивільному праві, то її застосування врегульовано ч.1 ст. 216 ЦК України, в якій визначено, що недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю. У разі недійсності правочину кожна із сторін зобов'язана повернути другій стороні

у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, – відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування [44]. В світлі ефективного захисту права власності внутрішньо переміщених осіб, ст. 216 ЦК України застосовувати нераціонально, адже зобов'язально-правові відносини умовно існують між Україною та Російською Федерацією.

Якщо ж йдеться про правові наслідки застосування інституту речово-правових способів захисту, то доцільно застосовувати реституцію з посиланням до міжнародного права. В якому під реституцією розуміється вид матеріально-правової відповідальності держави, яка вчинила акт агресії або інше міжнародно-протиправне діяння. Реституція в даному випадку полягає в обов'язку даної держави ліквідувати або зменшити матеріальну шкоду, завдану іншій державі, відновити попередній стан [236, с. 889].

Отже, відновлення стану речей, який існував на момент вчинення протиправних дій по відношенню до ВПО та належного їм на праві власності майна, що завдали шкоди, шляхом повернення або відновлення майна у натурі іменується реституцією. Виходячи з особливостей правовідносин захисту за участю внутрішньо переміщених осіб, реституцію слід поділити на натуральну (просту) та компенсаційну.

Проста реституція як різновид – це повернення в попередній стан (*status quo ante*) зустрічного задоволення у формі передачі речі чи права на річ. Це і є реституція володіння, реституція власності чи іншого речового права, іншими словами, це натуральна реституція. Дана реституція характеризується тим, що у зв'язку із неможливістю повернення зустрічного задоволення у формі речі, повернення в попередній стан відбувається шляхом виплати відповідної грошової компенсації [237, с. 92]. Тобто, якщо майно внутрішньо переміщеної особи зруйновано, то воно повинно бути відремонтоване та мати вигляд як до вчинення протиправних дій по відношенню до нього, воно має бути повністю відновлене. Або якщо таке

майно не підлягає відновленню, держава повинна надати постраждалій особі інше житло, яке за якістю буде не гіршим попереднього.

Компенсаційна реституція полягає у відшкодуванні вартості пошкодженого або зруйнованого майна. Як правило, при визначенні розміру компенсації за втрачене майно береться до уваги той факт, чи відчуження майна мало на меті економічні або соціальні цілі; якщо так, то в цьому випадку присуджена сума компенсації цілком може бути нижчою повної ринкової вартості втраченого майна. Однак за певних обставин Європейський суд приймав рішення, згідно з яким потерпілому повинна була бути виплачена повна ринкова вартість відчуженого майна, зокрема, у тому випадку, коли позбавлення майна здійснювалось за відсутності законних підстав, навіть якщо воно відбувалось в інтересах суспільства [238].

Зокрема 21-й Принцип Пін'єру закріплює, що всі переміщені особи мають право на повну та ефективну компенсацію як невід'ємну складову процесу реституції. Компенсація може бути грошовою або натуральною. Держави гарантують, що компенсація застосовується лише тоді, коли фактична реституція не є можливою, або коли постраждала сторона свідомо і добровільно приймає компенсацію замість реституції. Навіть якщо житло знищене та більше не існує, власник повинен мати можливість його відновити [41].

Статтею 2 Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» відповідальність за матеріальну чи нематеріальну шкоду, завдану Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, покладається на Російську Федерацію відповідно до принципів і норм міжнародного права [111]. Цим самим Україна сприяє зверненню постраждалих напряму до Росії з вимогою про отримання компенсації за зруйноване житло.

На думку Н. Березовської, держава виступає гарантом дотримання права власності громадян, у тому числі осіб, які залишилися проживати на

тимчасово окупованій території та в районах проведення антитерористичної операції [239, с. 73]. Саме на державу покладається відповідальність забезпечення оптимального та такого, що відповідає обставинам заподіяння шкоди механізму реституції та/або компенсації.

На підставі вищезазначеного доходимо висновку, що вирішення питань реституції регулюється на внутрішньодержавному рівні та на міжнародному. Першочергово захист права власності внутрішньо переміщених осіб здійснюється державою Україна, як того вимагає чинне законодавство України, норми якого аналізувалися вище. Мова йде про первинне відшкодування (компенсацію), яке повинно здійснюватися органами державної влади України. При цьому якщо держава надала грошові кошти власникові зруйнованого або пошкодженого житла, як певну компенсацію, це в жодному випадку не свідчить, що право власності переходить до держави. Та регресне відшкодування (вторинна компенсація), коли після надання коштів з державного бюджету для відшкодування порушеного права власності, держава Україна в особі уповноважених органів може подати позов проти Російської Федерації у відповідні міжнародні інституції для отримання регресної компенсації.

Звичайно, Російська Федерація може не виконувати рішення Європейського суду з прав людини у разі, якщо вони суперечать Конституції Російської Федерації. Тому будь-які прояви застосування міжнародно-правових механізмів щодо реституції чи захисту майна громадян України будуть вступати у протиріччя з Основним Законом даної країни, як такі, що йому суперечать, а отже, є такими, що не підлягають застосуванню. Разом з тим, Європейський суд з прав людини акцентує увагу, що Договірні держави, які є сторонами у справі, в принципі, вільні у виборі засобів, за допомогою яких вони забезпечуватимуть виконання рішення, яким Європейський суд констатував порушення у справі. Така дискреція щодо способу виконання рішення відображає принцип свободи вибору, якою Договірні держави користуються при виконанні свого першочергового обов'язку згідно з

Конвенцією – забезпечити гарантовані нею права і свободи [240]. Якщо з огляду на характер порушення існує можливість *restitutio in integrum*, саме держава, яку визнано такою, що несе відповідальність за це порушення, зобов'язана її забезпечити, оскільки Європейський суд не має ані відповідного повноваження, ані практичних можливостей для цього. Однак, якщо національне законодавство відповідної держави не передбачає можливості відшкодування наслідків порушення або передбачає лише часткове їх відшкодування, Європейський суд згідно зі ст. 41 має повноваження надати потерпілій стороні таку сатисфакцію, яка виявляється доцільною. Для того, щоб визначити розмір справедливої сатисфакції, Європейський суд враховує специфічні особливості кожної справи, з огляду на які він може дійти висновку, що присуд має бути меншим, ніж вартість фактичної шкоди чи понесених витрат, або що його взагалі не має бути [241, с. 269].

З точки зору відновлення справедливості реституція, безумовно, є об'єктивною вимогою, але на сьогодні національне законодавство практично не має навиків застосування інституту реституції по відношенню до ВПО. Україна не має законодавчо затвердженого порядку виплати грошових компенсацій за пошкоджене чи знищене майно внутрішньо переміщеним особам. Розмір грошової компенсації за зруйноване або пошкоджене житло (будівлі, споруди, інфраструктуру) теоретично може визначатися виходячи із середньостатистичних показників вартості житла у відповідному регіоні України. А практично – Верховний Суд приділив увагу питанню доведення розміру заподіяної шкоди, лише зазначивши що для підтвердження розміру шкоди, завданої руйнуванням будинку, необхідним є акт обстеження пошкодженого (знищеного) майна позивача внаслідок проведення антитерористичної операції, оскільки саме на позивачі лежить обов'язок по доведенню розміру заподіяної шкоди. Тому рекомендовано проведення в межах судового розгляду справи будівельно-технічної експертизи в якості належного і допустимого доказу [242].

Отже, ефективним способом відшкодування за порушення права власності внутрішньо переміщеної особи буде введення компенсаційної реституції у вигляді первинної компенсації внутрішньо переміщеній особі за рахунок держави України, а потім відшкодовано Україні на підставі звернень з відповідними міжнародними позовами проти Російської Федерації компенсувати кошти, які вже були сплачені внутрішнім переміщеним особам внаслідок порушення права власності чи інших питань відшкодування шкоди. Застосування міжнародного механізму захисту прав ВПО буде марним і абсолютно недієвим без досягнення та дотримання міжнародно-політичних угод між ворогуючими сторонами.

Висновки до розділу 3

Проведене дослідження у цьому розділі дисертації дозволяє запропонувати наступні висновки:

1. Визначено, що підставою для захисту суб'єктивного права власності внутрішньо переміщених осіб є його порушення та невизнання, тобто правопорушення може бути вчинене у формі дії, оскільки направлене, як правило на заволодіння майном.

Сформульовано, що порушення права власності внутрішньо переміщених осіб представляє собою результат протиправного впливу внаслідок якого суб'єктивне право правомочної особи зазнало обмеження або припинило своє існування.

Доведено, що особливістю обрання способу захисту права власності внутрішньо переміщених осіб є те, що спочатку застосовується речово-правовий спосіб, що забезпечує повернення майна з чужого незаконного володіння, усунення перешкод у здійсненні права власності, а вже потім – зобов'язально-правовий, за допомогою якого відбувається відновлення майнової сфери внутрішньо переміщеної особи.

2. Визначено, що самозахист права власності внутрішньо переміщеними не може бути застосований, оскільки втрачено фактичне володіння над майном.

Обґрунтовано, що захист права власності внутрішньо переміщених осіб здійснюється в юрисдикційній формі, мета якої полягає в тому, що особа, права і законні інтереси якої порушені неправомірними діями, має право звернутися за захистом до суду або до інших державних компетентних органів, які уповноважені вжити необхідних заходів для відновлення порушеного права і припинення правопорушення. В межах юрисдикційної форми захисту застосовуються речово-правові способи захисту права власності, які можна поділити на: способи захисту, що мають на меті припинити порушення або усунути загрозу порушення права (витребування майна з чужого незаконного володіння); способи захисту, що мають на меті відновити порушене право (усунення перешкод у користуванні та розпорядженні майном, визнання права власності); способи захисту, що мають на меті компенсувати шкоду, пов'язану з порушенням права (відшкодування збитків, компенсація).

3. Визначено, що майно, залишене внутрішньо переміщеною особою на окупованій території, якщо вона добровільно в передбаченому законодавством порядку від нього не відмовилася, ні є безхазяйним, таке майно має законного власника, який тимчасово позбавлений права володіти ним. Також до такого майна не може бути застосований інститут набувальної давності, як підстава для визнання права власності на майно внутрішньо переміщеної особи, оскільки володіння даним майном є недобросовісним, хоча може бути як відкритим, так і таємним, однак безумовно є таким, в якому не витримано строк, встановлений цивільним законодавством.

Виявлено, що у випадку втрати внутрішньо переміщеною особою правовстановлювального документа на нерухоме майно, то підставами для звернення такої особи з позовом про визнання права власності на конкретний об'єкт нерухомості є два склади правовідносин: по-перше, відсутність

правовстановлювального документу на майно; звернення особи до компетентних органів за видачею дубліката втраченого документа і, відмова компетентного органу у видачі дублікату. По-друге, відсутність правовстановлювального документу на майно; наявність об'єктивних обставин для звернення до уповноважених органів за видачею дубліката та, відповідно, його відсутність.

4. Визначено, що правові наслідки застосування інституту речово-правових способів захисту полягають у застосовуванні реституції з посиланням до міжнародного права. В якому під реституцією розуміється вид матеріально-правової відповідальності держави, яка вчинила акт агресії або інше міжнародно-протиправне діяння. Реституція в даному випадку полягає в покладені на державу обов'язку усунути або значно зменшити матеріальну шкоду, яка була нею завдана іншій державі, відновити попередній стан. Виходячи з особливостей правовідносин захисту за участю внутрішньо переміщених осіб, реституцію слід поділити на натуральну (просту) та компенсаційну. Якщо майно внутрішньо переміщеної особи зруйновано, то воно повинно бути відремонтоване та мати вигляд як до вчинення протиправних дій по відношенню до нього, воно має бути повністю відновлене. Якщо таке майно не підлягає відновленню, то держава повинна надати постраждалій особі інше житло, яке за якістю буде не гіршим попереднього.

Встановлено, що першочергово захист права власності внутрішньо переміщених осіб здійснюється державою Україна, як того вимагає чинне законодавство України, тобто первинне відшкодування (компенсацію), яке повинно здійснюватися органами державної влади України. Поряд з цим існує регресне відшкодування (вторинна компенсація), коли після надання коштів з державного бюджету для відшкодування порушеного права власності, держава Україна в особі уповноважених органів може подати позов проти Російської Федерації.

ВИСНОВКИ

У дисертації узагальнено результати проведеного дослідження і запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягає у визначенні сутності та розкритті особливостей цивільно-правової охорони права власності внутрішньо переміщених осіб. За результатами проведеного дослідження сформульовано низку теоретичних і практичних висновків, пропозицій та рекомендацій.

1. Визначено етапи генезису цивільно-правової охорони права власності внутрішньо переміщених осіб: 1) 2014–2015 рр. – виникнення нормативно-правового регулювання відносин за участі внутрішньо переміщених осіб, зокрема щодо їх власності; 2) 2015–2016 рр. – розроблення програмних нормативних актів, які визначили стан правового статусу внутрішньо переміщених осіб та можливі напрями розвитку подальшої охорони їх прав (у тому числі права власності); 3) 2016–2020 рр. – розширення прав внутрішньо переміщених осіб та охорони їх власності.

Доведено, що законодавство України у сфері внутрішньо переміщених осіб почало формуватися у 2014 р., до цього моменту окремого регулювання відносин за участі внутрішньо переміщених осіб не існувало. Зокрема, на осіб, постраждалих і переміщених внаслідок Чорнобильської катастрофи, так і не було поширено статус внутрішньо переміщених.

2. Наголошено, що особливість цивільно-правової охорони права власності внутрішньо переміщених осіб виявляється в її захисті, засадах, гарантіях, правовому регулюванні, суб'єктному складі та об'єктах правової охорони. До засад охорони права власності внутрішньо переміщених осіб слід відносити: законність; неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; судовий захист цивільного права та інтересу; справедливість, добросовісність і розумність. Під гарантіями права власності внутрішньо переміщених осіб слід розуміти сукупність способів, засобів і процедур, що направлені на

забезпечення здійснення ними права власності в загальному (рівність суб'єктів права власності, непорушність права власності, свобода у здійсненні власником його правомочностей) і спеціальному (володіння, користування та розпорядження майном не залежить ані від зміни місця проживання власника, ані від того, що власник сам не володіє та не користується річчю) порядку, а також забезпечують захист права власності таких осіб через реєстраційні процедури та в судовому порядку.

3. Визначено, що суб'єктний склад відносин права власності внутрішньо переміщених осіб має особливість, яка виявляється в тому, що захист права власності можуть здійснювати як особи зі статусом внутрішньо переміщених, так і громадські організації, волонтери, коли охорона права власності цих осіб є обов'язком України.

4. Аргументовано, що особливість права власності внутрішньо переміщених осіб на нерухоме майно виявляється в його змісті. Зокрема, особливість правомочності володіння власника зі статусом внутрішньо переміщеної особи виявляється в тому, що юридично володіння не припиняється, але фактично не може бути реалізоване внаслідок переміщення. Відсутність фактичного володіння над річчю не позбавляє внутрішньо переміщених осіб права власності.

5. Обґрунтовано, що набуття права власності внутрішньо переміщених осіб за похідними способами набуття права власності можливе за таких умов: 1) наявність факту та документів щодо переміщення особи; 2) здійснення правочину за законодавством України; 3) укладення правочину на території України відповідними уповноваженими посадовими особами; 4) за необхідності встановлення конкретних юридичних фактів судами України, зокрема щодо факту смерті спадкодавця, знаходження майна тощо.

Сформульовано, що припинення права власності внутрішньо переміщених осіб відбувається згідно з чинним законодавством України та може бути добровільним і примусовим. Поширеним способом припинення права власності є знищення майна. Визначено, що примусові підстави

припинення права власності недоцільно застосовувати до власності та майна внутрішньо переміщених осіб, залишеного на тимчасово окупованій території.

6. Охарактеризовано, що володіння майном, залишеним на тимчасово окупованій території, знаходиться у стані обмеження внаслідок конструкції розділення фактичного та юридичного володіння. Внутрішньо переміщені особи мають також фактичне обмеження правомочності користування, оскільки вони не можуть використовувати майно, залишене на тимчасово окупованій території. Правомочність розпорядження майном внутрішньо переміщених осіб може бути ними реалізована відповідно до норм чинного законодавства згідно з межами здійснення їх суб'єктивних цивільних прав.

7. Визначено, що підставою для захисту суб'єктивного права власності внутрішньо переміщених осіб є його порушення та невизнання, тобто правопорушення може бути вчинене у формі дії, оскільки направлене на заволодіння майном.

Доведено, що особливістю обрання способу захисту права власності внутрішньо переміщених осіб є те, що спочатку застосовується речево-правовий спосіб, що забезпечує повернення майна з чужого незаконного володіння, усунення перешкод у здійсненні права власності, а вже потім – зобов'язально-правовий, за допомогою якого відбувається відновлення майнової сфери внутрішньо переміщених осіб.

8. Обґрунтовано, що захист права власності внутрішньо переміщених осіб здійснюється в юрисдикційній формі, мета якої в тому, що особа, права і законні інтереси якої порушені неправомірними діями, має право звернутися за захистом до суду або інших державних компетентних органів, уповноважених ужити необхідних заходів для відновлення порушеного права і припинення правопорушення. У межах юрисдикційної форми захисту застосовуються речево-правові способи захисту права власності, які можна поділити на: способи захисту, метою яких є припинити порушення або усунути загрозу порушення права (витребування майна із чужого

незаконного володіння); способи захисту, метою яких є відновити порушене право (усунення перешкод у користуванні та розпорядженні майном, визнання права власності); способи захисту, метою яких є компенсувати шкоду, пов'язану з порушенням права (відшкодування збитків, компенсація).

9. Виявлено, що у випадку втрати внутрішньо переміщеною особою документа, що посвідчує право власності на нерухоме майно, звернення такої особи з позовом про визнання права власності на конкретний об'єкт нерухомості можливе за умови наявності таких юридичних фактів: відсутність документа, що посвідчує право власності на майно; звернення особи до компетентних органів за видачею дубліката втраченого документа; відмова компетентного органу у видачі дубліката.

10. Визначено, що правові наслідки застосування інституту речово-правових способів захисту полягають у застосуванні реституції з посиланням на міжнародне право. При цьому під реституцією розуміється вид матеріально-правової відповідальності держави, яка вчинила акт агресії або інше міжнародне протиправне діяння. Реституція в цьому випадку полягає в обов'язку держави ліквідувати або зменшити матеріальну шкоду, завдану іншій державі, відновити попередній стан. Виходячи з особливостей правовідносин захисту за участі внутрішньо переміщених осіб, реституцію слід поділити на натуральну (просту) та компенсаційну. Якщо майно внутрішньо переміщеної особи зруйновано, то воно повинно бути відремонтоване та мати вигляд, як до вчинення протиправних дій відносно нього, має бути повністю відновлене. Якщо таке майно не підлягає відновленню, то держава повинна надати постраждалій особі інше житло, яке за якістю буде не гіршим за попереднє.

11. Запропоновано таке вдосконалення законодавства:

– доповнити ст. 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» пунктом 7 такого змісту: «Право власності внутрішньо переміщеної особи не припиняється внаслідок відсутності фактичного володіння річчю. Здійснення

користування об'єктом нерухомості, яке знаходиться на тимчасово окупованій території України, відбувається згідно із законодавством та не може бути використане проти інтересів України. Розпорядження майном, залишеним на тимчасово окупованій території України, реалізується власником незалежно від місця знаходження майна згідно із процедурою, визначеною законодавством України»;

– назву ст. 7 «Забезпечення реалізації прав зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, освіту» Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» змінити на «Забезпечення реалізації прав зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, освіту, власність», а також доповнити цю статтю частиною 12 такого змісту: «Внутрішньо переміщені особи з тимчасово окупованої території мають право на збереження майна, залишеного на тимчасово окупованій території. Вони не можуть бути безпідставно позбавлені майна та власності. На період проведення дій із повернення тимчасово окупованої території до складу території України вводиться мораторій на застосування примусових підстав позбавлення права власності»;

– об'єднати закони України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» в єдиний Закон України «Про правовий статус внутрішньо переміщених осіб».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Світлов О.Р. Поняття «міграції»: сучасні погляди та можливі перспективи в контексті теорії соціальної мобільності. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2012. Вип. 16. С. 33-42.
2. Слюсаревський М., Блинова О. Міграція як соціально-психологічне явище : види, функції, чинники та закономірності. Світогляд. 2015. №5 (55). С. 41-54.
3. Михайловський В. І. Історичні аспекти виникнення суб'єктивних прав внутрішньо переміщених осіб на території України. Південноукраїнський правничий часопис.-2015. № 2. С. 220-223.
4. Бугай М. Ф. Депортації населення з України (30–50-ті роки). Український історичний журнал.1990. № 10. С. 32–38.
5. Баран В. К., Токарський В. В. «Зачистка»: політичні репресії в західних областях України у 1939-1941 рр. Луцьк: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2014. 456 с.
6. Телеграми заступника наркома держбезпеки СРСР Б. Кобулова та заступника наркома внутрішніх справ СРСР І. Серова народному комісару внутрішніх справ СРСР Л. Берії про наслідки операції по виселенню кримських татар з Кримського півострова від 20 травня 1944 р. URL: <http://www.memory.gov.ua/publication/dokumenti-shchodo-deportatsii-z-krimu-predstavnikiv-krimskotatarskogo-ta-inshikh-narodiv>
7. Orchard P. The Contested Origins of Internal Displacement. International Journal of Refugee Law,. 2016. Volume 28, Issue 2, June Pages 210–233, <https://doi.org/10.1093/ijrl/eew031>
8. Hathaway J.C, Foster M. The Law of Refugee Status. Kindle. 2014. 775 p.
9. Goodwin-Gill G.S., McAdam J. The Refugee in International Law. Oxford Scholarly Authorities on International Law. 2007. № 4. URL:

<https://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law/9780199207633.001.0001/law-9780199207633-chapter-1>

10. Юшкевич В. Питання «перезавантаження» Міжурядового комітету з питань біженців на Бермудській конференції (19-30 квітня 1943 р.). Схід. 2018. № 4. С. 79-83.

11. Угода між Урядом України та Управлінням Верховного Комісара ООН у справах біженців. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_078#Text

12. Лісова Ю. Правова допомога внутрішньо переміщеним особам. Національна практика. Приклади правових консультацій. Практичний посібник / Відп. ред. С. Марущенко; вступ. слова: А. Вишневський, Г. Христова. Київ : Логос, 2017. 110 с

13. Handbook for the Protection of Internally Displaced Persons. 2006. 533 p. URL: <https://www.unhcr.org/4c2355229.pdf>

14. Аврамова О.Є. Позбавлення суб'єктивного права на житло. Автореф. дисерт на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2008. 18 с.

15. Соловйов Є. В. Інформаційне забезпечення механізму інтеграції внутрішньо переміщених осіб. Молодий вчений. 2019. № 8(1). С. 130-135.

16. П'ять років переміщення: Проблеми та успіхи інтеграції у громади. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/pyat-rokiv-peremishchennya-problemi-ta-uspihi-integraciyi-u-gromadi>

17. Record 50.8 million people displaced inside own countries by conflict, violence and disasters. URL: <https://reliefweb.int/report/world/record-508-million-people-displaced-inside-own-countries-conflict-violence-and>

18. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

19. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції: Закон України від 2 вересня 2014 р. № 1669-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1669-18#Text>

20. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>

21. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28 лютого 1991 р. № 796-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12#top>

22. Соколов О. М. Цивільно-правова охорона майнових прав внутрішньо переміщених осіб. Дисертац. на здобуття наукового ступеня кандид. Юрид. наук (доктора філософії) зі спеціальності 12.00.03 Тернопіль: Тернопіл. нац. екон. ун-т. 2018. 205 с.

23. Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 24 грудня 2015 р. № 921-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/921-19#top>

24. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини: Указ Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015#n15>

25. Про затвердження Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року: постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1094. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1094-2015-%D0%BF#n10>

26. Деякі питання Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій : постанова Кабінету Міністрів України від 8 червня 2016 р. № 376 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 6 травня

2020 р. № 371). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-%D0%BF?find=1&text>

27. Про затвердження Порядку створення, ведення та доступу до відомостей Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб : постанова кабінету Міністрів України від 22 вересня 2016 р. № 646. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249349159>

28. Про схвалення Концепції Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України: розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 серпня 2016 р. № 892-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/892-2016-%D1%80#top>

29. Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 р. № 909-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909-2017-%D1%80#Text>

30. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення безкоштовним харчуванням дітей внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 16 січня 2020 р. № 474-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-20#top>

31. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 17 березня 2020 р. № 530-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20#Text>

32. Терехин В. А. Судебная власть в государственно-правовом механизме обеспечения прав и свобод граждан: Вопросы теории и практики : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 Саратов, 2001. 26 с.

33. Терехин, В. А. Судебная защита : учеб. Пособие. Пенза: Изд-во ПГУ, 2016. 160 с.

34. Матузов Н. И. Правовая система и личность. Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1987. 294 с.
35. Штанько А. О. Співвідношення понять охорони та захисту в контексті розвитку парадигми інституту цивільно-правового захисту. Правова держава. 2015. Вип. 26. С. 516-526.
36. Легенченко М. О. Поняття охорони й захисту права та їх співвідношення. Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.), В.М. Дрьомін (заст. голов. ред.) Ю.П. Аленін [та ін.]; МОН України; НУ ОЮА. Одеса: Юрид. л-ра, 2014. Вип. 72. С. 59-65.
37. Право власності в Україні: навч. посіб. / [О.В. Дзера, Н.С. Кузнєцова, О.А. Підпригора та ін.]; за заг. ред О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 816 с.
38. Книш З. І. Гарантії здійснення та захисту права власності внутрішньо переміщених осіб. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2020. № 4. С. 130-139.
39. Штанько А. О. Захисні відносини у сфері цивільних майнових прав та інтересів. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2015. № 3. С. 100-113.
40. Книш З. І. Засади цивільно-правового захисту права власності внутрішньо переміщених осіб. Актуальні проблеми впливу збройного конфлікту на Сході України на появу й поширення гендерно обумовленого насильства та забезпечення доступу до правосуддя: зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф. (м. Київ, 18 верес. 2020 р.) [Електронне видання] / упоряд.: М.Г. Вербенський, В.О. Рядінська, Ю.Б. Ірха, О.І. Бочек. Київ: ДНДІ МВС України, 2020. С. 539–543.
41. Керівні принципи ООН з питань про переміщення осіб всередині країни 1998 р. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/internal_displacement_principles.shtml

42. Protecting Internally Displaced Persons. URL: <https://rm.coe.int/handbook-costas-paraskeva-eng/168076087f>

43. Справа «Ксенідес-Арестіс проти Туреччини» від 22.12.2005. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806b592c>

44. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

45. Бакалінська О. Особливості застосування понять добросовісності, розумності та справедливості в цивільному праві. Юридична Україна. 2012. № 9. С. 41–46.

46. Варава К.І. Проблемні питання захисту права власності від неправомірних дій органів державної влади. Вісник ХНУВС – Bulletin of KhNUA. 2020. № 3 (90). С. 31-39.

47. Книш З.І. Засади цивільно-правової охорони права власності внутрішньо переміщених осіб. Наукові записки. Серія: «Право». Вип. 7. Спецвипуск. 2019. С. 11–14.

48. Гальчева А., Ткачєв И. Власти раскрыли количество принадлежащей украинцам земли в Крыму. URL: <https://www.rbc.ru/economics/13/04/2020/5e9444249a79479816c0d64a>

49. Білозьоров Є. В. Правові гарантії захисту прав і свобод людини в Україні: реалії та . Адвокат. 2009. № 8 (107). С. 26-30.

50. Петрик О. Правова сутність поняття «права» та «гарантії» науково-педагогічних працівників. Ефективність державного управління. 2015. Вип. 43. С. 110-116.

51. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: [в 4-х т.]. 8-е изд. Москва : Русский яз., 1981. Т. I. 699 с.

52. Витрук Н. В. О юридических средствах обеспечения реализации и охраны прав советских граждан. Известия вузов. Правоведение. 1964. № 4. С. 29-38.

53. Рогач О.Я., Паніна Ю.С. Проблеми правового здійснення права власності внутрішньо переміщеними особами. Здійснення та захист прав внутрішньо переміщених осіб: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 квітня 2017 року, м. Ужгород). / Ужгородський національний університет; За заг. ред. О.Я. Рогача, Я.В. Лазура., М.В. Менджул. Ужгород: РІК-У, 2017. 160 с.

54. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text

55. Новіков Д. В. Обмеження права власності в практиці Європейського суду з прав людини та у законодавстві України. Наше право. 2016. № 2. С. 162–167.

56. Деякі питання оформлення спадкових прав на майно, яке знаходиться на тимчасово окупованій території України та на території проведення антитерористичної операції. Особливості відчуження нерухомого майна, що знаходиться на непідконтрольній Україні території: інформаційний лист Відділення Нотаріальної палати України м. Києва від 27.06.2017 р. URL: <https://vnpu.kiev.ua/?p=2816>

57. Універсальний періодичний огляд: як Україна захищає права постраждалих від російсько-української війни. URL: <https://zmina.info/articles/yak-ukrayina-zahyshhaye-prava-postrazhdalyh-vid-rosijsko-ukrayinskoyi-vijny/>

58. Кількість зареєстрованих ВПО станом на 09.12.2019. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/17989.html>

59. ТРІУ, Prosecutor v. Tadic, Case № IT-94-1-AR72, Appeals Chamber, Decision on the Defense Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, para. 70.

60. Конвенція про захист цивільного населення під час війни / ООН; Конвенція, Проект, Угода. Офіційний вісник України. 2013. № 27.

61. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України»: Указ

Президента України від 24.09.2015 № 555/2015. Офіційний Вісник України. 2015. № 78. С. 38.

62. Кодекс цивільного захисту: Закон України від 02.12.2010 № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5403-17> (дата звернення: 30.12.2020).

63. Жорнокуй Ю.М. Корпоративні конфлікти в акціонерних товариствах: цивільно-правовий аспект: монографія. Харків: Право, 2015. 532 с.

64. Бовкун Е. М. Набуття, реалізація і припинення правового статусу внутрішньо переміщеної особи в Україні. Часопис Київського університету права. 2018. № 4. С. 66–69.

65. Вашкович В.В. До питання визначення та характеристики внутрішньо переміщених осіб. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Здійснення та захист прав внутрішньо переміщених осіб». 2018. Ужгород. С. 41–44.

66. Балусьва О. В., Аракелова І. О. Дискримінація внутрішньо переміщених осіб в Україні: архетипна природа. Публічне урядування. 2016. № 2. С. 48–58.

67. Соколов О. М. Юрисдикційний захист майнових прав внутрішньо переміщених осіб. Прикарпатський юридичний вісник. 2017. Вип. 6(1). С. 112–115.

68. General comment №. 7: The right to adequate housing (art. 11 (1) of the Covenant): Forced eviction. URL: tbinternet.ohchr.org/.../1.../INT_CESCR_GEC_6430_E.doc

69. Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції : наукова доповідь / за ред. канд. соціол. наук О.М. Балакіревої ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2016. 140 с.

70. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб (2006)6. URL: <https://rm.coe.int/16806b5ab1>

71. Книш З.І. Особливості статусу внутрішньо переміщених осіб у відносинах власності. Забезпечення сталого розвитку в умовах глобалізаційних трансформацій: Збірник матеріалів III конференції молодих науковців (м. Київ, 29 трав. 2020 р.). Київ: АПСВТ, 2020. С. 21–24.

72. Соколов О.М. Щодо питання про статус внутрішньо переміщених осіб. Судова апеляція. 2018. № 1(50). С. 64-70.

73. Резолюція 1708 (2010) Парламентської Асамблеї Ради Європи від 28.01.2010. URL: <https://rm.coe.int/16806b5a6d>

74. Христова Г., Трало Ю., Буряковська К. Національна судова практика з питань внутрішнього переміщення: застосування стандартів Ради Європи. Київ : Проект Ради Європи «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень». 2019. 292 с.

75. Доповідь Голови Верховного Суду України Ярослава Романюка на міжнародному круглому столі “Гарантії здійснення права власності та його захист в особливих умовах” 10.06.2016. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/C15ADEAFE45A2ACFC2257FCE004E2267?OpenDocument&year=2016&month=06&](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/C15ADEAFE45A2ACFC2257FCE004E2267?OpenDocument&year=2016&month=06&)

76. Судова справа Європейського суду з прав людини (“Кіпр проти Туреччини” “Ілашку та інші проти Молдови та Росії”. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109229>

77. Судова справа Європейського суду з прав людини «Аль-Скейні та інші проти Об’єднаного Королівства». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117703>

78. Судова справа Європейського суду з прав людини «Ісса та інші проти Туреччини». URL: <http://docs.pravo.ru/document/view/19383017/>

79. Котормус Т. Право власності громадян України, які постраждали внаслідок проведення антитерористичної операції, як об’єкт гарантування

адміністративно-правового захисту. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Юридичні науки. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. № 884. С. 138–146.

80. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням асоціації «Дім авторів музики в Україні» щодо офіційного тлумачення положень пункту 7 частини першої статті 5 Закону України «Про судовий збір» у взаємозв'язку з положеннями пункту «г» частини першої статті 49 Закону України «Про авторське право і суміжні права» : Рішення від 28.11.2013 р. № 12-рп/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/v012p710-13>

81. Михайловська О. Держава і розвиток інститутів громадянського суспільства. Політ. Менеджмент. 2005. № 3. С. 108-114.

82. Волонтерські організації. URL: <https://mkip.gov.ua/content/volonterski--organizacii.html>

83. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19 квітня 2011 р. № 3236-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>

84. Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2003 р. № 1895. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/3680671>

85. “Ресурсний центр допомоги вимушеним переселенцям”: місце, де допомагають разом. URL: <https://helsinki.org.ua/advice/resursnyj-tsentr-dopomohy-vymushenym-pereselentsyam-mistse-de-dopomahayut-razom/>

86. Knysh Z. Subjects of Ownership Right of Internally Displaced Persons. European Reforms Bulletin. 2020. № 3. S. 28–32.

87. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

88. Войцеховська Х. В. Об'єкти та суб'єкти гарантування вкладів фізичних осіб: ключові проблеми удосконалення нормативного врегулювання. Порівняльно-аналітичне право 2015. № 4. С. 103–107.

89. Антонюк О. Зміст принципу непорушності права власності. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 5. С. 5-9.
90. Новіков Д.В. Гарантії захисту права власності у практиці Європейського суду з прав людини. Європейські перспективи. 2016. Вип. 2. С. 92-98.
91. Огляд Верховного Суду України судової практики розгляду Касаційним господарським судом у складі Верховного Суду справ у спорах щодо права власності. За період з 01.01.2018 по 01.11.2018 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00256>
92. Книш З.І. Право власності внутрішньо переміщених осіб як категоріальне визначення. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2020. № 3. С. 218–225.
93. Аналіз Верховного Суду України деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ (Витяг). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00069>
94. Чезаре Санфилиппо. Курс римского частного права: учеб. /под общ. ред. Д.В. Дождева. Москва: Норма, 2007. 464 с.
95. Минникес И.В. Право собственности как совокупность правомочий. Пролог: журнал о праве / Prologue: Law Journal. 2017. № 1. DOI: 10.21639 / 2313-6715.2017.1.1
96. Мазанаев М.Ш., Абдурахманова М.Г. Владение как правомочие собственника. Образование и право. Юридические науки. 2020. № 8. С. 154-158.
97. Пляцко У.М. Правова природа володіння. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2015. Вип. 35(1.2). С. 11-14.
98. Шапп Я. Основы гражданского права Германии: учеб. Москва: Изд. БЕК, 1996. 304 с.
99. Ходико Ю.Є. Щодо особливостей правового режиму об'єкта володіння. Право і суспільство. 2020. № 2. С. 237-244.

100. Харченко Г. Інститут володіння у цивільному праві України. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 10. С. 38-43.

101. Рішення Кагарлицького районного суду Київської області від 27 листопада 2018 р. Справа № 368/1706/17. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/83554289>

102. Мироненко В. Права володіння, користування і розпорядження власністю за цивільним законодавством. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 1. С. 28-33.

103. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518#top

104. Концепція боротьби з тероризмом в Україні: Указ Президента України від 5 березня 2019 року № 53/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/53/2019#top>

105. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#top>

106. Інформація для осіб, тимчасово переміщених із зони проведення АТО та окупованої території АР Крим, щодо порядку і процедури реєстрації прав на нерухомість. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_50050

107. Брикайло Ю. Розпорядження нерухомістю на тимчасово окупованих територіях. URL: <https://dreamdim.ua/ru/rozporyadzhennya-neruhomistyuu-na-tymchasovo-okupovanyh-terytoriyah/>

108. Узагальнення судової практики у справах щодо захисту майнових та немайнових прав, порушених у зв'язку з конфліктом на Донбасі. URL: https://hra.court.gov.ua/sud2090/inf_court/generalization/uzag17c10

109. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 13 травня 2019 р. Справа № 905/494/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/81785420>

110. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 27 червня 2018 р. Справа № 925/797/17. URL:

https://protocol.ua/ru/postanova_kgs_vp_vid_27_06_2018_roku_u_spravi_925_79_7_17/

111. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18 січня 2018 р. № 2268-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text>

112. Сурай Д. Підстави та способи набуття права власності: розмежування та взаємозв'язок. Юридичний вісник. 2013. № 2. С. 109-113.

113. Маттеї У., Суханов Е.А. Основные положения права собственности. Москва: Юристъ, 1999. 384 с.

114. Себельдина Д.В. Способы и основания приобретения права собственности. Юридическая наука. 2017. № 4. С. 107-111.

115. Іванова А.В. Набуття права власності. URL: <https://lg.arbitr.gov.ua/sud5014/4673456/280020/>

116. Бабенко М.В. Теоретичні та практичні проблеми буття (виникнення) та передачі права власності на новостворене нерухоме майно. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право. 2011. Вип. 2. С. 349-354.

117. Питання прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів: п постановою Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2011 р. № 461 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2015 р. № 750). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/461-2011-%D0%BF#top>.

118. Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення: розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2014 р. № 1085-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085-2014-%D1%80#top>

119. Соколов О.М. Цивільно-правова охорона майнових прав внутрішньо переміщених осіб. автореф. дис на здобут. канд юрид. наук. зі

спеціальності 12.00.03. Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль 2018. 19 с.

120. Пацурківський Ю. П. Припинення права власності як форма його реалізації. Форум права. 2013. № 3. С. 453–459.

121. Спасибо-Фатєєва І.В. Спасибо-Фатєєва І.В., Марченко В.М. Підстави припинення права власності. Мала енциклопедія нотаріуса. 2011. № 2 (56). С. 3-10.

122. Білецький Д.М. Способи припинення права приватної власності за цивільним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія». 2018. 20 с.

123. Іванов А. М. Класифікація підстав припинення права власності за критерієм волі. Актуальні проблеми приватного права : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 93-й річниці з дня народж. В. П. Маслова, Харків, 27 лют. 2015 р. Харків, 2015. С. 299–301.

124. Горяйнов А.М. Примусове припинення права власності. Судова апеляція. 2009. № 3 (16). С. 67-72.

125. УГСПЛ презентувала дослідження щодо порушень прав власності в умовах збройного конфлікту на сході України. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/uhspl-presentovala-doslidzhennia-shchodoporushen-prav-vlasnosti-v-umovakh-zbroynoho-konfliktu-na-skhodi-ukrainy/>

126. Постанова Верховного Суду України за справою № 708/254/18 від 17 січня 2019 р. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/79297956>

127. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : постанова кабінету Міністрів України від 25 грудня 2015 р. № 1127. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1127-2015-%D0%BF#Text>

128. Майданик Р.А. Проблеми довірчих відносин в цивільному праві. Київ: Видавничий центр «Київський університет». 2002. 502 с.

129. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. Изд. 2-е, стереот. Москва : Статут, 2001. 411 с.

130. Книш З.І., Соколов О.М. Зміст цивільно-правової охорони майнових прав внутрішньо переміщених осіб. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право. 2020. Вип. 20. С. 31–40.

131. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб: концептуальні та правові аспекти. Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2015. Вип. 1. С. 170-174.

132. Грибанов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. Москва : Статут. 1992. 411 с.

133. Зайцева С. Г. Злоупотребление правом. К вопросу о пределах осуществления. Юрист. № 7. 2002. С. 16–18.

134. Серьогін С. Ю. Критерії визначення меж здійснення особою суб'єктивних прав. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2013. Вип. 116(1). С. 136-142.

135. Трубецкой Е. Н. Энциклопедия права. Москва : Рус. Труд, 1907. 224 с.

136. Кузнецова Н. С. Развитие гражданского общества и современное частное право Украины. Вибрані праці. Київ : Юрид. практика, 2014. С. 233–256.

137. Кот О.О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав. Вісник Національної академії правових наук України. 2016. № 4. С. 127-137.

138. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : монографія. Київ : КНТ. 2008. 184 с.

139. Аналіз Верховного Суду України практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00073>

140. Харченко Г. Г. Речові права : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 432 с.

141. Камышанский В.П. Ограничения права собственности: гражданско-правовой анализ: дисс. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.03. Санкт-Петербург: Санкт_петербургский университет России. 2000. 480 с.

142. Галянтич М. К. Приватно-правові засади реалізації житлових прав громадян в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 / М.К. Галянтич. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2008. 63 с.

143. Мироненко В.І. Поняття та зміст обтяжень майна. Часопис Київського університету права. 2010. № 3. С. 135-139.

144. Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект): монографія. Харків: Юрsvіт, НДІ Приватного права та підприємництва АПрН України, 2008. 237 с.

145. Кубара У. М. Обмеження речових прав на підставі договорів про передання майна у власність. Часопис Київського університету права. 2013. № 2. С. 192-196.

146. Малиновский Д.А. Актуальные проблемы категории субъективного вещного права: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Москва. 2002. 149 с.

147. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 1 липня 2004 р. № 1952-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text>

148. Мацелик О.Т. Суб'єктивне публічне право як юридичний феномен. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2011. № 3. С. 67-71.

149. Поліщук Л.В. Здійснення права власності за законодавством України. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2011. № 6. С. 98-103.

150. Кот А.А. Осуществление и защита субъективных гражданских прав: монография / А.А. Кот. Харьков: Право, 2019. 512 с.

151. Шевченко Я. Н. Средства защиты в гражданском праве. Советское государство и право. 1977. № 7. С. 55–62.

152. Скакун О. Ф. Теория государства и права. Харьков: Консум, 2000. 704 с.
153. Дюрягин И. Я. Гражданин и закон (О защите прав и законных интересов граждан). (Право для всех). Москва: Юрид. лит., 1989. 384 с.
154. Харитонов Є.О. Загальні положення про захист цивільних прав та інтересів // Цивільнеправо України: підручник / Харитонов Є.О., Харитонова О.І., Старцев О.В. [3-є вид., перероб. і доп.]. Київ: Істина, 2013. 808 с.
155. Гнатів О. Б. Захист права власності в цивільному праві: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ: ; Нац. акад. внутр. справ. 2015. 202 с.
156. Мацегорін О.І. Поняття та зміст захисту цивільних прав. Часопис Київського університету права. 2011. № 3. С. 143-147.
157. Кушерець Д. Невизнання і оспорювання права як підстава охорони і захисту в договірному праві. Національний юридичний журнал. 2014. № 10. С. 93-98.
158. Качалова Е.Ю. Защита субъективных гражданских прав от посягательств (гражданско-правовой аспект) : дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2008, 191 с.
159. Мій дім – чужа фортеця : право власності в умовах збройного конфлікту на сході України / О. А. Біда, А. Б. Блага, О. А. Мартиненко, М. Г. Статкевич; за заг. ред. А. П. Буценка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ: Румес. 2016. 126 с.
160. Право власності в Україні: навч. посіб.; за заг. ред О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової. Київ. : Юрінком Інтер, 2000. 816 с.
161. Про охоронну діяльність : Закон України від 22 березня 2012 р. № 4616-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4616-17#Text>
162. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Загальна частина : підруч. [2-ге вид., допов.]. Київ : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 594 с.
163. Аналіз практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України: Лист від 01.04.2014. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00073>

164. Стремоухов А.В. Правовая защита человека: Теоретический аспект: автореф. дис. ... на соискание ученой степени доктора юридических наук: 12.00.01. Санкт-Петербург, 1996. 38 с.

165. Копилова Ж. В. Охорона та захист права власності нормами цивільного права України, класифікація цивільно-правових засобів захисту права власності. Часопис цивілістики. 2014. Вип. 17. С. 101-105.

166. Книш З. І. Суб'єктивне право на захист права власності внутрішньо переміщених осіб. Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє: тези доп. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10 груд. 2020 р.). Харків: НДІ ППСН, 2020. С. 90–92.

167. Теремецький В. І., Соколов О. М. Способи захисту майнових прав внутрішньо переміщених осіб. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право. Маріуполь: МДУ, 2018. Вип. 16. С. 30-39.

168. Книш З. І. Момент виникнення права на захист права власності внутрішньо переміщених осіб. Трудове право та законодавство про працю: шляхи реформування: тези доп. учасників Наук.-практ. онлайн-сем. (Харк., 15 трав. 2020 р.). Харків: НДІ ППСН, 2020. С. 40–45.

169. Міжнародний круглий стіл «Гарантії здійснення права власності та його захист в особливих умовах». URL: [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/2168E3F34472C09DC225808300271F9D](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/2168E3F34472C09DC225808300271F9D)

170. Кобець М.П. Проблеми забезпечення права на житло внутрішньо переміщених осіб в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. Випуск 37. Том 2. 2016. С. 110-113.

171. Чечет Д.М. Субъективное право и формы его защиты. Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. 72 с.

172. Звенигородская Н.Ф. Соотношение правовых категорий в механизме защиты семейных прав детей. Вопросы ювенальной юстиции. 2009. № 6 (26). С. 18–22.

173. Иоффе О. С. Советское гражданское право: Учебник. Москва. 1967. 494 с.
174. Бігняк О. Правова природа та класифікація форм захисту корпоративних прав. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 6. С. 6-10.
175. Сліпченко С.О., Мічурін Є.О., Соболев О.В. Житлове право України : Науково-практичний посібник. Харків : Еспада, 2003. 344 с.
176. Антонюк О.І. Заходи самозахисту цивільних прав та інтересів. Підприємництво, господарство і право. 2003. № 6. С. 23–27.
177. Брагинский, М.И. Возникновение гражданских прав и обязанностей, осуществление и защита гражданских прав // Комментарий к части первой Гражданского кодекса Российской Федерации для предпринимателей. Москва .: Фонд «Правовая культура», 1995. 486 с.
178. Цесарський Ф.А. Поняття та сфера застосування профспілкового контролю. Трудове право України: сучасний стан та перспективи. Сімферополь, 2008. С. 80–84.
179. Гринько Р.В. Заходи оперативного впливу та способи самозахисту: порівняльно-правовий аналіз. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2014. № 9-2. Т.1. С. 159-162.
180. Чепис О.І. До питання самозахисту цивільних прав та законних інтересів. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2015. Серія ПРАВО. Вип. 35. Ч. II. Том 1. С. 208-212.
181. Янчук А. Учасники захисту цивільних прав. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 3. С. 65-70.
182. Енциклопедія цивільного права України / відп. ред. Я.М. Шевченко. Київ: Ін Юре, 2009. 952 с.
183. Мироненко В.О. Способи захисту права власності. Науковий вісник публічного та приватного права. Вип. 5. Т.1, 2018. С. 115-120.
184. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право: Книга первая: Общие положения. Изд. 2-е, испр. Москва : «Статут», 1998. 848 с.

185. Емельянов В. П. Гражданское право Украины : практ. пособ. [2-е изд., испр. и доп.]. Харьковб : НПКФ «Консум», 1996. 202 с.

186. Коробцова Н. В. Цивільно-правові способи захисту особистих прав. Теорія і практика правознавства. 2013. Вип. 2. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_8

187. Бузанов Д. Особливості поділу нерухомого майна, яке знаходиться на тимчасово окупованій території АР Крим (ТОТ АР Крим) або тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях (ТОТ ОРДЛО). URL: <https://unba.org.ua/publications/print/5935-osoblivosti-podilu-neruhomogo-majna-yake-znahodit-sya-na-timchasovo-okupovanij-teritorii-ar-krim-tot-ar-krim-abo-timchasovo-okupovanih-teritoriyah-u-donec-kij-ta-lugans-kij-oblastyah-tot-ordlo.html>

188. Ткаченко А. Що таке віндикація та «з чим її їдять». URL: <https://blog.liga.net/user/atkachenko/article/26136>

189. Речово-правові способи захисту цивільних прав: Практика Великої Палати Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Prezent_Hudima_zahust.pdf

190. Постанова Верховного Суду України від 21.08.2018 у справі № 910/19865/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76106324>

191. Захист права власності. правові позиції Верховного Суду : коментарі науковців / О.П. Печений, І.В. Спасибо-Фатеева та ін., за аг. ред. І.В. Спасибо-Фатеевої. Харків : ЕКУС, 2020. 496 с.

192. Лаевская Е.В. К вопросу о содержании самозащиты субъективных гражданских прав: проблемы теории и практики правового закрепления. Право и демократия. Сборник научных трудов. Выпуск 24. Минск. БГУ. 2013. С. 197-216.

193. Книш З. І. Сутність охорони майнових прав внутрішньо переміщених осіб. Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 18–19 верес. 2020 р.). Львів: Центр правничих ініціатив. С. 42–45.

194. Осокина Г.Л. Иск: теория и практика. Москва : Городец, 2000. 192 с.
195. Книш З. І. Особливість здійснення майнових прав внутрішньо переміщених осіб. Розвиток сучасного права в умовах глобальної нестабільності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 11–12 верес. 2020 р.). Одеса: Причорноморська фундація права. С. 25–29.
196. Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав: Постанова Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07.02.2014 р., № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/v0005740-14>.
197. Илларионова Т.И. Система гражданско-правовых охранительных мер : автореф. дисс...докт. юр. наук : 12.00.03. Свердловск, 1985. 32 с.
198. Бринцев О. Визнання права як спосіб його захисту в цивільному законодавстві України. Вісник Академії правових наук України. 2004. № 1(36). С. 80-85.
199. Штефан О. Позови про присудження у справах, які виникають зі спірних авторсько-правових відносин. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2015. № 1. С. 19-26.
200. Другова В.А. Позо про визнання права власності як засіб захисту майнових прав осіб, які не досягли повноліття. Форум права. 2013. № 2. С. 116-122.
201. Кузнецова Л. Некоторые вопросы признания права как способа защиты гражданских прав. Право и экономика. 2004. № 11. С. 20-25.
202. Деякі аспекти набуття права власності на об'єкти безхазяйного нерухомого майна. URL: http://kakhovkarada.gov.ua/ua/dejaki_aspekti_nabuttja_prava_vlasnosti_na_objekt_i_bezhazjajnego_neruhomogo_majna
203. Житло для переселенців: як поселитися у покинутій сільській хаті. Консультації від 29.07.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/card/n0028697-15>

204. Про Порядок обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 1998 р. № 1340. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1340-98-](https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1340-98-%D0%BF/find?text=%E1%E5%E7%F5%E0%E7%FF%E9%ED)

[%D0%BF/find?text=%E1%E5%E7%F5%E0%E7%FF%E9%ED](https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1340-98-%D0%BF/find?text=%E1%E5%E7%F5%E0%E7%FF%E9%ED)

205. Визнання права власності по набувальній давності на рухоме та нерухоме майно. <https://dppartners.org/novini/novina/article/viznannja-prava-vlasnosti-po-nabuvalnii-davnosti-na-rukhome-ta-nerukhome-maino.html>

206. Савченко А.С. Судові протиріччя застосування інституту набувальної давності до самочинного будівництва. Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. 2017. № 1. С. 18-22.

207. Івашова І.П. Володіння як підстава виникнення права користування житлом. Правовий вісник Української академії банківської справи. 2014. № 2. С. 42-45.

208. Дзера І. Деякі питання визнання права власності за статтею 392 Цивільного кодексу України. Підприємництво, господарство і право, 2018. № 5. С. 19-24.

209. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р., № 2657-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2657-12>

210. Про внесення змін до Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Мін'юсту України від 27.01.2016 року, № 235/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/z0143-16>

211. Німак М. Правовстановлюючий документ на нерухоме майно в нотаріальній практиці. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2018. Вип. 18. С. 81-90.

212. Щодо видачі дублікатів втрачених або зіпсованих документів : Лист Укрдержреєстру від 15.01.2013 р., № 12-06-15-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/card/v0012835-13>

213. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: наказ Мін'юсту України від 22.02.2012 р., № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/z0282-12>

214. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р., № 3425-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3425-12>

215. Порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування: наказ Мін'юсту України від 11.12.2011 р., № 306/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/z1298-11>

216. Рішення Краснолиманського міського суду Донецької області від 06 червня 2016 року у Справа № 236/1257/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>

217. Про врегулювання відносин, пов'язаних з державною реєстрацією речових прав на нерухоме майно, що розташоване на тимчасово окупованій території України : Наказ Мін'юсту України від 28.03.2016 р., № 898/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/z0468-16>

218. Книш З. І. Відшкодування шкоди внутрішньо переміщеним особам (за матеріалами практики національного судочинства та європейського суду з прав людини). Наше право. 2018. № 3. С. 171–178.

219. Зобов'язальне право: теорія і практика: навч. посібн. для студентів юрид. вузів і фак. ун-тів / за ред. О. В. Дзери. К.: Юрінком Інтер, 1998. 892 с.

220. Україна. Оцінка відновлення та розбудови миру. Аналіз впливу кризи та потреб на східній Україні, березень 2015. URL: http://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/PR/RPA_V2_Ukr_4Web_lowres.pdf

221. Первомайський О. Особливості захисту права власності на тимчасово окупованій території України, на території проведення АТО та у зв'язку з проведенням АТО. Право власності: європейський досвід та українські реалії : Збірник доповідей і матеріалів Міжнародної конференції (м. Київ, 22–23 жовтня 2015 року). К.: ВАІТЕ, 2015. 324 с.

222. Захист прав внутрішньо переміщених осіб: аналіз та рекомендації щодо вдосконалення нормативно-правової бази (станом на 1 березня 2018 року). URL: https://www.vplyv.org.ua/wp-content/uploads/2018/06/Group-of-Influence_analyses.pdf

223. Про судову практику в справах про знищення та пошкодження державного чи колективного майна шляхом підпалу або внаслідок порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки: Постанова Верховного Суду України від 02.07.1976 р., № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/v0004700-76>

224. Про затвердження плану заходів з організації відновлення пошкоджених (зруйнованих) об'єктів соціальної і транспортної інфраструктури, житлового фонду та систем забезпечення життєдіяльності на території Донецької та Луганської областей: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 р., № 1002-р.: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1002-2014-%D1%80>

225. Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди: Постанова Верховного Суду України від 27.03.1992р., № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/v0006700-92>

226. Про відшкодування збитків за зруйноване (знищене) або пошкоджене приватне житло особам, приватне житло або приватні домогосподарства яких були пошкоджені (зруйновані) під час проведення антитерористичної операції: Проект Закону України від 24.03.2016 № 4301. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58524

227. Доповіді NRC «Права на житло, землю та власність переміщених та постраждалих від конфлікту громад на Сході України», січень 2016 року; Інформаційна записка «Люди на Сході України: без житла і компенсації», липень 2017 року; «Вирішення питань обмеження житлових, земельних та майнових прав внутрішньо переміщених та постраждалих від збройного конфлікту осіб на Сході України: кроки до реституції/компенсації», листопад 2018 року. URL: <https://www.nrc.no/globalassets/pdf/reports/0.2-pursuing->

compensation for properties damaged or destroyed as a result of hostilities in the armed conflict in eastern Ukraine – gaps and opportunities/nrc-study_pursuing-compensation-for-damaged-or-destroyed-property_ukr.docx.pdf

228. Рішення Апеляційного суду Донецької області від 16.08.2017 у справі № 265/6582/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68396251>

229. Doğan and Others v. Turkey від 29 червня 2004 року. URL: <http://www.eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=630>

230. Loizidou v. Turkey від 18.12.1996. URL: [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/e03f84d554419c19c22580eb002428a1/\\$FILE/CASE%20OF%20LOIZIDOU%20v.%20TURKEY.pdf](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/e03f84d554419c19c22580eb002428a1/$FILE/CASE%20OF%20LOIZIDOU%20v.%20TURKEY.pdf)

231. Demopoulos and others v Turkey 01.03.2010. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fr e#%22itemid%22:\[%22001-97649%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fr e#%22itemid%22:[%22001-97649%22])

232. East/West Alliance Limited v. Ukraine, заява № 19336/04): Рішення Європейського суду з прав людини від 23.01.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/974_994

233. Белікова С. Захист права власності на майно внутрішньо переміщених осіб. Проблеми захисту прав і свобод вимушених переселенців, а також інтересів громадян або держави на тимчасово окупованих територіях та в районах проведення антитерористичної операції: матеріали міжнародного круглого столу (27 жовтня 2016 року). Київ : Національна академія прокуратури України. 2016. С. 71-75.

234. Крахмальова К. О. Правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. 2016. Вип. 2(2). С. 43-45.

235. Порядок надання та визначення розміру грошової допомоги або компенсації постраждалим від надзвичайних ситуацій, які залишилися на попередньому місці проживання: Постанова Кабінету Міністрів України від

10.07.2019 р., № 623. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/623-2019-%D0%BF>

236. Юридична енциклопедія / ред. Ю. С. Шемшученко [та ін.]; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998. 2004 с.

237. Солом'яний Р.В. Поняття та види реституції. Наукові записки НаУКМА. - 2010. Т. 103 : Юридичні науки. С. 91-95.

238. Kirchner Stefan, Geler-Noch Katarzyna. Compensation under the European Convention on Human Rights for Expropriations Enforced Prior to the Applicability on the Convention: URL: https://www.mruni.eu/upload/iblock/c07/2_Kirchner.pdf.

239. Березовська Н. Порушення права власності громадян, які залишились проживати на тимчасово окупованій території та в районах проведення Антитерористичної операції. Проблеми захисту прав і свобод вимушених переселенців, а також інтересів громадян або держави на тимчасово окупованих територіях та в районах проведення антитерористичної операції: матеріали міжнародного круглого столу (27 жовтня 2016 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2016. С. 71-75.

240. Справа «Україна-Тюмень» проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 20 травня 2010 р. : URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_596

241. Блажівська Н.Є. Особливості застосування компенсації та реституції Європейським судом з прав людини з метою захисту. Часопис Київського університету права. 2017. № 3. С. 267-271.

242. Постанова Верховного Суду від 11.07.2018 (цивільна справа № 219/11736/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75345588>

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Книш З. І. Засади цивільно-правової охорони права власності внутрішньо переміщених осіб. *Наукові записки. Серія: Право.* Вип. 7. Спецвипуск. 2019. С. 11–14.

2. Книш З. І. Право власності внутрішньо переміщених осіб як категоріальне визначення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.* 2020. № 3. С. 218–225.

3. Knysh Z. Subjects of Ownership Right of Internally Displaced Persons. *European Reforms Bulletin.* 2020. № 3. S. 28–32.

4. Книш З. І. Гарантії здійснення та захисту права власності внутрішньо переміщених осіб. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2020. № 4. С. 127–132.

5. Книш З. І., Соколов О. М. Зміст цивільно-правової охорони майнових прав внутрішньо переміщених осіб. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право.* 2020. Вип. 20. С. 31–40.

6. Книш З. І. Відшкодування шкоди внутрішньо переміщеним особам (за матеріалами практики національного судочинства та європейського суду з прав людини). *Наше право.* 2018. № 3. С. 171–178.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Книш З. І. Момент виникнення права на захист права власності внутрішньо переміщених осіб. *Трудове право та законодавство про працю: шляхи реформування: тези доп. учасників Наук.-практ. онлайн-сем. (Харк., 15 трав. 2020 р.).* Харків: НДІ ППСН, 2020. С. 40–45.

8. Книш З. І. Особливості статусу внутрішньо переміщених осіб у відносинах власності. *Забезпечення сталого розвитку в умовах глобалізаційних трансформацій*: Збірник матеріалів III конференції молодих науковців (м. Київ, 29 трав. 2020 р.). Київ: АПСВТ, 2020. С. 21–24.

9. Книш З. І. Особливість здійснення майнових прав внутрішньо переміщених осіб. *Розвиток сучасного права в умовах глобальної нестабільності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 11–12 верес. 2020 р.). Одеса: Причорноморська фундація права. С. 25–29.

10. Книш З. І. Засади цивільно-правового захисту права власності внутрішньо переміщених осіб. *Актуальні проблеми впливу збройного конфлікту на Сході України на появу й поширення гендерно обумовленого насильства та забезпечення доступу до правосуддя*: зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф. (м. Київ, 18 верес. 2020 р.) [Електронне видання] / упоряд.: М.Г. Вербенський, В.О. Рядінська, Ю.Б. Ірха, О.І. Бочек. Київ: ДНДІ МВС України, 2020. С. 539–543.

11. Книш З. І. Сутність охорони майнових прав внутрішньо переміщених осіб. *Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 18–19 верес. 2020 р.). Львів: Центр правничих ініціатив. С. 42–45.

12. Книш З. І. Суб'єктивне право на захист права власності внутрішньо переміщених осіб. *Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє*: тези доп. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10 груд. 2020 р.). Харків: НДІ ППСН, 2020. С. 90–92.

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО ПРАВА**
вул. Г. Кірпи, 2 А, м. Київ, 03035
Тел. 044 228-1031
E-mail: sipl@email.ua
sipl@i.ua
www.sipl.com.ua

**SCIENTIFIC INSTITUTE
OF PUBLIC LAW**
2 a, Kirpy str., Kyiv, 03035
Tel. +38 044 228-1031
E-mail: sipl@email.ua
sipl@i.ua
www.sipl.com.ua

14.10.2020 р. № 3/48

Спеціалізованій вченій раді

ДОВІДКА

про впровадження у науково-дослідну діяльність НДІПП результатів дисертаційного дослідження на тему «Цивільно-правова охорона власності внутрішньо переміщених осіб» здобувача кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету Книш Зоряни Ігорівни

Повідомляємо спеціалізованій вченій раді, що результати кандидатської дисертації Книш Зоряни Ігорівни на тему: «Цивільно-правова охорона власності внутрішньо переміщених осіб» становлять вагомий внесок у розвиток юридичної науки і правозастосовної практики та використовуються Науково-дослідним інститутом публічного права під час проведення наукових досліджень в межах реалізації теми «Правове забезпечення прав, свобод та законних інтересів суб'єктів публічно-правових відносин» (номер державної реєстрації № 0115U005495), розробки пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення національного законодавства з питань охорони власності внутрішньо переміщених осіб.

Віце-Президент
к.ю.н. історичних наук

Ігор Пекаревіч

ВОЛИНСЬКА
ПРАВНИЧА
ШКОЛА

Громадська організація
«Волинська правнича школа»
м. Луцьк вул. Тополева, 24
Ідентифікаційний номер 41803809
e-mail: vlawschool@gmail.com

№ 26/20

від 1 жовтня 2020 року

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Книш Зоряни Ігорівни

на тему:

«Цивільно-правова охорона права власності внутрішньо переміщених осіб»

Сформульовані здобувачем Книш Зоряною Ігорівною висновки та пропозиції, що містяться в дисертаційному дослідженні на тему «Цивільно-правова охорона права власності внутрішньо переміщених осіб» мають важливе практичне значення для вирішення низки проблемних правових питань, які виникають під час розробки рекомендацій та консультацій, які надаються в межах діяльності громадською організацією для внутрішньо переміщених осіб та з метою дієвого захисту їх права власності.

Цьому сприяв аналіз Книш З.І. цивільного, цивільно-процесуального, міжнародного, європейського законодавства та практики його застосування, з'ясування особливостей цивільно-правової охорони права власності внутрішньо переміщених осіб та розроблення пропозицій, спрямованих на вдосконалення законодавства у сфері права власності цих осіб.

Громадською організацією були використані матеріали дисертаційного дослідження для формування довідника консультацій для внутрішньо переміщених осіб з правовими позиціями щодо захисту їх права власності.

Керівник

Анастасія ШИШКО

Юридичний факультет

43025 Україна
м. Луцьк
вул. Винниченка, 30
justice@vnu.edu.ua
+38(0332)24 04 11
www.law.vnu.edu.ua

всех № 21-1 від 21.10.2020

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
Книш Зоряни Ігорівни
на тему «Цивільно-правова охорона права власності внутрішньо
переміщених осіб» у навчальний процес Волинського національного
університету імені Лесі Українки**

Комісія у складі Демчука Антона Михайловича – к.ю.н., декана юридичного факультету, Духневича Андрія Вікторовича – д.ю.н., доцента, завідувача кафедри цивільно-правових дисциплін, Кравчука Володимира Миколайовича – к.ю.н., доцента, голови методичної комісії юридичного факультету склали цей акт про те, що окремі наукові та теоретичні положення дисертаційної роботи «Цивільно-правова охорона права власності внутрішньо переміщених осіб» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук З.І. Книш використовуються у навчальному процесі при підготовці та проведенні семінарських і практичних занять на юридичному факультеті зі студентами з дисциплін «Цивільне право України» та «Право соціального захисту України».

Результати наукового дослідження використані при підготовці семінарських занять та трьох лекцій на такі теми: «Здійснення та захист цивільних прав», «Захист права власності», «Пільги та гарантії внутрішньо переміщених осіб».

Крім того, студентам рекомендовано у процесі підготовки до занять з дисциплін «Цивільне право України» та «Право соціального захисту України». використовувати як джерела літератури, так і наукові публікації З.І. Книш, в яких відображено результати дисертаційного дослідження на тему «Цивільно-правова охорона права власності внутрішньо переміщених осіб».

Декан юридичного факультету

Антон ДЕМЧУК